

AGRARNI NEMIRI U KRIŽEVAČKOJ I VARAŽDINSKOJ ŽUPANIJI 1848-1850

Slavko Gavrilović

Naša dosadašnja znanja o agrarnom pitanju u Hrvatskoj i o nemirima u vezi s njim u revolucionarnoj 1848-49 godini zasnivala su se uglavnom na radovima Aleksija Jelačića¹, pa smo u većini slučajeva smatrali da je ovim radovima o četrdesetosmaškim pokretima na hrvatskom selu rečeno sve što se moglo reći na osnovu postojećih izvora. Zaista, Jelačić je vrlo dobro dao opšti prikaz agrarnih nemira 1848-49 i povukao okvir koji je i danas teško prekoračiti, čak i kad se služimo obilnijom arhivskom građom. Taj opšti okvir predstavljaju diskusije u Ugarskom i Hrvatskom saboru i novi zakoni na njima prihvaćeni, zatim Jelačićevi proglašeni o seljačkom pitanju od aprila i novembra 1848 i napisi onovremene štampe o agrarnoj tematici.

Tokom rada u Državnom arhivu u Zagrebu, mi smo se, međutim, uverili da Jelačić nije proučio ni upotrebio u svojoj studiji sva akta koja se danas tamo nalaze, bilo stoga što mu tada nisu bila pristupačna bilo zato što je smatrao da se pretstava o celom pitanju može potpuno steći na osnovu građe Zagrebačke županije, koju je on pretežno koristio. Zbog toga je dosta vrlo interesantnog materijala ostalo izvan njegovog dohvata, i to prvenstveno onog koji se odnosi na Križevačku i Varaždinsku županiju; ove će biti predmetom ovog našeg članka.

Zbog takvog stanja stvari, naš prilog predstavljaće dopunu Jelačićevih radova i tek će s njima (i naravno oni s njim) predstavljati zaobljenu celinu, a to me, smatram, oslobađa ponavljanja i opštih mesta i omogućava da direktnije pređem na izlaganje svojih rezultata.

I Prijem »martovskih zakona« i početak agrarnih nemira.

Vesti o događajima u Pešti i »martovskim zakonima« stigle su brzo u Hrvatsku i posvuda izazvale živo gibanje u redovima seljaštva, utoliko više ukoliko su bile protivrečnije i neodređenije. Potkraj marta 1848 županije su dobile zvanična obaveštenja o naimenovanju mađarskog ministarstva (vlade), kao i naređenje od mađarskog predsednika vlade Ljudevita Baćanji-a da na

¹ Aleksije Jelačić, Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1848-1849, Zagreb 1925; Isti, Narodne tegobe i želje u Banskoj Hrvatskoj 1848. Narodna starina VII, Zagreb 1928, 57—66; Isti, Početak pokreta g. 1848 u županiji Križevačkoj, Sišićev zbornik, Zagreb 1929.

svom području obnaroduju zakone od 15 marta^{1a}. Istovremeno su se u narodu pojavili agitatori bilo iz Mađarske bilo iz ovdašnjih krajeva, koji su u demokratsko-plebejskom (a često mađarofilskom) smislu počeli tumačiti nove zakone i tražiti njihovo neodložno sprovođenje u život i u Hrvatskoj. Županije sa svoje strane odmah u početku 40-osmaških događaja poduzele su mere za sprečavanje agrarne revolucije koja je po svemu sudeći bila na pomolu.

Martovski zakoni o ukidanju kmetstva bili su predmet kojim se već 23 marta 1848 pozabavila »mala skupština« Varaždinske županije, ali ne donoseći o njima nikakav određen sud. Nova skupština bila je zakazana za 13 april, ali je zbog sve novih i novih događaja pomerena za 3 april, da bi ipak bila održana još ranije — 30 marta. Na skupštini od 23 marta odlučeno je da se odmah stvori narodna garda i od Vojne komande u Zagrebu zatraži hiljadu pušaka da bi se »red, mir i sigurnost u ovih opakih okolnostih uzdržati mogli«. Kotarskim sudijama naređeno je — »za preprečiti pako kojekakova bunjenja, koja bi može biti gde koji skitalica i zločinac kod prostog puka po selima pokušati usudio se« — da paze na sve sumnjive ljude, te ako saznaju da je neki od njih »puntao« narod, da ga uhvate i dopreme u županijsku tamnicu. Ako, pak, sudije opaze da se i bez dejstva takvih agitatora »seljaci na kupi okolo koješta (o) podaničkih predmetih razgovaraju i ako se u nemirnoj neizvjesnosti nalaze, mogu im odperto povedati da se od njih i od njihovih urbarialskih dačah na državnom saboru iliti dieti radi«, pa što se tamo odluči, to će im Županija objaviti kao što čini i sa drugim državnim naredbama.²

Na velikoj skupštini od 30 marta Varaždinska je županija »zbog prilika koje su zapretile opasnostima za ličnu i imovnu sigurnost, a koje smeraju na anarhiju« zatražila od palatina jus statarium, što joj je uskoro i odobreno za godinu dana.³ Istovremeno je molila cara za dve kompanije graničara, jer se treba bojati da će seljaci kad čuju za nove zakone ove krivo tumačiti i praviti nered.⁴

Na istoj skupštini ove Županije izrađen je i proglas koji će kotarske sudije objaviti seljacima, a u kojem se kaže:

»Svakojaki glasi raznašaju se okolo; da vi nove pravice dobili, a klake davali ne budete, da pod Krajinu odpadnete itd. Slavna varmeđija je nas poslala da iz naših vust, koji smo međ vami, koji smo nad vami i koji smo z vami čuli budete, kak se dugovanje ima da svakojaki potepuhi i stepihlebi, koji pri vas najesti, napiti i koji krajcar vam iz džepa izbiti želiju, vas na krive pute napeljali ne bi. Istina je, za vaše dobro vno go se dela, dela se da vi od tlake oslobođeni budete, to znati morate

^{1a} Proglasiti martovske zakone preko poverljivih ljudi i razdeliti ih narodu u što većem broju primeraka. Sazvati generalnu kongregaciju i preduzeti mere za očuvanje mira. Ako neke opštine pruže otpor, nastojati ih umiriti da svoje podnose sve dok zakoni ne budu potvrđeni, a spahiluke savetovati da ne upotrebljavaju silu u slučaju protivljenja seljaka, jer će za nekoliko dana sve urbarijalne obaveze i tako prestati. U svemu se služiti što blažim sredstvima! (Državni arhiv u Zagrebu — kraće: DAZ — Acta congreg. comitatus Crisiensis — kraće: Križevačka — 475a (1848.)

² DAZ, Acta congreg. comitatus Varasdinensis (kraće: Varaždinska). Part. kongregacija od 23 III 1848.

³ Isto, 610/1848.

⁴ Isto, 615/1848.

da gospoda za svoje kmetске даће nadomešćenje dobiti moraju, nego ovo nadomešćenje, ufamo se da z vašem ćutljivem terhom svezano ne bude, kajti nadejati se je da gospoda, kada vas tlake rešiti hoćeju, skerbila budu da s tem stališ vaš pogoršan ne bude. Do toga anda vremena, dok nove pravice napravljene vam u ruke predati budemo mogli, vi mirni budite i dužnosti vaše, kakti pošteni ljudi verno do zadnje vure zveršavajte.

Ali, kajti dogoditi bi se moglo, da u ovom burnom vremenu krivi proroki i puntari podigli i tolvajstva započeli bi, zato svi puntari, kak takaj oni koji bi ljudske osobe, imetak i blago silnem načinom dotaknuli, polag Standrecht iliti kratkem sudom za glavu vu dvadeset i četiri vurah sverhu svoga življenja suda zadobiju, vu puntarsko pako mesto postavi se vojnička executia koja tako dugo na trošku občine tam ostane, dok se mir upelja«⁵

Prema Jelačiću, ova je skupština odbila da sprovede u život mađarske martovske zakone, motivišući to time što zakoni još nisu potvrđeni od kralja niti primljeni na Hrvatskom saboru. Ipak nije smela prećutati da je pitanje ukidanja kmetstva i robote došlo na dnevni red, jer je isto 25 marta u svoja »zahtevanja« unela i velika skupština u Zagrebu. Plemstvo je odmah povezalo oslobođenje od kmetstva sa davanjem otštete vlastelinima, pa je u tom smislu uputilo pretstavku na vladara. Visina otštete fiksirana je na 800—1000 for. od celog urbarijalnog selišta.⁶

Ovakav stav plemstva Varaždinske županije naišao je na osudu Gajevih Narodnih novina koje ga optužuju da u duhu svojih starih nazora gleda samo svoje interese i upućuje mu ovu pretnju: »O gospodo varaždinska čuvajte se, da ne bi svojom reakcijom navukli nevolju, bijedu i nesreću ne samo na sebe, nego i na druge nedužne ljude«.⁷

U prvim danima Četrdesetosmaškog pokreta u Križevačkoj županiji gde su liberalni elementi u skupštini bili jači stvari su se razvijale nešto drugačije. U županiskoj skupštini od 28 marta između konzervativaca i liberala na čelu s Ljudevitom Vukotinovićem i Antunom Nemčićem razvila se žestoka diskusija oko pitanja da li da se kmetovima objavi ukidanje urbara. Ovo pitanje rešeno je u pozitivnom smislu⁸. Konzervativno plemstvo je želelo da se stvar odgodi i prenese na Hrvatski sabor, dok su »slobodoumni domoljubi« tražili da se ne ide nasuprot duhu vremena, da bi se izbegli nemiri i pobune, što bi oslabilo državu i izložilo je »nedvojbenoj propasti«. »To dakle pitanje — piše Vukotinović u svojim Uspomenama — imalo se riešiti milom ili silom, jer se našlo podosta već sela i občina, koje su počele napadati vlasništvo gospode zemaljske, samo jedan korak jošte — pak bi se palilo, rušilo i klalo!« Vukotinović i Nemčić su, navodno, zapretili skupštini: »Ako vi nećete pristati na to, da se tlaka ukine, — a mi idemo kući, te ćemo se na čelu tisuće seljaka vratiti ovamo i vama dikti-

⁵ Isto, 617/1848.

⁶ Jelačić, Seljački pokret... 18—19.

⁷ Vaso Bogdanov, Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848/49 u svijetlu naše četrdesetosmaške štampe, Zagreb 1949, 432.

⁸ Jelačić, Seljački pokret... 18; U članku »Početak pokreta g. 1848 u županiji Križevačkoj« Jelačić je prikazao dilemu pred kojom se našla ova županiska skupština: odbaciti martovske zakone, jer su mađarski — ili ih objaviti, jer je to jedini put za očuvanje mira.

rati ukinuće tlake!⁹ Da bi pridobili seljake za borbu protiv Mađara, »domo-
ljubi« su želeli sebi, a ne Mađarima da pripisu ukidanje kmetstva i robote.¹⁰

Međutim, skupština nije oklevala da se u duhu Baćanjijevih naredbi izjasni
za odštetu spahija i da proglasi preki sud protiv izazivača nereda, a seljacima
da posavetuje da ne ostave svoju gospodu bez robote, iako su od nje oslobođeni.¹¹

Dok je tako tokom marta i do potkraj aprila 1848 u Križevačkoj županiji,
uglavnom, vladao mir, u Varaždinskoj koja je i nadalje insistirala na roboti
na više mesta došlo je do otpora seljaka i napada na vlastelinsku imovinu. Već
je velika hrvatska deputacija na putu za Beč na prolazu kroz Varaždinsku žu-
paniju 28 III morala da se suoči sa nezadovoljnim i buntovnim seljacima koji
otkazuju tlaku i pokornost i izjavljuju da će udariti po svakome ko ih bude
nagovarao (preobučen u seljačku odeću) da rade za gospodu.¹²

4 aprila iz kotara Zlatar stigle su alarmirajuće vesti: seljaci su obustavili
vršenje robote, pa su spahiluci ostali bez radne snage baš u vreme prolećne
setve. Biće gladi! Seljaci se okupljaju u gomile, pa je potrebno dovesti vojsku
da održi red.¹³ Sutradan, sudija Ladislav Kukuljević javio je da je u selima
Martijanec, Hrastovljan, Poljana i Novakovac došlo do nereda. Seljaci prete
da neće nikom ići na robotu ni besplatno ni za novac, a svakog koji pokuša
da radi vlastelinu, oni će ubiti. Uostalom, radiće ono što i Ludbreg. Slično je
bilo i u Toplici, dok su Klučani tražili spahisku šumu, jer je navodno bila nji-
hova. Sudija zaključuje da će i ovde biti obustavljena proizvodnja na spahilu-
cima, a posledica će biti — glad.¹⁴

Istog dana (5 IV) sudija Antun Labaš javio je iz kotara Veliki Tabor da
su seljaci vest »da tlaka još nije prestala« primili mirno, ali da su se tužili
da im spahiluci »krivice delaju i njima težake utergavaju«. U jednim selima
bivši podložnici izjavljivali su prilično neodređeno da će ostati pri onom što im
je car dao, a u drugim su pretili »da oni već na klaku hoditi ne budu«, jer su
od cara dobili »pravice« po kojima je tlaka prestala. Izjavili su da imaju iste
pravice kao i Štajerci i da će radije biti cesarski nego gospodski podanici. Mno-

⁹ Olga Šojat, Ljudevit Vukotinić i Četrdesetosma, HZ IX, Zagreb 1956, 36;
Vienac XIII, Zagreb 1881, 171.

¹⁰ O tom svedoči dopis iz Križevaca u Narod. novinama br. 29 od 1 IV 1848,
u kojem se zaključak o obustavi robote ovako komentariše: »Zaključak ovaj zaista
čovjekoljubiv je i okolnostima vremena shodan«. Od aristokratije mnogi govore da
je to »samosilje, da je to grabež, kog činimo u prava njihova vlasništva. Ali badava
sve; kad domovini preti pogibelj rata ne samo iz vana nego i iz nutra... Nije ovo
učinjeno zbog Mađ. min. jer ga ne priznajemo, nego zbog želje naroda i najsilnije
potreboće ovog hipa. Nećemo mi da se puk diže, da se doma svađamo i priliku mu
dajemo da upotrijebi silu!«

¹¹ Jelačić, Seljački pokret... 18; Prema Vukotinićevim *Uspomenama* (Vienac,
XIII, 171), na osnovu kompromisa sa »pretjeranim konzervativcima« izabrana je
deputacija koja će obići sva sela i obavestiti seljake »da nisu dužni od sada besplatno
robotati svojoj gospodi zemaljskoj, nego samo uz plaću polag pogodbe, a u svoje
vrieme da će se zakonom odrediti, kako se ima odnošaj kmetova prema vlastelinstvu
konačno razriešiti; desetina, gornica i ini neurbarski podatci pako da se moraju i
nadalje namirivati, dok ne bude o tom nov način utanačen«.

¹² Jelačić, isto, 21.

¹³ DAZ, Varaždinska, fasc. DI iz 1848. Izveštaj od 4 IV 1848.

¹⁴ Isto, Izveštaj Lad. Kukuljevića od 5 IV 1848.

gi su vikali »Freiheit, Gleiheit« (sic!), dok su drugi pitali zašto sad to proglašavaju kad je tlaka već prestala. Onog ko bude išao na tlaku oni će izgaziti, pa su s jednim seljakom to već i učinili. Deset seljaka, navodno, stalo je u zasedu u šumi i pretilo da će pobiti i povešati sve koji se odazovu na robotu. U Jasenju su govorili da je tlaka prestala još pre sedam godina, ali da im gospoda to nisu htela da saopšte; napali su seoskog notara. Složni su, te im sudija nije sam mogao ništa sprečiti. Labaš je zahtevao da mu se pošalje vojna pomoć, jer su seljaci pretili da drugi put na sudijin poziv neće doći praznih ruku kad im se ovakve naredbe budu saopštavale.¹⁵

Na osnovu ovih izveštaja Odbor sigurnosti Varaždinske županije uvideo je »šta smeraju« seljaci, a pošto se okupljaju i dogovaraju, ugroziće ličnu i imovnu sigurnost. Zato je odlučio da hitno zatraži vojnu pomoć, a činovništvu je naredio da ne napušta svoje položaje, nego da pokuša da narod umiri.¹⁶

Međutim, vojska nije odmah stigla, a nemiri su se nastavili. 8 IV Đuro Ladković, župnik iz Petrijanca, pritužio se da su seljaci ustali protiv učitelja, te prete da će svu gospodu pobiti i sami suditi. Ako se pomoć (vojska) ne pošalje, seljaci će se dići kao »besni psi«.¹⁷ 10 IV zapaljena je klet grofa Draškovića u Klenovniku. 12 IV sudija Aleksandar Bakšaj javlja iz Radoboja da seljaci odbijaju da idu na tlaku koju je car, kažu, davno ukinuo, a gospoda su to rešenje iz koristoljublja zatajila.¹⁸ 13 IV bio je »poremetan« red u Varaždinu od strane »proletaracah«,¹⁹ a 14 IV sudija Ladislav Kukuljević javlja da su seljaci u Novoj Vesi, Petrijancu i Družbincu govorili da nije tačno da su spahije od svoje dobre volje oslobodile seljake od robota, nego da su mađarski plemići »manu rusticana coacti« morali da izdaju ove zakone. Kukuljević uverava, ako u ova sela vojska uskoro ne dođe, da će seljaci početi da dele spahiske posede.²⁰ Tako su na spahiluku Purga seljaci 18 IV okupirali spahisko zemljište i sprečili župnika koji je bio spahiski arendator da tu zemlju dalje obrađuje.²¹

Najzad, od plemstva dugo očekivana vojska došla je 19 IV i zaposela Biškupec, Jankovec, Nedeljanec i Zamlaće,²² u kojima je došlo do nemira. Međutim, u nekim selima vrenje među bivšim podložnicima i dalje je trajalo. 26 IV sudija Labaš javio je iz svog kotara Mali Tabor da je tamo sve mirno, ali da seljaci insistiraju na pravu slobodnog točenja vina kao što čine vlastelinstva. Jedan je kocem napao spahiskog pandura. Sutradan primljena je vest od sudije Svet. Krajačića da su seljaci iz Radaveca u Otoku zapečatili

¹⁵ Isto, Izveštaj sudije A. Labaša od 5 IV 1848.

¹⁶ Isto, Zapisnik Odbora sigurnosti od 5 IV 1848.

¹⁷ Isto, Pismo G. Ladkovića od 8 IV 1848.

¹⁸ Isto, Izveštaji od 10 i 12 IV 1848.

¹⁹ Prema tužbi zbačenih gradskih činovnika neki »zlovolnici siromaškije ljude so poili i s onima rečima: da sad kralja i gospona ne imadu, da sami sebe i varoške posle ravnat, stare poglavice svoje na peldu u stranskim mestih opaženu odmah izrinut, ter nove naimenovat svu vlast imadu — zaslepili, ter proti nama pobunili, i u posred bune ove, ter kros pomoć po sebe pobunjenih proletaracah, koteri s oružjem naimre z nabitemi puškima silovitu reštauraciju među filarkama i među drugima zaverženimi ljudima deržat podstupili su se, — tuđe službe na sebe grešno povlekli su«. (Isti, Banska pisma, V, 575)

²⁰ Isti, Varaždinska, fasc. DI, Izveštaj od 14 IV 1848.

²¹ Isto, Izveštaj od 18 IV 1848.

²² Isto.

oštariju spahiluka Čulinec i zapretili vlastelinu Šmitu, ako do nedelje ne odnese sve vino, da će »osvojiti i porušiti« sve njegove zgrade podignute na opštinskom pašnjaku.²³

Krajem aprila došlo je do prvih istupanja seljaka u Križevačkoj županiji. Izgleda da je to uticalo na konzervativnu i liberalnu struju u županijskoj skupštini da pristupe traženju međusobnog sporazuma. Do njega je došlo na skupštini od 26 IV kad je odlučeno da se stvori Odbor čija će briga biti »različita mnijenja sjediniti«, jer je sloga najbolji put »k procvitanju naroda«. Odbor će raditi »na temelju idejah bratinstva, jednakosti i obće slobode«, a kotarskim sudijama će narediti da budno paze »da se ne bi kojekakvi skitavci po ovoj županiji puka na ov ili onaj krivi put nagovarajući bez znanja poglavarstva potezali«, da ih drže na oku i u slučaju najmanje »neprilike« pohapse i sprovedu u županisku tamnicu.²⁴

Prvu akciju protiv seljaka sa četom banskih vojnika poveo je baš borac za ukidanje kmetstva — veliki sudija Ljudevit Vukotinović, koji je svoj postupak preko Narodnih novina pravdao tim što su seljaci »krivim duhom nahnuti« i svojim istupima pokazuju »da se svetost svojine ne štuje...«²⁵

Istovremeno je i konzervativni podžupan Ivan Zidarić 29 IV javio Jelačiću da je na čelu sudbenog stola »s pomoćju vojničkom delujućeg pošao protiv seljaka iz Prečca zbog njihove »silovite navale« na spahiske livade. Seljaci su se pokorili i pokajali i obećali da ubuduće bez znanja vlasti neće poduzeti nikakve »novosti«. Zidarić je uveravao »da će ovo postupanje sudbenog stola ne samo u Varmeđi ovoj, već i u čitavoj domovini od dobrog uspjeha biti«. Bojao se, međutim, da će se mir i red ponovo poremetiti, ako Zagrebačka županija »krepko ne sustegne« lupoglavske seljake koji stalno napadaju spahiske livade. Zahvaljujući se banu na vojnoj pomoći protiv seljaka, Zidarić ga moli da naredi Zagrebačkoj županiji da opštini lupoglavskoj »primerne i krepke naredbe bez odmora učini«.^{25a}

Plemstvo je zahtevalo da se što pre uzme u razmatranje njegovo stanje posle raskidanja urbarijalnih odnosa. U tom smislu obratio se 30 IV na Varaždinsku županiju vlastelin i prisežnik županiskog suda Skender Galjuf, tvrdeći da je ukidanjem prava na robotu spahiluk došao u nenormalno stanje i da je baš u sezoni poljskih radova jednim udarcem oslabljena njegova ekonomska snaga. Ali, na tom sva nesreća nije stala, jer su skoro i spahiske sluge samovoljno napustile službu i gospodare prepustile sebi samima da bi ih ekonomski upropastile. Ali, »ako vlast gospodara bude izložena volji sluge — piše Galjuf — biće ugrožena javna sigurnost«. Županija mora na to obratiti pažnju i ne sme oklevati u preduzimanju efikasnih mera za zaštitu spahiskog poseda.²⁶

²³ Isto, Izveštaji sudija Labaša i Krajačića od 26 i 27 IV 1848.

²⁴ Isti, Križevačka, 482/1848.

²⁵ Šojat, o. c., 36.

^{25a} DAZ. Banska pisma I, 42/1848.

²⁶ Isti, Varaždinska, 786, 793/1848.

Ove i slične vesti iz drugih županija uticale su na bana Jelačića da 25 IV izda proglas kojim potvrđuje ukidanje kmetstva, a 27 IV da objavi »preki sud« protiv »razbojnika i puntara« i svih onih koji zavode narod krivim tumačenjem zakona i zlonamernim prikazivanjem stava hrvatske vlade prema urbarijalnom pitanju.²⁷

Uspeh Jelačićevih i županiskih proglosa bio je polovičan; prema seljacima se od tada postupalo strožije i po kratkom postupku, ali samo tamo gde su se županije usudile da ove mere i preduzmu. A kako ćemo u daljem izlaganju pokazati, sam preki sud bez efikasne vojne pomoći nije mnogo značio: on je seljake zaplašio samo za kratko vreme, te antifeudalno gibanje nije prestalo, ali je ono ipak gubilo karakter agrarne revolucije.

Na skupštini Varaždinske županije od 2 IV razmatran je Jelačićev proglas prekog suda. Županija je odlučila da ga obnaroduje na svom području uz izričitu želju da sveštenstvo »svojimi moralnim silami« utiče na narod i spreči ga da čini dela koja će ga dovesti pred preki sud. Ovoj skupštini župnik Stjepan Vuković iz Ivanca saopštio je da je čuo da je neko bunio seljake po obližnjim selima i nagovarao ih da 2 V pođu pred Županiju i zatraže da im plati svu tlaku koju su vršili posljednjih trideset godina. Skupština je na to rešila da se bundžije stave pod preki sud.²⁸

Istog dana iz ove skupštine upućeno je pismo banu Jelačiću »da su seljaci po njekim mjestima prava zvana jura regalia, zatim gospodske zemlje i lugove silovito osvajati i uživati počeli, a po drugim mjestima da prijete podobna samosilja činiti. Naši pako sudci županijski u pomanjkanju potrijebitih silah gospodštinama za nanešene im štete pravicu podijeliti i poroditi se moguće nerede obustaviti ne mogu, ako vojničke pomoći imali ne budu«. Strah od nereda povećava i približavanje proštenja u Bistrici, jer će masa naroda iz Ugarske i Štajerske tamo pohrliti preko ove Županije. Pošto je uvidela da od Šomođske županije neće dobiti obećanu četu oklopnih konjanika, jer je mađarska vlada zabranila vojsci da napušta teritoriju Ugarske, Županija se smatrala prinuđenom da od bana Jelačića zatraži (na državni trošak) četiri satnije narodne graničarske vojske — dve za poljske, dve za zagorske kotareve. Bojati se je, piše Županija, da će se u njoj i u zemlji uopšte dogoditi takvi nemiri da ih posle neće moći savladati vojska koja se nalazi u zemlji, jer graničari imaju isuviše posla na kordonu »da bi svim neredima u domovini doskočiti mogli«. Stoga ona moli da se povuku graničari iz Italije i upotrebe za održanje mira u Hrvatskoj.²⁹

Zajedno sa prekim sudom Varaždinska županija je seljacima objavila i svoju posebnu štampanu »Naredbu« kojom ih upoznaje koji su podložnički tereti prestali, a koji i dalje ostaju na snazi.³⁰

²⁷ Poblize o ovim proglasima: Jelačić, Seljački pokret..., 25—30.

²⁸ DAZ, Varaždinska, Županiska skupština od 2 V 1848, »Članak o javnoj sigurnosti«.

²⁹ Isto, Iz Varažd. skupštine od 2 V 1848, broj 21.

³⁰ Ta Naredba glasi:

»Pred četiremi tjedni je bilo po gospodi sudcih slavne ove varmedje obznanjeno, da bude tlaka prestala. Vezda je došlo to veselo vreme, gde se vsim i svakomu po nalogu iste slavne varmedje službeno na znanje daje da daća urbarijalska to jest: hižni

2 V 1848 održana je i sednica Odbora Križevačke županije, koji je iz izveštaja sa vlastelinstva porodice Inkej uvideo »da bivši kmeti Rasinjski samosiljem na gospodski pašnik marve upuščaju«, pa je odredio komisiju »za iztražiti ove grabežljivosti«. Na sednici od 11 V Odbor je odlučio da poveća broj pandura na 19, zatim da ukine privatne malte, a kao instrukciju poslanicima za Sabor naložio da se »najvećma na presudna prava gospodštinah takozvana jura regalia obzir uzme«. ³¹ Ova odluka jasno pokazuje da su i u Križevačkoj županiji konzervativni, feudalni elementi počeli da daju pravac agrarnoj politici. Liberalni narodnjaci (Nemčić, Žigrović, Zdenčaj, Vukotinović) nisu uspjeli da svoj uticaj nametnu Županiji u rešavanju agrarnog pitanja u duhu odlučnog zaokreta u antifeudalnom smislu. Dalji razvoj događaja, naročito u drugoj polovini 1848 i tokom 1849 biće u znaku skoro potpunog jedinstva feudalnih i građanskih snaga protiv seljaštva u ovim županijama. Izuzeci će biti vrlo retki (Zdenčaj). ³²

II Tužbe i zahtevanja seljaka u proleće 1848.

Druga polovina maja 1848 protekla je u znaku izbora za Hrvatski sabor. S tim u vezi zapaža se i izvesno smirivanje na hrvatskom selu. Seljaci su od »svog« bana i Sabora očekivali i više od onoga što je Ugarski sabor proklamovao o urbarijalnom pitanju. O tom svedoče i neki govornici u Saboru u toku diskusije o seljačkom pitanju. Sa izborima došlo je do pojačane agitacije na selu i do jačeg kontakta inteligencije i naroda čija je podrška bila neophodna za njen ulazak u Sabor.

ranički, tlaka urbarialska tak pešička kak i vozna, devetina i redovnička desetina (ovdi vendar desetina na mesto gornice vpeljana ne razumeva se), čisto i zevsema za vse veke prestala je.

Usled toga su vsi gospodski iliti dominalski sudi prestali tak gledeć na osobe iliti peršone seljanov, kak i gledeć na grunte iliti selištov, kak takajše vseh pravic regal-skeh, to jest: kerčmarenja, pijacovine, mesarenja, ribarije, brodarine, lova, žirovine i gubačovine, vsa ova poleg perveših orsačkih pravic na gospodu zemeljsku spadaju, i zato koji takove deržiju, daće od njih dohadjajuće budi u težakih, budi vu penezih, budi vu gornici ali na mesto gornice vpeljanoj desetini, budi vu čem drugom poleg pogodbe davati moraju. Kak takaj i daće farne poleg perveših naredbi davati se imaju. Vsake fele drugi, budi poleg komputuša, budi kak god drugač napravljeni, moraju naplaćeni biti. Kaj se pak tiče drugih terhov, to jest štibre i občinskih var-medjinskih težakov, ovi i nadalje ostaju, kak su i do vezda bili.

Vu ostalom zapoveda se vsa pokornost poglavarstvu, da se tak mir i red zderžal bude. Vsi pako seljani naj budu sigurni, da im se nikaj dogoditi ne more, ako budu kome goder za plaću delali, kak nekoji po zločestih ljudih krivo vpućeni jesu bili«. (Isto, Naredba od 2 V 1848)

Ova naredba Varaždinske županije poslužila je za ugled Zagrebačkoj koja je sličan proglas objavila dvadeset dana kasnije, 22 V (Vidi: Jelačić, Seljački pokret . . ., 30—32).

³¹ DAZ, Križevačka, Sednice Odbora od 2 i 11 V 1848.

³² 6 XII 1848 Aleksandar Zdenčaj, član žup. odbora, protestuje što na skupštinu za razrezivanje poreza »najvažnijeg našiju skupštinah predmeta«, nisu pozvani pretstavnici opština, kao što je bilo u početku pokreta. Odluku o isključenju opština on ocenjuje »ilegalnom i reakcionalnom«. (Isto, 1718/1848).

Podnošenje tužbi i zahtevanja od strane hrvatskih seljaka usledilo je posle gušenja prvog talasa agrarne revolucije koja se, kao što smo pokazali, odigrala tokom marta i aprila. Zato je i razumljivo da su one umerenije od aprilskih istupanja seljaka i dobrim delom na liniji građanske demokratije pod uticajem čijih pretstavnika su dobrim delom i sastavljane, iako ima i zahteva koji su izraz prve faze pokreta i koji smeraju na produženje agrarne revolucije.

Pre »narodnih zahtevanja« došlo je do podnošenja brojnih seljačkih tužbi upućenih županijama ili banu Jelačiću, a krajem maja tužbe i zahtevanja se slivaju u jedinstvenu legalnu akciju sa verom da će Jelačić i saborski zastupnici birani tih dana maksimalno zadovoljiti želje i potrebe naroda.

Tako je niz sela Križevačke županije (Sv. Đorđe, Luka, Komarina itd.) 10 V 1848 podnelo tužbu, navodeći da su kod zadnje regulacije u svom posedovanju »varlo omeđaseni«, a pašnjaka skoro i nemaju. I posle ukidanja robote »mnogih se jošte lijepih pravah, koja vlastelini imadu... karčmarenja, mesarenja, ribarije i lovine lišavamo«. Opštine traže povratak oduzetih zemalja, a u pogledu regalnih prava zahtevaju da Županija naredi poslanicima za Sabor da se ova »na sve žitelje i daržavljane jednako protegnu«. ⁵³ Istog dana selo Karlovec traži oduzeti lug, selo Poljanec šumu i gmajno (pašnjak), grupa želira iz Ludbrega zemlje oduzete u regulaciji, a seljaci iz okoline Ludbrega (11 V) tuže spahiju Baćanji-a zbog prisilnog zamenjivanja bolje zemlje slabijom na njihovu štetu. Seljaci iz Sigeta i Skokovca (10 V) pišu da su »nebrojene« zemlje izgubili, a u šumi i na paši da su sasvim stešnjeni; traže regalna prava koja bi im bila »od neizmjerne koristi«. ⁵⁴

Nešto su kasnijeg datuma (26 V i 16 V) tužbe predijalaca i slobodnjaka iz Svibovca i Luke. Svibovački predijalci traže od Križevačke županije da im tužba podneta protiv spahije pre četiri godine ne bi »zahrđavela, kako to vazda bivalo jest«. Iako je urbar ukinut, ipak im nije vraćen novac za prodane pustare niti su dobili gorice zasađene na njihovim zemljama; spahija od njih ubire desetinu. ⁵⁵ Slobodnjaci iz Luke (kotar Vrbovec) tražili su da im se iz zaostavštine grofice Eleonore Patačić da otšteta »za daću i težake« kao i nezasluzeno primljene batine, a fiškal da im vrati novac, jer im »pravdu« nije izdejstvovao. ⁵⁶ Ivan Doželinčić, knez iz Okola, »u ime čitave Moslavine« molio je ukidanje maltarine, jer se narod buni zbog plaćanja ove dažbine, pa se treba bojati »da poradi obstojeće malte još nesreća i nezgoda kakova među putnici i maltarom dogodila se ne bi«. ⁵⁷ Itd.

Slično je bilo i u Varaždinskoj županiji. Iz Varaždinskih Toplica grupa seljaka tuži se zbog oduzimanja prava »kupanja i barberenja«, iako su njihovi preci kupatilo izgradili sa velikim žrtvama. ⁵⁸ Maja 1848 predijalci iz Toplice

⁵³ Isto, 589/1848.

⁵⁴ Isto, 590, 592—597.

⁵⁵ Isto, 600/1848.

⁵⁶ Isto, 695/1848.

⁵⁷ Isto, 727/1848.

⁵⁸ Isti, Varaždinska, 799/1848.

žale se zbog desetine, a gornjaci i činženjaci sa Miljanskog vlastelinstva mole bana da ih oslobodi robota i činženih daća. Slično su učinili seljaci istih kategorija sa spahiluka Mali Tabor i Horvatska, te druga zagorska sela — zbog robote, dažbina i šteta pretrpljenih od strane vlastelinstva. Opštine Vinica i Kučan ukazuju na iste tegobe i lišenje prava paše; selo Hum traži pašnjak, a seljaci iz Kneginca tuže se zbog zloupotrebe arendatora krčme.³⁹ Bezbrojne tužbe podneli su pojedini seljaci zbog gore navedenih tereta i nepravdi, najčešće banu Jelačiću koji je sve predmete vraćao županijama na istraživanje i odluku, umesto da izašalje komisije koje su seljaci zahtevali. Županije su ove tužbe skoro uvek smatrale kao »neosnovane«.

U »narodnim zahtevanjima« iz druge polovine maja i kasnije treba razlikovati čisto ekonomsko-socijalne momente koje su u njih unosili seljaci od onih nacionalno-političkih koje su u zahtevanja uneli mahom građanski nosioci hrvatskog pokreta, poslanički kandidati i sastavljači zahtevanja. U prilog ove distinkcije govore događaji koji su im prethodili i oni koji su zahtevanjima sledili tokom 1848/49.

Pošto u delima A. Jelačića i V. Bogdanova zahtevanja provincijalnog puka nisu detaljno, nego samo sumarno navedena i okarakterisana, a za našu temu su od posebnog značaja, smatram da će biti korisno da ih поблиže prikazemo i kroz njih progovorimo autentičnim jezikom seljaštva onog doba.

»Hoćemo — diktiraju seljaci iz Ludbrega i okoline u svom nalogu poslaniku Adamu Šomodju (sudiji) — podpuno jednakost med pojedinih stanovnika ili pismeni bili ili nepismeni, tak vu nošenju terhov kak i vuživanju pravicah... Hoćemo da ne samo plemenitaši i duhovnici budeju štibru plačali, već da budu i ostale sve terhe koje mi nosili budemo i oni nosili budeju.«⁴⁰ Selo Negovec traži »da vse one koje mi plačati, zderžavati moramo, da nje takaj pravo izabirati... imamo.«⁴¹

Seljaci iz Gradeca u svom uputstvu poslaniku Skenderu (Aleksandru) Zdenčaju kažu pored ostalog: »Kak takaj molimo zajedno, da kada častniki varmedski izebirani budu, takaj neplemeniti svaku čast kod slavne varmedie zadobiti mogao bude, ter na to osebužno paziti da polovica častnikov plemeniteh, polovica pako druga neplemeniti svigda da bude«. Čak i banske naredbe da im se uvek saopštavaju preko jednoga plemića i neplemića!⁴² U svom »naputku« poslaniku Antunu Nemčiću borbeno selo Ljubeščica zahteva: »Da se za buduće naše sabore poslanik poseb za seljake ili muže, poseb pako za plemiće izabere, ar interesi pomenutog reda ljudi jesu više putih razlučni tak da ih jedan poslanik pod obrambu uzeti ne može i zadovoljstvom svojih poveriteljah opraviti; što jednoj stranjki koristi, to se zahtevanjem drugih protivi.«⁴³

U pitanju urbarijalne oštete stavovi opština su različiti (ukoliko su uopšte izneti). U uputstvu poslaniku Zdenčaju opština Lovrečina kaže: »Gospodčijam neka se — kako pravično je — naplati ono, što su po ukinuću tlake za

³⁹ Isto, 865, 879, 883, 884, 926, 931, 932, 1134 iz 1848.

⁴⁰ Isti, Saborski spisi, fasc. LXXVIII, 72/1848.

⁴¹ Isto, 103/1848.

⁴² Isto, 98/1848; Jelačić, Narodne tegobe i želje..., 63—64.

⁴³ Isto, 69/1848.

dobro puka i domovine žartvovale, nu naplata neka takvim načinom sledi, da seljaku ne bude odveć čutljiva«. ⁴⁴ Suprotno stoji u zahtevima Podravskog kotara, u kojima se traži »da za ukinuće podanjkov urbarialskih puku nikakov teret se ne naloži«. ⁴⁵ Još odlučnije zvuči volja Ludbrega i okoline: »Zakon mađarski — da bi izplaćivali naše grunte — mora naš poslanik zahititi. Mi nećemo izplaćivanje pripoznati iz kakve dužnosti«. ⁴⁶

Pitanja neurbarijalnog seljaštva opštine kotara podravskog se ovako do- tiču: »Cenzualiste, tj. oni i takovi, koji mjesto tlake u gotovom novcu gospod- čiji plaćaše, neka se terha toga oslobode, te s drugim jednaka prava i jedna- ku slobodu neka uživaju«. ⁴⁷

Posebno mesto u većini »zahtevanja« zauzima pitanje vinograda i daž- bina od njih (gorice i gornica). Seljaci iz Gornjo-poljskog kotara Varaždinske županije o tom kažu:

Gorne daće su takve i tolike da će seljaci zbog njih sasvim propasti. Postoje tri vrste gorica (vinograda): a) Gorice koje su svojina seljaka, pa ipak od njih daju desetinu; b) Gorice od kojih se daje spahiji gornica in natura; c) Gorice od kojih gornjaci plaćaju u ime gornice u gotovu novcu, a nisu svu sumu za njih isplatili. Ta- kvih u kotaru ima preko 2000 — ili su ih kupili od spahije ili su ih stvorili krčenjem, a davali su od njih gornicu u naturi. No pred dve godine spahiluci su protiv njih po- digli parnice i prisilili ih da »goricu iznova kupiti morali su i nova daća u gotovom novcu naložena je i uvedena«. Od motike vinograda moraju platiti 10 for. srebra i još 40 kr. takse. Poneki moraju za vinograde da plate do 1000 for. srebra, a u ime gornice po 60 for. srebra, pa i više. Ako je neko prekupio vinograd od drugog seljaka, opet mora platiti i spahiji kao da je goricu od njeg kupio. I dok će se otkupom od urba- rijalnog zemljišta za koje nisu spahiji plaćali zauvek osloboditi od spahije, u pogledu vinograda, »kotere dobro platit moramo, polag spusoba onog nikada slobodni ne bu- demo«, pa će ih sve veći tereti i gornice upropastiti. Stoga nalažu svom poslaniku da nastoji »da gorne daće po zakonu bi se ukinule«, a ako mu to ne uspe, onda bar da se dažbine smanje. Oni su uvereni »da tegobe ove polag duha sadašnjega vreme- na lahko rešiti se mogu«. ⁴⁸

Ludbrežani traže: »naredba naj se napravi, da gorice budu naše lastovite i da gornica bude prestala«. Seljaci Podravskog kotara Križevačke županije obaraju se na gornicu ovim rečima:

»Gorice i vsi takovi dohodki, bila desetina ili drugo imala ime, neka prestaje, jerbo gorice po ljudstvu gospodi većjum stranum izplaćene jesu... Gornica i de- setina vinska od vinograda iz ovoga zroka što sve gorice najvećma iz komunskije šume i komunskije gmajni napravite, ter po fiskalija i regulacija od gospoćije već deset puta kuplene i po gornici i desetini od svoga posadenja 20-ti puta prepla- ćene na tuliko da gornjak sam od svoji novac intereš plaćati mora — neka se čisto ukine«. ⁴⁹

⁴⁴ Isto, 99/1848. Prema Jelačiću (o. c. 65) za otkup su se izjasnili s a m o Križevci, a to će reći — građani.

⁴⁵ Isto, 50/1848.

⁴⁶ Isto, 72/1848. Jelačić, o. c. 65, citira ovaj zahtev netačno i nepotpuno.

⁴⁷ Isto, 50/1848.

⁴⁸ Isto, 111/1848.

⁴⁹ Isto, 50/1848.

O težini i značenju gornice govori vrlo rečito i selo Ljubeščica u napatku poslaniku A. Nemčiću:

»Da se vse gorne pravde ukinu, ar vsem dobro znano je da se u domovini z največšum štetum i porušenjem ubogoga seljaka deržale tak, da mnogi između gornjakov ali desetinjakov po dva i tri puta platili su gorice, i to vse zato, što je ubogi seljak marljivošću gorice pobolšal i u dobar red postavil, te zato njegovu marljivost gorni gospon z nemilostivnem zplačanjem takovih kaznil — i tako njegov prešal da su mu detca i družina od tuge i nevolje cvilila. Ovaj odurni način od siromaka seljaka novce zgnjesti vsakog zdušnog čovjeka, koj to čuje serce cepa i obertnost kao za sreću i procvetanje domovine med prvimi služeece sredstvo uguši i zater. Ova okrutnost ne može se pričati s onim što bi mogao tko reči da gornjaka niko ne sili nazad od gornog gospona gorice kupovati i doplačivati. Al kako ne bi ubogi gornjak doplaček po gosponu postavljen položio kad si misli koliko je truda i troška na pobolšanje takovih učinio, pa da se sad mentuje, zato voli podnesti onu kaštigu koja mu je zbog njegove marljivosti u doplaćanju dosuđena, nego svoj znoj i muku drugim pustiti.

Najviše pako zato ovu kaštigu doplaćanja za svoju marljivost podnesti mora, kajti našem seljaku pervo vrelo jest gorica, groša u šake dobiti da otuda sebi, detci i družini kakovu obuču kupi ... da občinske daće namiri i oružje za službu gospodu i orsagu kupi. Zato neka se naredi zakon, poleg kojeg gorice već ne budu takovomu prešanju novac izveržene i neka se ne davaju tako ograničeni gorni listi, poleg kojih zaderžaja gorni gospon lahko u ladanje goric bes krajcara uvuči bi se mogel«.⁵⁰

Zahtev za povraćanjem zemalja izgubljenih u vreme regulacija i kasnije nalazi se u skoro svim »nalozima« i »uputama«, datim saborskim poslanicima. »Vse kerčene zemlje sinokoše koje gospočiđe ili silovitom rukom ili kratkim samo gospodskim putom i sudu prez vsake plače oduzete ter sada seljacija ili iz težaka ili činžu peneznom velikom obdelavati daju, kajti od komunskoga gmajna odkinute su, lastiteljom svojem nazad povernuti ili na gmajno obrernu« — stoji u zahtevima Podravskog kotara Križevačke županije.⁵¹ Seljaci prečečkog kotara pišu da je spahiluk na livade koje su oni okročili nametnuo tako visoke takse da ih oni nisu mogli platiti, pa su livade prešle u njegove ruke.⁵² Ako se ikad budu vršile neke regulacije, onda — izjavljaju seljaci — da im se ne daju najgore zemlje, »te se na muža, koj uvek dosta terpel bude, obzir ima«.⁵³ Opština Lovrečina nalazde da njen »zastupnik neka radi i o tom da se preduzme željna komasacija, razdeljenje pašah i uređenje dervarenja« i, naravno, da joj se vrate zemlje i šume. Ludbreg pak traži da se zabrani pašah spahiske stoke po seljačkim vinogradima; Negovec — da spahiluci ograde svoje posede; Vrbovec — da više ne dele opštinsku šumu sa spahijom, jer on drvom trguje, a njima ne daje ni za najnužnije potrebe; da se ukinu arende, da im se daju u zakup pustare itd.⁵⁴

⁵⁰ Isto, 69/1848.

⁵¹ Isto, 50/1848.

⁵² Ibidem.

⁵³ Isto, 69/1848.

⁵⁴ Isto, 72, 99, 103/1848.

Zahtev za regalnim pravima najjasnije formuliše Ludbreg: »Hoćemo čes celo leto vino točiti, žganicu žgati, ribe loviti, mesariju imati, štacune po volji odperti... rečju, sve pravice«. Traže oslobođenje od malti, kotlarine, mostarine, sajamske takse, pijacovine, zatim smanjene štibre i oporezivanje samo po zemlji, regulisanje plata župnika i ukidanje bira, a neki žele »da notariuse, koji nam na veliki teret jesu, da se unište, ar takoveh nikakve hasne nemamo«, ali da zato kovači i drugi majstori ne plaćaju takse, jer ih je po selima malo, a potrebe za njima su velike.⁵⁶

Zahtevi u vezi sa kućnom zadrugom nalaze se u »tegobama« Gornjo-poljskog kotara Varaždinske županije, a koje je trebalo da poslanik Mavro Broz »strogo i krepko« iznese u Saboru: Oslobođeni su od urbarijalnih dažbina, ali je sad to »najveći nered među nami seljani porodilo, jerbo kod nas seljanah prije nutarnji red upeljati bi se moral onda stoprav nama sloboda podeliti se«. Zato predlažu da se učvrsti vlast kućedomaćina, da se ukine pravo na lično posedovanje (osebninu) u porodici i da svi članovi porodice zaradu izvan poseda predaju starešini kuće, da bi ovaj lakše platio porez i snabdeo kuću. Ostavi li se osebnina na snazi, seljačko domaćinstvo mora propasti, jer će porez progutati njivu po njivu. Zato se već nalazi »mnogo seljanov... da vre sada proklinjaju one, koteri gospočije dotrgali su.«⁵⁷

Stanja u zadrugi dotiče se i selo Bedenica kad traži »da gospodari budu odgovorljivi svojoj družbi i pak družba neka bude u vekšum oblastjum gospodara... a osebjki da se met družbum ukinu.«⁵⁷

Najzad, Koprivnički okrug predlaže da se ukine regularna vojska »ter oni troškovi na građenje cesta i regulacije otoka oberneju«. Podravska sela tražila su povratak graničara iz Italije da bi čuvali granicu prema Mađarskoj.⁵⁸ Ovaj zahtev, dakle, pogranična sela ne postavljaju iz nekih »revolucionarnih« razloga i solidarnosti sa italijanskom revolucijom (što je daleko od njih), nego iz prostog razloga da teret čuvanja granice i pretstojećeg rata sa svojih pleća prebace na graničarska.

Seljačke tužbe i zahtevanja izneo sam opširnije, jer će se obe strane — plemstvo, a pogotovo seljaci — u daljem toku događaja pozivati na njih, naročito na one čisto ekonomske momente (gornica, paša, šume itd.), dok će nacionalno-političke seljaci retko ili nikad ponovo pomenuti, što opet upućuje na zaključak da ti zahtevi u većini slučajeva i nisu bili njihovi nego građanskih predstavnika — kandidata za Sabor. S druge strane, izneo sam поблише stav seljaštva prema glavnim i osnovnim socijalno-ekonomskim problemima još uvek izrazito agrarne Hrvatske i stoga, da bismo pokušali odgovoriti na pitanje da li su, kako i u kojoj meri zastupnici naroda iz građanskih i feudalnih slojeva, koje su seljaci birali za Sabor, zastupali i borili se za njihove interese, a u duhu »zahtjeva i naputaka«.

⁵⁵ Isto, 50, 72, 69, 103, 107 iz 1848.

⁵⁶ Isto, 111/1848.

⁵⁷ Isto, 51/1848.

⁵⁸ A. Jelačić, Narodne tegobe i želje..., 62. U navođenju ovog Zahteva seljaka Jelačić je izostavio onaj deo rečenice kojim seljaci graničarima namenjuju čuvanje granice prema Mađarskoj.

Istina, nisu nam sačuvani svi govori u Saboru o urbarijalnom pitanju, da bismo o držanju zastupnika Križevačke i Varaždinske županije mogli doneti sasvim određen sud, ali se ipak i na osnovu onih nekoliko objavljenih govora može ponešto reći o ovoj stvari.

Razlika u držanju zastupnika dveju županija u Saboru vrlo je uočljiva. Svih pet poslanika koji su govorili u ime naroda Križevačke županije (Aleksandar Zdenčaj, Franjo Žigrović, Ljudevit Vukotinović, Antun Nemčić i I. Pavlec) zastupali su liberalno ili radikalno stanovište. Inicijator diskusije bio je Nemčić, a prvi govornici Zdenčaj i Žigrović. Zdenčaj pledira pod svežim utiscima početaka agrarne revolucije od aprila 1848 za ustupke seljaštvu, da bi se spasle glave plemstva, a Žigrović ide korak dalje u cilju da Sabor ispuni želje naroda. On je za prepuštanje svih regalnih prava seljaštvu, a za otštetu predlaže — odlaganje dok se ne srede odnosi s Mađarskom. Vukotinović je umereniji, ali u bitnosti ostaje na istim pozicijama kao i Žigrović. Nemčićev govor je sav u tonu kompromisa: treba nešto dati narodu da bi ga pridobili za ideju »narodnosti«, treba mu dati i nešto regalnih prava da ga ne bi Mađari privukli na svoju stranu i otvorili građanski rat u Hrvatskoj, ali plemstvu treba dati otštetu ne samo za urbarijalne prihode nego i za regalna prava. Jedino je Pavlec, zastupnik kotara Prečec, zauzeo dosledno radikalan stav, jedino je on bio protiv davanja otštete plemstvu, pitajući: kojim se pravom ta otšteta može tražiti i konstatirajući, da je to »smjelost neviđena«. Optužujući aristokraciju koja je narod u ropstvu držala i pozivajući se na bansku povelju o ukidanju tlake, te na činjenicu da je i u Granici ukinuta robota za koju se neće davati naknada, Pavlec je zaključio protestom »proti tome, da bi se naknada poštenjem naroda garantovala«.

Sva trojica zastupnika Varaždinske županije (Metel Ožegović, Ivan Kukuljević i Kazimir Jelačić), koja su uzela reč u urbarskoj raspravi, zastupala su konzervativnije stanovište. Kukuljević je odmah naglasio da ne zastupa samo seljake nego i gospodu zemaljsku (plemstvo), tvrdeći da su i ona bila »pod robstvom«. O pitanju otštete izrazio se za »obeštećenje« plemstva, za njegovu zaštitu. Ali, Kukuljevićev stav se ipak ne bi mogao ocrtati kao okoreli konzervativizam, jer on u drugim važnim pitanjima (krčmarenje, paša, drvarija i žirovina) pristaje uz mišljenje liberalnijih govornika u Saboru. Naprotiv, Kaz. Jelačić i Met. Ožegović su se u svemu pokazali najreakcionarnijim u Saboru. Jelačić je za davanje otštete plemstvu i za održanje status quo-a u pogledu regalnih prava — tj. da i dalje ostanu privilegija vlastelina i da se »granice stave onakove, da nitko u tuđi imetak ne dira«. Ožegović je samo za potvrdu »banskog lista«, za otštetu spahija, a protiv stvarnog rešavanja narodnih zahtevanja, izjavljujući da Sabor ne može menjati ono »što je kroz zakone toliko osigurano«.⁵⁹

Uporedimo li narodna zahtevanja i napatke date saborskim zastupnicima sa njihovim držanjem u diskusiji o urbarijalnom pitanju, moramo doći do zaključka da oni nisu ispunili očekivanja seljaštva. Cela urbarska ra-

⁵⁹ Jaroslav Šidak, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest I*, Zagreb 1952, 210-223.

sprava, pa i istupanja varaždinskih i križevačkih poslanika, ograničila se na pitanje otštete (sem Pavleca, negativno po seljake), regalnih prava, a ponešto je rečeno o pitanju paše i drvarenja. Pitanja činženjaka dotakli su se samo Kaz. Jelačić (da komisije ispituju karakter spornih zemalja) i Metel Ožegović (da su gornjaci i činženjaci isto što i arendatori spahiskih poseda). No, dve najvažnije stvari — povraćaj zemalja seljacima i pitanje gornice — ostale su izvan diskusije, iako su seljaci baš za njih bili najviše zainteresovani. Povraćaj oduzetih zemalja značio bi agrarnu reformu, a u tim prilikama i više — agrarnu revoluciju, čega su se podjednako, iako iz različitih uzroka, bojali i građanski i plemićki zastupnici u Saboru. Pitanje gornice bilo je tesno vezano sa povraćajem zemljišta, a uz to i vrlo komplikovano, pa se preko njega ćutke prešlo, iako se njegova aktuelnost zbog približavanja jeseni i berbe morala već ozbiljno predviđati.

III Nemiri u Križevačkoj županiji od maja do jula 1848.

Posle objavljivanja prekog suda i dovođenja vojske početkom maja 1848 u Varaždinskoj županiji nastupilo je dvomesečno zatišje. Sem međusobnog sukoba oko pašnjaka između sela Petrijanca i Nove Vesi, kojom prilikom su seljaci iz Nove Vesi »kao buntovnici« pretili »da svakoga skončaju koj u tom nasilju nje prečiti bi hoteo«⁶⁰ — nema drugih nemira.

U Križevačkoj županiji, međutim, od druge polovine maja nadalje došlo je do ozbiljnih nemira. Jednim delom, izgleda, i pod uticajem mađarske propagande, naročito na pogranična sela naseljena i mađarskim življem. Prema Narodnim novinama od 11 V 1848 seljaci Križevačke županije primili su pisma iz Mađarske »neka neslušaju gospodu hervatsku, već neka se slože s Mađari, iz zahvalnosti, jer ih je palatin i Košut od tlake oslobodio«.

19 V fiškal Križevačke biskupije tužio je Županiji seljake iz Glogovnice da su proglašenu slobodu »zlo upotrebili« da silom osvoje biskupsku livadu. Plotove oko livade su srušili »ter marvu silnom rukom naterali« u nju, a knezu, koji je hteo livadu ponovo da ogradi, pretili ubistvom. Nisu bolje prošle ni biskupske sluge kad su pokušale da ograde livadu: seljaci su im pretili »da to ne čine, ar oni to taki razgrade«, pa su ovi morali da se povuku neobavivši posao. Biskupija je molila da jedna komisija istraži stvar »ter za derzovitu silu i napadanje tudjega imetka drugim za peldu primerno ih kaštigati«.⁶¹ Pismom od 25 V kotarski sudija izvestio je da je biskupska livada potpuno popašena, da se ni funta sena od nje ne može dobiti. Plotovi su potrgani, te livada nije više za senokošu, nego za gmajno (pašnjak) pogodna. Seljaci su najpre potajno i noću puštali stoku na livadu, a posle kneževog odlaska u Zagreb pretao je svaki strah i obzir. Govorili su: »Kada desetina prestala je, senokoša takaj gospodska biti prestati mora i pod gmanje obštinsko odpasti«. Odbili su da otkriju potstrekača, tvrdeći da su pastiri sami jedni po primeru drugih stoku puštali u livadu. Uzalud je knez više puta stoku izgonio s livade, jer su seljaci ostajali

⁶⁰ DAZ, Varaždinska 871/1848.

⁶¹ Isti, Križevačka, 509, 534/1848.

pri svom argumentu — da je livada nekad bila opštinski pašnjak, pa to mora i sada postati. Sudija ih je oglobio sa 161 for. 16 kr. i zabranio im pristup na livadu.⁶²

20 V grof Dragutin Drašković, vlastelin bukovački, tužio se Županiji protiv seljaka iz Novog Sela i Županca »poradi silovitog nasertanja« u njegovu šumu Križančiju.⁶³ Sudija Pavo Gvozdanović određen je da ispita tužbu, pa je otišao u ova sela o čemu je 15 VI izvestio da je sazvaio seljake i upitao ih da li još uvek puštaju stoku na Draškovićeve zemlje (šume i livade) ili su je povukli posle podžupanovog pisma i opomene. Oni mu jednoglasno odgovoriše da mirno pasu svoju stoku na spahiskoj livadi i da je neće iz nje isterati sve dok im »njihove nove pravice ne izidu«, a novu pogodbu neće sklapati sa Draškovićem »pa ma što se goder z njima pripetilo bude«. Šuma je »starina« njihovih opština i da »takovu njima nitko uzeti ne može«. Sudija ih pozove na pokornost, jer će doći do neželjenih posledica, ako bude protiv njih morao upotrebiti vojsku. Knez na to izjavi da je i on ljudima sve to već govorio, »ali da se ne dadu niti za ušesa primiti«. Neki rekoše da više vole da vojnici pojedu stoku, nego da ona izgine od gladi, te »doklam novijeh pravica videli ne budu, niti se z gospodčium očedu pogadjati niti se šume ugibati«. Gvozdanović je zaključio: »Ako krepka nekakova naredba s kim skorije u Podravinu ne stigne, imamo se svaki dan večije nepokornosti nadati i takovu očekivati«. ⁶⁴ Mesec dana kasnije, 8 VII, županiski Odbor je odlučio da pozove u Križevce pretstavnike oba sela i da im razjasni da nemaju pravo na Draškovićevu svojinu, jer »podnipošto niti na opomenu niti na pretnju brahiuma od nasilja svojeg . . . odustati neće«. ⁶⁵ Međutim, i ovaj korak ostao je bez efekta, pa ćemo u daljem izlaganju češće nailaziti na vesti o otporu seljaka iz Novog Sela i Županca.

Krajem maja došlo je do ozbiljnog vrenja u Podravini među mađarskim i hrvatskim seljacima. 22 V sudija Gvozdanović javio je iz Ivanca da seljaci Mađari pitaju da li je istina da će Hrvati udariti na Mađare, te »da to na nijedan način neka ne čine«, jer oni žele u miru živeti sa Hrvatima. Dva dana kasnije Gvozdanović izveštava iz Velikog Bukovca da je narod, »nešto malo bolje (više; SG) razjaren« postavljao ovakva pitanja: Šta znače zastave sa zvezdicama stavljene na crkvu kad Mađari preko Drave ne stavljaju nit zastave nit zvezdice; zašto sve naredbe stižu od bana, a ne od cara. Zar nema cara? Da li je istina da će se Hrvatska odvojiti od Ugarske; oni »ne žele niti hoće na nijedan način Ilirci postati«. Isto se desilo i u Malom Bukovcu, pa se Gvozdanović nije usudio da izvrši popis hrane, radi čega je u selo došao. Zato je molio da lično podžupan što pre dođe u ova sela i narod umiri.⁶⁶

Sudija Viktor Šomodj javljao je 25 V o kritičnoj situaciji u okolini Ludbrega: »Duh u puku narodni za cijelo se promenio od dva dana tako, da u celi skoro Podravini ta misel lada, da gospoda med sobum madjarska i horvatska se

⁶² Isto, 557/1848.

⁶³ Isto, 534/1848.

⁶⁴ Isto, 688/1848.

⁶⁵ Isto, 827/1848.

⁶⁶ Isto, 652/1848.

svadiju, a mi (puk) se ne bumo zbog njih tukli«. Seljaci su izjavljivali »da ne budu Iliri, kajti ova reč nije za nje, već samo za vučene ljudi«. U slučaju napada na Hrvatsku, piše Šomodj, narod »s Madjari složit kader bi bil«. Po njegovom mišljenju ovaj duh dolazi otud što seljaci prelaze u Međimurje gde su tih dana na hrvatskom jeziku vrlo svečano proglašeni mađarski zakoni, te oni »dakle veliju da razlike ne ima među njima«. Stoga bi najbolje bilo da se u Po-dravinu uputi četa graničara, jer i u Međimurju ima mađarske vojske i topova.⁶⁷

»Strahoviti nered« — javlja župnik Pavao Draganec 28 V — dogodio se u Rasinji gde su seljaci po primeru Bukovčana i »drugih buntovnika« smenili kneza i prisežnike. Prema izveštaju sudije Gvozdanić od 29 V prilikom izbora neki Opica Lovro i Martin Horvat »razjareni podigoše halabuku« protiv kneza: »Dole s sudcem Hlebarom, već ga dužje sudcem imati nečemo. Na stran s kladum. Prezajte volove i hote po kladu!« Župnik Draganec pokuša da ih smiruje, ali mu odgovoriše: »Na popa sudac ne spada, ovdje nema što prodekuvati, — njegovom prodečtvu mjesto jest u cerkvi«. Na istrazi pred sudijom Gvozdanićem na pitanje zašto su zbacili kneza seljaci odgovoriše da su za njegovog knezovanja bili od spahije prisiljeni na plaćanje žirovine, te da je knez bio »goropadan«, i, najzad, da ne mora uvek isti čovek da bude knez u selu. Sudija ih tada zapita hoće li da odustanu od svog buntovničkog čina, a oni izjaviše da starog kneza nikako više neće. Istovremeno sa ovim događajem stigla je pritužba da je pop iz Ludbrega došao u Mali Bukovac i potsticao seljake »da neka vsaki slobodno metne cenjgar na krov, neka vsaki fata ribe, neka u lov ide gdi kome drago«. Zbog svega toga Gvozdanić je molio Županiju da izda »strogije uredbe« da se u interesu mira i reda spreče ove pojave.⁶⁸

Iz Vrbovca sudija Gabriel (Gabor) Koritić pisao je 9 VI da bi »vika i kri-ka« prestala, ako bi se seljacima učinile neke koncesije na pašnjacima i drugde.⁶⁹ Dva dana kasnije, upravnik vlastelinstva Bukovac, Josip Balaško, javlja o opštoj anarhiji: Bukovčani zbacili kneza, Županec i Novo Selo okupirali spahiske livade, puštaju stoku u vlasteoske šume, seku i odvoze drva iz njih. Slično čine pored Drave sela Mali Bukovac i Osredska — sve silom, a spahiluk ne može da dobije nikakvu zadovoljštinu. Zbog toga »tako se silovitost razplodjiva« da je selo Kapela porušilo ograde na spahijskoj njivi i stokom sav kukuruz popaslo. »Straha nije« — tuži se Balaško i moli da se red što pre uvede, makar i vojnom silom.⁷⁰

Situacija je izgledala takova da se Križevačka županija 17 VI obratila banu Jelačiću, pišući mu: »Sa žalostju ispovediti moramo da krivo tumačenje zlatotrake slobode kod ovdašnjih seljanah imenito slobodnjaka u Županju i Novom Selu . . . pogerдно nasilje na tuđi imetak naime svoje negdašnje gospodčije bezkaznito dopušća«. Najgore je to, što se ni kotarskom sudiji ne pokoriše, nego »tverdokorno tvrdiše, da će oni i nadalje nastojat u svojoj pogrešnoj namjeri«. Ovaj primer utiče da i drugi seljaci »već nasiljem tuđe plene i robe«, pa je potrebno satniju vojnika uputiti u pomoć sudiji Pavi Gvozdaniću.⁷¹

⁶⁷ Isto, Izveštaj sudije V. Šomodja od 25 V 1848.

⁶⁸ Isto, 670/1848.

⁶⁹ Isto, 694/1848.

⁷⁰ Isto, 689/1848.

⁷¹ Isto, 690/1848.

Međutim, tužbe protiv seljaka stizale su svakodnevno. 23 VI upravnik vlastelinstva Ljubeščica i Kalnik izjavljuje pred Županijom da je seljacima oproštena samo robota i crkvena desetina, dok o ostalim spahiskim pravima nigde još nije bilo govora. No neki seljaci, naročito u Kalniku, otvaraju krčme i toče svoje vino, te tim krše spahiska prava i bune ostale opštine, pa on zahteva da Županija ove krčme pozatvara, a »puntare« primerno da kazni.⁷² Na sličnu pojavu tužio se i Zagrebački kaptol 27 VI 1848 — da seljaci i predijalci toče vino i nanose štetu njegovom vlastelinstvu Toplici, te traži da Županija oduzme vino od seljaka i primora ih da mu naknade štetu. Županija je molbu prihvatila i odlučila da seljake opomene, a ako se ne pokore, da ih kazni.⁷³

Iz biskupskog Gradca 29 VI stigla je tužba protiv nekog Đure Pačeka iz sela Dubrave, koji je na trgu u Gradecu »ljudstvo počel puntati« u momentu kad je vlasteoski ključar počeo da ubire »meztovinu od tergovine«. Paček je govorio »da arende od vezda sve prestaju, da nitko nikomu više plaćat ne bude, da meztovinu naj niko ne plaća, da vezda vre biskupovo nikaj nije, nego da smo svi banovi i da sve banovo jest«. Pošto je sve ovo govorio pred masom ljudi, bačen je u spahisku tamnicu. U vezi s ovim slučajem vlastelinstvo je zatražilo da jedan sudski činovnik bude prisutan kod crkvenog proštenja u Gradcu, kome će spahiluk radije platiti dnevnicu »nego svakake neprilike imati«, jer jedan »napakan čovek« mogao bi i druge seljake pokrenuti na nepoželjne istupe.⁷⁴

Uskoro se i Paček potužio podžupanu što je bačen u tamnicu i pretučen. Ako ga vlastelinstvo smatra za buntovnika, trebalo je da ga pošalje pred Županiju da mu sudi, ali »to posljednje učiniti smerdelo mu, jer gospodin biškop zagrebački niti perviji biškupi privilegija zverhu malte, mostovine, ali sajma u Gradcu nemadu niti usled toga od iste mostovine plaću kakovu pobirati smedu«. Tražeći da se ovom nasilju učini kraj, Paček energično produžuje: »Uživajne pako i svojevolno haračenje. ako dosad bilo jest, to slepoj pokornosti i prošastnoj tmičini, u kojoj bedni podanik u jarmu stenjao jest, pripisati se, ni pošto pako za prvo obstojeće i obstati moguće podupirati se može, bez da najgorje posledice ovo haračenje imalo ne bi«.

Nemirne prilike na spahiluku Ludbreg upravnik Josip Egersdorfer 30 VI ovako opisuje: »Silovitna napastvovanja pravah gospodskih po nikakovu zakonu jošte seljanom ne podeljenih, kvari u livadama i drugim zemljištima gospodskim . . . od dneva do dneva na toliko pomnožavaju se, da napokon ista gospodština vsijuh pravah svojih lišena bude«. Seljaci naročito prisvajaju pravo krčmarenja, pa će spahiluk biti od njeg isključen. U svakom selu po jedan ili više seljaka osvajaju ovo pravo »bezzakonim i silovitim načinom«. Kotarski sudija ništa ne može da pomogne vlastelinstvu, iako su slični slučajevi u Bukovcu, Rasinji i Slanju sprečeni od strane vlasti. Ovaj spahiluk ne dobija pomoć, jer je vlasništvo Mađara, iako je on isto toliko dobar Hrvat koliko je i Mađar i spreman je da pritekne u pomoć domovini Hrvatskoj. Ali, postupanje prema ovom vlastelinstvu biće opasno po celu državu, »jerbo stanovnici drugih mestah

⁷² Isto, 776/1848.

⁷³ Isto, 786/1848.

⁷⁴ Isto, 838/1848.

⁷⁵ Isto, 839/1848.

videći da u Ludbregu puk sebi slobodno prava gospodska osvojiva, takova komunistička načela rado sledovati budu i tako u kratko vremena vse gospoštije bez zakona pravah svojih činom lišena budu, gde vendar kako u bližnji mađarskoj zemlji vidimo vsa komunistička poduzeća po dotičnih poglavarov prekinuta i odmah preprečena bila su«. Prema Egersdorferu, dakle, mađarska vlada bila je energičnija od hrvatske prema pokretima seljaštva, pa on stoga traži da i hrvatske vlasti budu odlučnije i upute mu vojnu pomoć radi uvođenja reda.⁷⁶

Iz dana u dan Odbor Križevačke županije morao se baviti seljačkim nemirima. 1 VII razmatrao je molbu grofa Dragutina Draškovića radi vojne pomoći protiv slobodnjaka iz Sv. Petra, Lunkovca i Novog Sela, koji »marvom i sikirom« nasreću na njegovu šumu. Odbor je odgovorio da je Glavno vojno zapovedništvo u Zagrebu odobrilo upotrebu vojske.⁷⁷

Vlastelinstvima i vlastima brigu su počele zadavati i spahiske sluge. Upravnik moslavačkog spahiluka, Ivan Žigrović, tužio je 3 VII sudiji Skenderu Barabašu »družinu gospodsku« koja ga je ostavila i pored povećanja plate. On se i ranije tužio sudiji, ali je postigao suprotan efekat, jer kad ostali biroši videše da se ništa nije desilo onima koji su spahiluk napustili, počeli su to i oni da čine, tako da je spahiluk ostao samo na četiri sluge (»meropha«) i bez volara i »tak ne samo da ništa delati ne može, već niti blago gdo pasti ima«. Pozivao je težake da se vrate, ali uzalud. Naročito su nepokorni oni iz Donjeg Osekova »gde je i kuhinja prepiranja i sanjarijih da vse njihove šume budu i onak, niti od svojega služiti očeju«. Osekovčani, Gračani i Voloderci počeli su stokom na Lonjsko Polje »navaluvati i lugarom se suprotstavljati«. Na molbu da sudija vrati sluge i primora seljake na naknadu štete, ovaj (Barabaš) je izvestio Županiju da je spahiska družina dovoljno plaćena, ali je »perkosita« postala i ostavila spahiluk usred najvećih poslova. On ih je pozvao, ali došli su samo neki od njih i na pitanje zašto ne poštuju pogodbu sa spahijom, odgovorili su »da platča mala jest i da oni služiti ne mogu i po nipošto natrag ne idu«. Županija je donela odluku da sudija spahiske sluge vrati u službu odnosno da ih pod stražom uputi u Križevce, jer se sklopljene pogodbe moraju poštovati.⁷⁸

O stanju na svom području sudija Pavo Gvozdanović javljao je 30 VI 1848 sledeće: »Podravina osobito Ludbrežina i Bukovčina kakoti izviraliste svije nereda — dan na dan goršijem duhom podihuju i dan na dan veće silovitosti poduzimale, niti već moguće je našom moćjum uzde uzderžavati«. Kad se opština postavi pitanje ko je nešto počinio, dobija se odgovor: »svi, svi smo učinili, obština je tako htela«, pa zato trpe i krivi i pravi. Smatrao je da je potrebno da Županija, poput drugih, otštampa više stotina proglašavanja u kojima će tačno naznačiti što je po novim zakonima ukinuto, a što je od seljakovih obaveza ostalo na snazi, pa bi se tim postiglo da narod »ne mora visiti od zločestije proroka vesti i uputah«. U postscriptumu Gvozdanović dodaje: »Za sada najgustija pitanja jesu kerčme. Stranom hoćedu obštine za skupno — za obštine —

⁷⁶ Isto, 837/1848.

⁷⁷ Isto, 817a/1848.

⁷⁸ Isto, 877/1848. Po ovom izvoru plata biroša iznosila je: 41 for. 20 kr. čistog novca, 6 akova vina, 15 metara žita, 40 funti masti i 20 funti soli. Plata volara: 33,20 for., 6 akova vina, 15 mer. žita, 18 funti soli, 18 funti masti.

drugi pako privatne za se. Gospoština sve težake koje dosada od činženije livada, zemalja davali su, utegnuti — da je robota prestala — isto tako deseto od zemalja kerčenije, i tako dalje«. ⁷⁹

Na sednici županiskog Odbora od 8 VII odlučeno je da se u 300 primeraka otštampa županiska naredba u duhu molbe sudije Gvozdanovića »za preprečiti sva kriva tumačenja nove zadobljene slobode naime glede seljaka«. Sudije treba da kažnjavaju prestupnike, jer se ova sloboda puka u Podravini »za ovdašnji stališ naše domovine u veoma pogibeljnu pretvorila«. ⁸⁰

Istovremeno se vlastelinstvo Ludbreg obratilo Banskom vijeću zbog »mlogoverstne i velike sile i kvara« od strane seljaka, na što je Vijeće naredilo Županiji da spreči silovitost«. ⁸¹

Tako je, dakle, vreme pred zasedanje i u toku Sabora bilo u znaku krajnje napetosti u severnim delovima Križevačke županije. Na brojne zahteve za vojnom pomoći stizali su retki odgovori; Jelačić nije želeo da vojnom intervencijom razdražuje seljaštvo, jer ni njegov položaj nije bio ni jasan ni povoljan. Samo u slučajevima krajnje nužde izaslano je poneko odelenje vojnika u najnemirnija sela, što je bilo dovoljno za trenutno smirenje, ali ne i za potpunu likvidaciju seljačkog antifeudalnog gibanja.

IV Borba za regalna prava u leto 1848.

Direktnih podataka o prijemu na koji su naišli urbarski zakoni Hrvatskog sabora vrlo je malo za celu Hrvatsku, pa i za naše dve županije. Ali indirektnih ima čitavo mnoštvo, jer se događaji na selu koje ćemo prikazati u daljem izlaganju moraju tumačiti i kao reagovanje na polovične odluke Sabora.

Varaždinska županija primila je 18 VII izveštaj iz Toplica da je objavljivanje »novih pravah regalskih« bilo krivo protumačeno i dalo povod neredu »jerbo svi znamenija vinska na hiže postavili su« i počeli slobodno točenje vina. Seljaci se nisu, dakle, zadovoljili samo jednom, opštinskom krčmom, pa je Županija naredila da se sve druge krčme pozatvaraju, a prestupnici da budu kažnjeni. ⁸² Županiski odbor u Križevcima, pošto je saznao da su mnoge opštine prigrabile pravo točenja pića nasuprot novim državnim zakonima, odlučio je 14 VII da ih kotarske sudije upozore da imaju pravo samo na jednu krčmu (od Đurđeva do Miholja), a sve ostale da odmah zatvore. ⁸³ Na to je sudija Šomodj izvestio iz Ludbrega 20 VII da je neki Benčić, koji je već više puta »politički pogrešil«, točio vino još i pre proglašenja novih zakona, pa iako je za to kažnjen, on i dalje »tverdokorno u svojoj falingi je ostal«. Toliko je agitovao, da je izabran za kneza, a pri objavi novih zakona psovao je »što vsaka hiža ne smije točiti«, govoreći: »To su huncutarije, ja sem drugač čital«. Slično radi i neki Varga, pa je Šomodj Benčića uhapsio, a Vargu stavio pod prismotru. ⁸⁴

⁷⁹ Isto, 824/1848.

⁸⁰ Isto, 845a/1848.

⁸¹ Isto, 979/1848.

⁸² Isti, Varaždinska, 1064/1848.

⁸³ Isti, Križevačka, 949a/1848.

⁸⁴ Isto, 941/1848.

Nove zakone prekršili su i predijalci iz Toplice u Križevačkoj županiji, te toče vino unatoč zabrane od strane kotarskog sudije. Opštine su mu otvoreno stavile do znanja da neće arendirati krčme niti se pokoriti saborskom zaključku o krčmarenju. Franjo Novak, koji je o ovom izvestio, zatražio je da se odmah u početku primene kazne protiv seljaka i upotrebi *brachium militare*, kao što je učinila Varaždinska županija.⁸⁵ Iako nisam našao podatke o ovoj vojnoj intervenciji u Varaždinskoj županiji, ipak ovu Novakovu izjavu treba smatrati kao tačnu, jer se sve do početka 1849 nigde ne pominje kršenje odredbe o krčmarenju od strane seljaka ove Županije. Uopšte, može se još 1848, a pogotovo 1849-50 konstatovati da je Varaždinska županija bila energičnija prema seljaštvu od Križevačke, jer su u njoj bili jači konzervativci, a bilo je i više vojske na njenoj teritoriji zbog rata s Mađarskom.

Otpor prema saborskom zaključku o krčmarenju proširio se i na druga sela u Križevačkoj županiji. O tom 26 VII iz Otoka piše Franjo Žombor, tvrdeći da i u ovom okrugu, dosad mirnom, »voljnost, sila i oskvernjenje osobnih prava vladati počimlje«. Više seljaka je počelo sa točenjem pića, iako je od ranije samo on držao spahisku krčmu, a to je pravo i sada ostalo spahiluku čiji je on arendator. Tako je Stjepan Belković bacio »cagar kerčmeni« kod njegovog krčmara, a neki Ivo Solarić ga razbi u paramparčad. Spahiskom krčmaru zabraniše da toči, jer ga inače »u grabu bacili budu«. Belković utiče i na ostale seljake, a objašnjenje sudije Gvozdanovića da opština ima pravo samo na jednu krčmu »nogama pogaziti usudio se«. Postoji opasnost da se ovaj duh proširi i na druga sela i zada još veće brige vlastima.⁸⁶ Vlastelinka Franciska Šug tužila je nekolicinu seljaka što su u svojim kućama točili vino, a njene ljude koji su ih u tom pokušali da spreče — »izlupali«. Na to je Županija odlučila da seljake kazni i spreči dalje kršenje novih zakona.⁸⁷

Tokom avgusta 1848 u Križevačkoj županiji pitanje krčmarenja bilo je i dalje jedno od najaktuelnijih. S obzirom na vinogradarski karakter ove oblasti gde je vino glavni izvor prihoda za seljaka, ovo pitanje nije bilo od malog značaja niti ograničeno na mali broj seljačkih porodica. Pripremanje za rat s Mađarima, troškovi oko Sabora, činovništva itd., imali su za posledicu pritisak na seljaštvo u vidu povećavanja poreza i izvanrednih dažbina, tako da je ono moralo doći do novca. A i inače, došlo je vreme (juli-avgust) kad seljaci nastoje da plasiraju vino da bi oslobodili vinske sudove za prijem novog vina od nastupajuće berbe. Otpor seljaka saborskim odlukama o regalijama bio je dakle izraz ekonomske nužde, a žestinu mu je davalo opšte revolucionarno vrenje i razočaranje zbog neispunjenih nada polaganih u Sabor.

Plemstvo sa svoje strane nastojalo je preko županiske vlasti da milom ili silom slomi ovaj otpor seljaka i da sebi osigura, kao i ranije, skoro isključivi monopol točenja pića, a tim i da popuni praznine u svojim budžetima, nastale zbog ukidanja kmetstva i urbarijalnih podavanja. Pošto je sada i samo bilo oporezovano, plemstvo je svim silama insistiralo da zadrži ovaj sigurni izvor novca. Da bi zaštitila interese plemstva, Županija je u sela slala kotarske sudije da

⁸⁵ Isto, 1204/1848.

⁸⁶ Isto, 1059/1848.

⁸⁷ Isto, 1058/1848.

uvek iznova objavljuju saborske zaključke o regalijama i tumače seljacima da je njihovo pravo ograničeno samo na jednu krčmu u opštini, koju sudije treba licitacijom da izdaju u zakup najboljim ponuđačima.

Vršeoí ovaj zadatak sudija Gabor Konitić naišao je na otpor, pa je 18 VIII pitao šta da radi s »nasilnici i nepokorniki« u selu Lojnici (Lonjici), koji privatno krčmare, kao i sa onima na koje su mu se tužili spahiluci Vrbovec i Rakovec. Fiškal Vaso Bubanović izjavio je Županiji da spahiluci ne mogu dalje trpeti da se proširuje pravo točenja na seljake, jer im to nanosi velike štete: u svakom selu otvoreno je više krčmi, umesto pet ima ih do petnaest!⁸⁸ U istom smislu tužilo se i vlastelinstvo Ludbreg i tražilo da se »puntari« kazne.⁸⁹

A ti »puntari« kojima se stalno preti vojnom eksekucijom, jer su »duhom zločestoćah nadahnjeni«, koje vlasti batinaju i smatraju za svog glavnog neprijatelja, dobro zapažaju i u tom smislu iz Vrbovca 27 VIII pišu Županiji, da se zakon »zlo i samostrano« tumači, da je jednoj opštini bez obzira iz koliko se sela sastoji i bez obzira na njihovu međusobnu udaljenost dozvoljeno držanje samo jedne krčme. Bilo je slučajeva da su se nekad samostalna sela spojila (prim. Ludbreg, Kučan i Hrastovsko), pa su odmah gubila pravo na posebne krčme. Ako je takav zakon, pišu Vrbovčani, onda na korist niti opština niti seljaka, jer će opština biti lišena prihoda, a seljaci iz podaljih sela od jedne opštinske krčme neće moći prodavati svoje vino.⁹⁰ Oni traže pravo na krčmu bar u svakom selu, a u većim mestima u svakoj ulici.⁹¹ Stoga se sad počelo dešavati da su se sela sama proglašavala za opštine, da bi stekla pravo bar na jednu, opštinsku krčmu. Županija, međutim, insistirala je na striktnom provođenju novih zakona, bez obzira na nezadovoljstvo u narodu.⁹²

Međutim, i pored svih mera protiv seljaka vlastelinstva nisu bila zadovoljna; izgledalo im je da se prema seljacima postupa suviše blago, da su novi zakoni doneti samo u njihovu korist, te da je sad potrebno poduzeti mere za zaštitu plemstva.⁹³ U tom smislu Županiji se 31 VII obratio upravnik spahiluka

⁸⁸ Isto, 1164/1848.

⁸⁹ Isto, 1065/1848.

⁹⁰ Isto, 1200-1202/1848.

⁹¹ Isto, 1060/1848.

⁹² Narodne novine od 15 VIII 1848 u dopisu iz Ludbrega javljaju da je zakon o krčmarenju izazvao nezadovoljstvo. Kakva je to jednakost kad vlastela imaju pravo točenja, a narod samo preko opštine? ... Seljaci ne mogu vino prodati, pa nemaju volje ni da obrađuju vinograde itd.

Početkom 1849 Varaždinska županija je konstatovala da se pravo krčmarenja krivo tumači, pa je odlučila da opštine u toku zime mogu vino točiti na više mesta, a leti samo na jednom mestu. (DAZ, Varažd. 462/49.)

⁹³ U tom smislu navešću neka mesta iz pisma Križevačke županije Banskom Vijeću od 6 XII 1848: Sabor je doneo privremeni zakon uz osiguranje buduće naknade da bi se sprečilo »konačno osiromašenje« one klase koja je u prošlosti najviše dala za očuvanje naroda. Ali, lako se uveriti u nesavršenost te naredbe svakome »koji tuđu vlastitost štuje« ... Sad je dužnost države da se brine za zakone »koji pojedine vlasteline u pravednom razmerju obćeg nošenja ove štete od konačne propasti čuvali budu«. Plemstvo mora da gleda »kako mu se imetak nepravedno kida«, dok se seljaci »privremeno bar bez ikakve žertve šire«, iako nisu državi ništa koristili ... Sad se dešava da plemstvo »u dno nevolje, bede i siromaštva bez ikakvog uzroka obaraju, a drugu manje koristnu varstu ljudi (seljake) baš s ničem ne opterećuju«. Treba ograničiti seljake i podvrgnuti ih teretima, a plemstvo treba štediti, jer ono pomaže razvoj obrta, trgovine i opšteg blagostanja. Itd. (Isti, Križevačka 1623/1848.)

Ludbreg, Egersdorfer, žaleći se da ni jedan »puntar« nije kažnjen i pored tolikih njegovih pritužbi. Vlastelinska imovina sve više je izložena opasnostima, pa vlastelini uskoro neće moći snositi državne terete, jer će sasvim propasti. Tako je selo Hrženica nedavno osvojilo oko 600 jutara spahiskog pašnjaka, a spahiske čuvare i pastire oteralo, smatrajući ovu zemlju opštinskom svojinom.⁹⁴

S vremena na vreme do sukoba je dolazilo i zbog drugih regalskih prava i podaničkih dažbina. Tako je sredinom jula županiski Odbor u Križevcima primio tužbu protiv Avgustina Vitkovića iz Ljubeške, jer je »sa drugima mnogimi privrženima« odbio da plati mestovinu na sajmu. Odbor je odlučio da se vlastelinstvu pruži pomoć da ubere ovu dažbinu, jer je zakoni nisu ukinuli.⁹⁵ Takođe je odlučio da prisili na pokornost seljake koji župniku iz Kalnika, kao bivši njegovi kmetovi, »od alodijalskih zemljištah činžene težake uzkracivaju«.⁹⁶ Na isti način Odbor je rešio da udovolji tužbi župnika Dragutina Stankovića protiv seljaka iz Bukovca zbog uskraćivanja pripadajućih mu dažbina.⁹⁷

V Otpor prema vojnoj obavezi i ratnim naporima u jesen 1848

Zbog priprema za rat s Mađarima i potrebe za postavljanjem kordona duž Drave, a u pomanjkanju graničara čija se glavnina nalazila u Italiji, jedan deo vojnih obaveza i tereta (pored onih poreznih) pao je na seljake, prvenstveno na banderijalne slobodnjake koji su morali u vojsku na svom konju i sa vlastitom ratnom opremom. Ova kategorija seljaka (»plemića«) u očima vlasti bila je pouzdanija od bivših kmetova, a i vičnija oružju, te je glavni teret vojne obaveze bio njima dodeljen. Stoga je njihovo stanje postalo »mnogo teretnije« od stanja bivših kmetova koji tek ako su vršili nešto stražarske službe, ali su zato snosili veliki teret podvoza za vojsku.

Da je i ovdje dolazilo do otpora, pokazaćemo na nekoliko primera. Nered se pojavio najpre među slobodnjacima-konjanicima Podravske čete Križevačke županije. Njen zapovednik, Dragutin Vileln, 2 VII tražio je dozvolu za primenu oštrijih mera prema momcima svoje čete, jer izbegavaju vojnu obuku i »jošte pokvariju« i druge slobodnjake. Predlagao je da se svi slobodnjaci pošalju što dalje od Podravine »jerbo oni... će doma kod svojih ženah i goricah ostanu, svaki dan mekši i kukavneši budu«. Njihov izgovor da će sami najbolje braniti svoj zavičaj, kuće i imovinu treba odbaciti, jer je štetan.⁹⁸ Mesec dana kasnije Vileln se tužio Županiji da se mnogi njegovi vojnici »u velikom neredu nalaziju«, te da pored svih opomena još nisu pribavili potrebne stvari i opremu.⁹⁹

Krajem jula 1848. sudija Aleksandar Bakšaj pozvao je seljačke plemiće iz Martijanca u Varaždinskoj županiji radi popisa u »gibivu gardu« ali ga neki Mavrić Končić preseče pitanjem: »Zašto i od kuda to dohadja, da oni svih svojih pravah lišeni i mužmi uspoređuju se.« Zašto su ih uopće zvali u Varaždin

⁹⁴ Isto, 1065/1848.

⁹⁵ Isto, 949a/1848.

⁹⁶ Isto, 961/1848.

⁹⁷ Isto, 1259/1848.

⁹⁸ Isto, 825/1848.

⁹⁹ Isto, 1084/1848.

na skupštinu, zašto su ih gospoda obmanjivala? Zatim je rekao »da bi bolje onda odmah s Mađari složili se, nego što pod štibru su se povdali i sada tuliko plaćati budu morali«. Sve su to hrvatska gospoda »zapetljala«. Brat ovog Končića, Antun drsko je izjavio da on »na muštru ne pojde ako ne idu svi, a gospoda osobito, proti kojemu, ako svi ne pojdu, bumo se složili pak idemo na nje«. Sudiji je zapretio, »da se niti sudci okolo skitali ne budu«, a zatim je galamio: »Da je vrag dal i stvoril sudce«, te da on neće poći na vežbu »tak dugo, dok sve sudce okol sebe videl ne bude, drugač pak da ne bu dobro«. Sudija dodaje da su se i drugi prisutni pridružili »besnoći« braće Končića i da nemir još traje, pa traži da se »neredu doskoči« pre nego dođe do najgoreg.

U vezi Bakšajevog izveštaja podžupan Šimunčić 31 VII pisao je drugom podžupanu Ivanu Čeglju da je sudija pogrešio što nije rekao plemićima da je Županija donela odluku »da i pismeni plemići i vsa zemaljska gospoda pod muštru soldačku spadaju«, pa Končići ne bi mogli onako istupiti protiv gospode. Pošto podžupan Čegelj već mora da vrši istragu »poradi nemirah komorskih i poznanovečkih«, neka svrši i ovu stvar sa plemićima, jer ovaj nemir više »iz glupog neznanstva proizhadja«. ¹⁰⁰

Dan ranije, 29 VII, isti Bakšaj pisao je Županiji o nemiru u četi narodnih stražara iz Komora i Poznanovca, određenih za vežbu u Brestovcu, koji su buntovno izjavili: »buduć da soldati jesmo, nas gospoda hraniti moraju« i uputili se baronici Kulmer i orahovačkom popu da tamo »ručat idu«. Knez u Orhovici ih je umirivao, govoreći im: »Dečaki, s toga dobro ne bude; ako kakove sile delali budete, dobimo svi skupa soldate na eksekuciju«. I tako, jedva odvraceni od »takovog zlobnog nasilja«, izjaviše da bez hrane neće više doći na vežbu, a kneza će ubiti, ako ih bude na nju pozivao. Sudija je uhapsio Jakova Kobeščaka i Mihajla Bokora, ali je smatrao da je to nedovoljno, te je molio da u selo Komor dođe nešto redovne vojske, jer »obča sjegurnost po onih, koje najbolje za uzderžanje takove pod muštru stavljeni su, se podkapa«. ¹⁰¹

Kako pišu Narodne novine u dopisu »Od Legrada« 15 IX 1848, Varaždinska županija ustezala se da dade oružje seljacima i da ih pošalje na kordon »da ne bi seljanin, sjetivši se krivicah sebi po mnogoj gospodi učinjenih, isto oružje s vremenom proti njima okrenuo. To je narav griješnika, što se i sjene plaši« — zaključuje anonimni dopisnik.

Kao uvek, pripreme za rat tražile su nove, izvanredne poreze i veliko opterećenje seljaka vršenjem podvoza za vojsku (prevoz hrane, municije, oficira i vojnika). Ali, »puk prosti — piše 2 VIII iz Vrbovca sudija Gabor Koritić — ne znajući se jošće slobode z čovečnostjum zkopčane pristojno uživat . . . v razvuzdanost prepal je«, te neće da ide na podvoz toliko potreban u ovo ratno vreme. Istina, seljaci obećaju podvoz, a posle se svi posakrivaju, a neće da voze ni kamen za popravku cesta. Sudija se tuži da ne može više izvršavati županiska naređenja, a pošto se »prez sile« ništa neće učiniti, on moli pomoć bar od četiri

¹⁰⁰ Isti, Varaždinska, fasc. DI. Izveštaj Al. Bakšaja od 30 VII 1848 i pismo Šimunčića Čeglju od 31 VII 1848, nereg.

¹⁰¹ Isto, 1185/1848.

pandura, koje mu Županija odobrava.¹⁰² Ali, ni dolaskom pandura s podvozom za vojsku nije išlo mnogo lakše, pa se isti Koritić 25 VII ponovo tuži da su se seljaci Vrbovečkog okruga od izvesnog vremena »u velikom nepokornost postavili«. Iako potreba za podvozom stalno raste, iako se na njemu može dobro zaraditi, ipak je sve uzalud: seljaci su drski, skrivaju volove od podvoza, te on ima neprilike od oficira i komesara zbog stalnih zakašnjenja ili nedolaska seljaka da ih voze. Da bi drugi »bolši postali«, on je jednom seljaku udario 25 batina.¹⁰³

Međutim, kad rat počne i rasplamsa se, pitanje podvoza postaće ozbiljnije, pa ćemo se i dalje sretati sa otporom seljaka prema toj neizbežnoj obavezi.

U pogledu troškova za vojsku županije nisu bile u lakom položaju. Redovni prihodi bili su mali, a na otpor kod oporezivanja nailazile su jednako i kod plemstva i seljaštva. Varaždinska županija je »na ime vojničke pomoći« odredila prirez od 1 for. 20 kr. po selištu, što su mnoge opštine mirno primile, »nu ipak imade nekoliko obćinah i posebnih seljakah, koji usteguju se u ime istog poreza plaćati, dapače odperto kazivaju, da baš ništa u to ime doprinesti nećeju« — pisao je podžupan Skender Šimunčić banu Jelačiću 21 VIII 1848. Pošto je ova stvar obavezna, trebalo bi »ovakovom tverdokornem seljakom, koji se prema domovini nipošto ne odlikuju, pače zlobno serdce pokazuju«, poslati eksekuciju radi primera drugim seljacima. Smatra da se tim seljaku neće učiniti nikakva krivica, »buduć da on lepe slobode uživa i jednakem z nama načinom svoju domovinu braniti i ljubiti dužan jest«. Jelačić, međutim, nije odobrio eksekuciju, jer izvanredni porez nije raspisao Sabor nego sama Županija, a »niti bi probitačno bilo serdca i onako nezadovoljnih seljakah s eksekucijama razdraživati«. Stoga neka Županija nastoji da narod dobrovoljno daje ratne prinose.¹⁰⁴

O razdraženosti seljaka, koje se ban bojao, govore izvještaji koje je Županiji 30 VII i 5 IX uputio sudija Kazimir Jelačić. U opštini Lovrečini neko je pocepao zastavu, pa je sudija zapretio eksekucijom celom selu, ako ne otkriju krivca. Seljaci, sem nekih »odličnijih«, o tom događaju »neki triumf spevaju, govoreć da njima toga canjka ne treba«. Krivce neće da izdaju, misleći »da je to pravo učinjeno«. Prema Jelačiću, narod je spreman na svako zlo, ako mu se na vreme ne doskoči, pa zato traži bar 5-6 pandura, jer se čuje da i druge opštine pripremaju slične istupe. Županija je odlučila da mu pošalje pandure na trošak opštine, sve dok ova ne načini novu zastavu.¹⁰⁵

Na molbu spahiluka Dubrave i Lupinjaka da istera prošlogodišnje dugove od seljaka, sudija Jelačić ih 4 septembra pozove u Dubravu gde ih se skupilo oko 200, ali kad je bilo koga od njih zvao k sebi, sem njih desetak niko nije hteo da mu priđe. Došavši među njih, rekao im je zašto ih je zvao, na što su neki od njih počeli vikati »da ves dug, činš, gorno, dohodki redovnički prepali su i da se ne dadu po nikojem ukaniti, da oni dobro znadu da su oni gospoda

¹⁰² Isti, Križevačka, 1053/1848.

¹⁰³ Isto, 1194/1848.

¹⁰⁴ Isti, Bansko Vijeće, unutr. odjel. 202/1848.

¹⁰⁵ Isti, Varaždinska, 1309/1848.

postali, a gospoda muži«. Sudija je razjašnjavao i opominjao ih da plate dugove, ali se seljaci razidu, smejući se i govoreći neka samo pokuša da dođe na eksekuciju. Sutradan, na poziv sudijin dođe ih samo šest. Tada je čuo da seljaci govore da ban »hoće opet klaku upelati«, ali da oni dobro znaju »da njima car sve pravice, osim štibre i ceste delanja, podelio jest«. Seljaci prete smrću onima koji su podmirili dugove i neće da prokažu svoje vođe. Sudija je tražio pomoć da bi vratio red i oprao svoju čast.

Županija nije odobravalala da se eksekucijom isteruju dugovi baš u trenutku kad narod treba pozvati na oružje i uputiti na Dravu, pa zato ne želi da šalje sudiji Jelačiću pomoć radi eksekucije, nego samo radi održanja njegove »sudačke vlasti«. Sudija treba da obustavi eksekuciju »za preprečiti u ovo opasno doba dalje bunjenje naroda«. Županija se, ipak, obratila banu Jelačiću, izvinjavajući se da joj je to u ovo vreme vrlo neprijatno, ali da joj je pomoć potrebna radi kažnjavanja onih koji narod bune »da će mu se opet tlaka nametnuti«. Iako, nerado, ban je odobrio vojsku protiv seljaka.¹⁰⁶

Znajući za nezadovoljstvo hrvatskog seljaštva, Mađari su nastojali da ga što bolje iskoriste protiv bana Jelačića i rata koji je on počeo septembra 1848. Argumenti za pridobijanje seljaka bili su slični onima iz proljeća 1848, s tom razlikom što su sada hrvatski seljaci imali manje iluzija o banu Jelačiću i hrvatskoj gospodi, koja su preuzela vlast i vodila antiseljačku politiku.¹⁰⁷ Kad je Jelačić prešao Dravu i prodro duboko u Mađarsku, smanjene su mogućnosti kontakta hrvatskih seljaka i Mađara, pa je do akcije u korist Mađara u Hrvatskoj dolazilo uglavnom preko ovdašnjih mađarona i vojnika-seljaka povratnika iz Mađarske.

Još pre Jelačićevog pohoda, Banskom Vijeću bili su optuženi popovi iz Martianca u Varaždinskoj županiji da bune seljake protiv bana, tvrdeći »da su Mađari puk od tlake oslobodili«. ¹⁰⁸ Prema anonimnoj tužbi iz Bračaka, upućenoj 16 IX podžupanu Varaždinske županije, jezerski kapelan Stjepan Cernević je »proti našem gospodinu banu blaznio, buntovnički govorio i puk bunio«, te je odmah uhapšen.¹⁰⁹

Prema Kulmerovom pismu banskom namesniku Mirku Lentulaju, o kojem ovaj 23 IX izveštava Jelačića, mnogi seljaci iz narodne vojske koja dolazi u domovinu »s velikom simpatijom za Mađare oduševljeni kući se vraćaju«. ¹¹⁰

¹⁰⁶ Isto, 1324, 1325/1848; skraćena verzija kod Jelačića, n. d. 77. — U vezi sa ovim pžup. Šimunić piše pžup-u Čeglju iz Varaždina 9 IX pored ostalog: »Per amorem dei, pazi da sudci z ljudmi u logor dojdou, da ne bude špot. Kažica (Kaz. Jelačić; S.G.) je bedastoću napravil, ... da je seljanom za stare duge ... hotel eksekuciju delati, ar kak mi piše potom su se pobunili i nepokornost se je porodila i oče asistenciju vojničku, koju sada nit dobiti ne moči. Međutim, ban ... je meni takovu obečal, ako ne pozabi. Predi vendar je kazivao, da dosta žalostno, da sudci puk z domačum rukom puka u redu deržati kadri nesu...« (Isto, fasc. DI, nereg.)

¹⁰⁷ Septembra je došlo do bune u Stubici, a nešto kasnije u Granešini u Zagrebačkoj županiji. (Jelačić, n. d. 95-102). Bunu u Stubici podigao je Stjepan Rakodcaj iz Varaždina. (DAZ, Varaždinska, fasc. DI. Pismo od 29 IX 1848.)

¹⁰⁸ Jelačić, n. d. 92.

¹⁰⁹ DAZ, Varaždinska, fasc. DI, 1848, nereg.

¹¹⁰ Arhiv JAZU, Zagreb, Ostavština bana Josipa Jelačića. II/c 38.

Među narodnom stražom na kordonu krajem oktobra čulo se o propagandi štajerskog seljaka Klinca koji je govorio da je ban hteo vratiti robotu, ali je sada isti ban uhapšen, pa se stražari slobodno mogu vratiti svojim kućama.¹¹¹ Nekako u isto vreme podžupan Ivan Čegelj obavešten je da su seljaci koji su vozili komoru, a koje su Mađari zarobili i pustili na slobodu, položili zakletvu bivšem turopoljskom komešu Danielu Josipoviću od koga su dobili neko pismo koje »mož bit bunu kod nas zrokovat bi moglo«. Podžupan je odmah naredio seoskim knezovima da ova pisma oduzmu od seljaka i predaju njemu.¹¹²

Preciznija obaveštenja o ovoj mađarskoj agitaciji stigla su u Varaždin sledećih dana. Tito Babić 2 IX javio je podžupanu da se kod seljaka koji su se vratili iz Mađarske »čitaju i slušaju sa velikom uzhićenošću lažljiva pisma koja oni slobom donesoše, te takova kao neke svetinje i mađarske povelje smatraju se«. Bili su to zapravo Percelovi proglasi u kojima Mađari iznose »najsramotnije laži ... samo da puk proti banu i našim domorodnim teženjima pobuniti mogu«.¹¹³ Jedan od ovih povratnika, Martin Sinković iz Pustodola, agitovao je među seljacima »da Mađari jesu naša prava braća, da oni nam dobro želiu i da od njih sve imamo i još dobiti hoćemo i toga više«. Ivan Maretić, koji o tom izvještava, traži da Sinković »koji je već odavna višala zaslužio« bude uhapšen, a proglasi da budu zaplenjeni (seljaci su ih dali nekom Jevreju da ih dalje širi).¹¹⁴

Najzad, 3 XI banski poverenik Ladislav Kukuljević javio je podžupanu Čeglju da su seljaci iz Gubaševa, vrativši se iz Mađarske, »bunili u Ivancih puk proti poglavarstvu i redovničtvu za stran Madjarah«. On je odmah dao njih šestoricu uhapsiti da bi dalju agitaciju presekao.¹¹⁵

Posle ovog slučaja na povratnike iz Mađarske obraćena je posebna pažnja, a odlazak preko Drave bio je otežan i sve ređi, pa se slični izgredi u Križevačkoj i Varaždinskoj županiji više ne pojavljuju.

VI Sukobi zbog šuma, gornice i kontraktualnih dažbina 1848-49.

1.

Od druge polovine leta 1848 zbivanja na hrvatskom selu, naročito u Križevačkoj županiji, odvijaju se u znaku borbe oko šuma (prava na pašu i drvo u njima, pitanja žirovine i šišarica) koja se od jeseni prepliće sa nemirima zbog gornice u obe županije. Događaji teku kao razlivena reka, pa je teško tematski i vremenski ograničiti ih i povezati: sve se prepliće i stapa, nerešena pitanja se povlače i ponovo javljaju, a seljački nemiri buknu čas ovde čas onde da sami od sebe prestanu ili da budu ugušeni intervencijom županiske vlasti, a ponekad i vojnom silom.

¹¹¹ DAZ, Varaždinska, 1589/1848.

¹¹² Isto, fasc. DI, 1848. Pismo I. Pisačića I. Čeglju od 31 X 1848.

¹¹³ Isto, Pismo T. Babića I. Čeglju 2 XI 1848, nereg.

¹¹⁴ Isto, Pismo I. Maretića od 2 XI 1848.

¹¹⁵ Isto, Kukuljević Čeglju 3 X 1848.

Pošto nisu uspela nastojanja seljaka da povrate zemlje koje su im spahiluci oduzeli pre 1848 niti da dobiju neograničeno pravo točenja vina, oni su sada težište svoje akcije usmerili na osvajanje šuma i prava vezanih za njih: legalno — putem tužbi i molbi, ilegalno — invazijom na šume, sećom drva, nasilnim korišćenjem žirovine itd.

Krajem jula 1848 selo Vrbovec tražilo je da istoimeni spahiluk bude isključen iz opštinskih šuma u pogledu prava na drvo i žirovinu i da sva oboarena stabla pripadnu opštini, a ne spahiji.¹¹⁶ Sličnu pretstavku 4 VIII podnela su sela Luka, Poljana, Priležje, te slobodnjaci iz Lonjice, Peškovca i Kusanovca, tvrdeći da je spahiluk Vrbovac njihove opštinske šume »poseći i porobiti« dao, i traže da im se te šume predaju u vlasništvo.¹¹⁷ Križevačka je županija ovaj zahtev ocenila kao »čudnovat« i obećala da će izaslati komisiju da stvar ispita. Fiškal ovog vlastelinstva, Bubanović, u svom odgovoru od 25 VII tvrdio je da vlastelinstvo čuva i gaji šume i kao suvlasnik ima pravo na opštinske šume u kojima je pravo seljaka ograničeno samo na drvarenje i žirovinu, pa su zahtevi opština neopravdani. Ipak je predložio da se šume u miru razdele između spahiluka i opština u smislu saborskih zaključaka.¹¹⁸

Opština Martinić koju je spahiluk isterao iz šume i više joj ne daje drvo, tražila je da se njena stvar reši na osnovu novih zakona, jer je izvlaštena od šume po odluci spahiskog suda koji više ne važi.¹¹⁹ Moslavačke opštine su se takođe izjasnile za razdeobu paše i šuma u smislu novih zakona (naravno, kako su one zakone shvatale)¹²⁰ smatrajući da će doći u bolji položaj nego spahije. Seljacima je teško išlo u glavu da novi zakoni nisu negacija starih, jer ih inače nije trebalo ni donositi ni za nove proglašavati, ako štite stari poredak i odnose.

Na sednici od 29 VII Odbor Križevačke županije morao se ponovo zabaviti slučajem slobodnjaka iz Novog Sela i urbarijalaca iz Županca, koji i pored čestih opomena »podnipošto odustati neće od samosilnog uživanja« šume grofa Drag. Draškovića. Pošto seljaci, dakle, još uvek stoje protiv županiske vlasti, moraju se proglasiti za buntovnike i kazniti. Sudija Gvozdanović treba da zatraži vojsku od gen. Nojštetera, glavne buntovnike da pohvata i pošalje u županisku tamnicu, a počinjenu štetu da istraži i proceni.¹²¹ Da li je vojska upućena protiv seljaka, nije mi poznato, ali »nasilje« ovih opština nad šumom nije prestalo, pa se 18 VII upravnik spahiluka Bukovac, Josip Balaško, tuži na seljake da nasilno puštaju svinje u šumu, a neki Za-

¹¹⁶ Isti, Križevačka, 1011/1848.

¹¹⁷ Isto, 1072/1848. Pretstavka glasi: 1) »Da bi ste dostojali nama našu občinsku šumu predati i da mi od naše gospodčije poleg naši pisem šumu našu občinsku sami zadržimo i da naša gospodčija vu naše občinske šume nikakvoga juša raste, derva, ali žira prodavati... više imala ne bude...« 2) Da spahiluk ne može žir procenjivati i prodavati... nego da oni (seljaci) sami »barataju« žirom u interesu opštine. 3) Da spahiluk bez znanja opština ne krči šume niti trguje drvom bez znanja opština. (Isto, 1281/1848.)

¹¹⁸ Isto, 1072/1848. Bubanovićevo pismo od 25 VIII 1848.

¹¹⁹ Isto, 1266/1848. Molba od 28 VIII 1848.

¹²⁰ Isto, 1303/1848.

¹²¹ Isto, 960/1848.

dravec iz Novog Sela naoružan karabinom doveo je svoje ukućane da beru šišarice. Licitacija za prodaju šišarica ostala je bezuspešna, jer se niko nije javio da ih zakupi, pošto ih sami slobodno skupljaju po šumama. Stoga Balaško traži brachium protiv seljaka.¹²²

19 avgusta selo Cvetkovec optužilo je vlastelinstvo Rasinju zbog protjevovanja iz šume i zabrane paše i drva,¹²³ o čemu je 30 VIII sudija Gvozdanović vršio istragu i izvestio da opština želi da osvoji polovinu šume Gorički lug, jer je njihova od starina, i da će u njoj zabraniti spahiji da kupi šiške i žir. Sva ubedjivanja od strane sudije ostala su bezuspešna: oni i dalje izjavljuju da će brati šišarice, pa su stoga oteli pušku od šumara kad ih je hteo u tom sprečiti. Kaplara Brlića »z merskim špotnicami proterali jesu«. Prema tužbi arendatora Lebla, skoro svaka seljačka kuća ima više vagana šišarica iz spahiske šume. Nisu dozvolili da se izvrši popis šišarica, jer je šuma njihova i jer novi zakoni nalažu da se svakom vrati ono što mu je ranije oteto. Županija je na to naložila sudiji da makar i vojnom silom osigura prava spahiluka i provede saborske zaključke o drvarenju, paši i žirovini. Sudija treba da se »strogo drži i jedared barem nad onim koji nisu slobodnjaci strogost zakona za primer drugima pokazati«.¹²⁴

Drugom polovinom septembra fiškal Zagrebačke biskupije pisao je Križevačkoj županiji da se ono »što se je u ovom burnom vremenu moglo nadati, i događa«. Naime, seljaci sa vlastelinstva Prečec izjavili su »da oni od žirovine ništa plaćali ne budu«, sve dok to ne učine i predijalci, jer jednako s njima moraju u narodnu vojsku. Biskupija je stoga molila da se održi »red« i pravo spahiluka nad spornim šumama.¹²⁵

Gornje tužbe, molbe i istupi bili su povod da se vrhovni upravitelj Križevačke županije, Ivan Zidarić, 19 IX obratio Banskom Vijeću ističući da je pitanje paše, drvarine i naročito žirovine u opštim t.j. teritorijalnim šumama vrlo nejasno i daje stalno povoda najvećim smutnjama. Istina, 28. članak par. 5 o tom nešto govori i seljake upućuje da u cilju odvajanja šuma dignu parnice, ali dosad niko takvu parnicu nije pokrenuo pred županiskim sudom, jer seljaci teritorijalne šume svrstavaju u kategoriju urbarijalnih zemalja od kojih su sve dažbine prestale i »tako priliku najvećim samovoljšinam nude«. Oni sad u tim šumama bivšim spahijama »niti plaćati, niti se poravnati, niti parnicu podignuti hoće«, a ipak žele »žirovinu uživati silom«. Pošto već doba žirovine nastaje, »smutnje u tom pitanju od dana do dana povekšavaju se«, pa je potrebno odmah »krepke naredbe« doneti radi održanja reda. Na ovaj upit, Bansko Vijeće je 23 IX odgovorilo, da do konačnog rešenja svih ovih pitanja treba ostati pri XXVIII sab. članku, što znači: ako su seljaci dotad išta plaćali za žirovinu ili na to ime vršili druge obaveze — to ostaje i nadalje na snazi. Župani-

¹²² Isto, 1153/1848

¹²³ Isto, 1167/1848.

¹²⁴ Isto, 1256/1848.

¹²⁵ Isto, 1275/1848.

ja treba da nastoji da se vlastelinstvima osiguraju sva prava koja su im ostavljena, jer »ne samo« pravo podložnika, nego i prava spahija moraju biti pod zaštitom Županije.¹²⁶

Na kakav je prijem ovo prospahisko rešenje Banskog Vijeća naišlo, mogao se 25 IX uveriti lično križevački podžupan Dragutin Koritić, vršeći istragu povodom tužbi i zahteva opština i spahiluka. Sabranim predstavnicima opština u Vrbovcu Koritić je razjasnio saborske zaključke — »da najmre glede uživanja občinskih šum perveši običaj obderžavati se ima« i da se njihovu zahtevu za potpunim izručenjem šuma opštinama ne može udovoljiti, jer spahiluci moraju ostati u uživanju starih prava. Predstavnici opština su ovo tumačenje zakona primili s velikim nezadovoljstvom, insistirajući na svojim zahtevima i govoreći »da je gospodčija svoje posekla i prodala, da oni nikaj ne mogu niti hoćeju z gospodčium dijeliti niti šta od takovih gospodčiji plaćati«. Ovom prilikom pokrenuto je i pitanje gornice i gorne desetine, za koje je seljacima rečeno da i dalje ostaju na snazi, jer je ukinuta samo crkvena (»redovnička«) desetina koja se ovde nikad ni davala nije. Podžupan je izjavio seljacima da zakone ne stvara županija nego viša vlast, pa neka dobro paze da se protiv njih ne primene oštrije mere. Seljaci na to odluče da odmah banu u Zagreb pošalju jednu delegaciju da im on lično objasni kako stvari stoje.¹²⁷

Na sličan otpor odluci Banskog Vijeća naišao je i fiškal državnih (komorskih) dobara Vaso Bubanović. On je pozvao knezove i odbornike radi popisa svinja i procene žira u šumama radi sklapanja ugovora o žirovini, ali niko nije hteo da se odazove. Razglasio je bubnjem po selima da će spahiluk Vrbovec ubirati vinsku desetinu, ali su mnogi seljaci tvrdili »da desetina jest zatergnjena i prestala«, pa su sudije morale doneti bansko pismo i dokazivati im suprotno. Kad je fiškal došao u vinograde da sakuplja desetinu, seljaka nije bilo kod svojih kleti, a jedina grupa koja je došla izjavila je »da oni desetinu dali ne budu dok svetli ban ne dođe, da desetina jest prestala«. Iz ovog se vidi, piše Bubanović, da seljaci žele »zaista sva gospodckija prava uništiti« i da u najvećem stepenu pokazuju nepokornost prema županiskoj vlasti i njenom tumačenju zakona. Opštinski knezovi ne mare za naredbe, a neki prete onima koji bi dali desetinu, pa Bubanović moli da se oni kazne, jer imaju u opštinama najveći uticaj. Županija je naredila sudijama da seljake prisile na popis žira i svinja, te na davanje desetine, s tim da se ovo smatra kao zadnja opomena pre primene najstrožijih kazni.¹²⁸

Zbog »darzovitosti koja preti da uništi opštu, ličnu i imovinsku sigurnost« seljake je 3 X optužio spahija iz Fodrovca, kapetan Dragutin Bujanović. On piše da već ništa što je njegovo svojim ne može da nazove, jer seljaci »od paklenih nemirnikah uzbujeni... svojevorno bez straha i srama uzkraćuju« mu vinski desetak, govoreći da je isti ukinut banskom poveljom. Stoga on moli za pomoć da bi se »tverdokorni desetinjaki... na stazu pravice dopelali«. Na

¹²⁶ Isti, Bansko Vijeće, unutr. odjel. 354/1848. Takođe Jelačić, n. d. 75.

¹²⁷ DAZ, Križevačka, 1281/1848. Izveštaj D. Koritića 25 IX 1848.

¹²⁸ Isto, 1330/1848.

to su seljaci iz Fodrovca 25 oktobra izjavili Županiji da su zaista odbili desetinu sve dok od Banskog Vijeća ne dobiju odgovor u vezi svoje pretstavke.¹²⁹

15 oktobra župnik Ivan Nep. Šianski javljao je županiskom Odboru da su pod uticajem trojice »buntovnika« svi seljaci iz Obreža odbili da daju desetinu i pored svih upozorenja i opomena od strane sudije i Županije. Jedni su zaključali kleti i razišli se po šumama u vreme desetkovanja, a ova trojica (Jakob Bedenica-Veliki, Tomaš Bedenica-Mali i Lovrenc Car) otvoreno su izjavila da desetinu neće dati, a drugima prete, ako se pokore. Šianski je tražio asistenciju za ubiranje desetine, čije troškove treba da plate »nemirni protivnici«. Pošto su nešto ranije, 30 VIII, i seljaci podneli tužbe protiv Šianskog, jer su prema njemu »vu velikoj suprotivščini« zbog robota i desetine na ime šume (jer sad mesto robota koje su ukinute traži novčani činž), — to je sudija Janko Nemčić vršio istragu i 17 oktobra naredio seljacima da daju i činž i desetak, jer su im tužbe neosnovane, pošto je u pitanju neurbarijalno zemljište. Ali, seljaci opet odbiše da Šianskom daju lukno i desetinu, pa se on 25 oktobra obratio podžupanu, moleći da Bedenica bude ukoren, jer od prvog dana proglašenja slobode »ljudstvo po fari buni«, a njemu uzrokuje troškove. Najzad, ceo spor razmatrao je županiski fiškal Štriga koji je predložio da se župniku za ubiranje desetine pošalje vojna pomoć, a za robote da mu se da pravo prekok suda.¹³⁰

Putem »kratkog suda« trebalo je prisiliti na vršenje činženih robota bivše podložnike vlastelinke Franciske Šug, jer, navodno, uživaju njene zemlje, a uskraćuju »plaćne težake«.¹³¹ Na upit fiškala Bubanovića da li i dalje ostaje na snazi obaveza slobodnjaka da državnim spahilucima Vrbovcu i Rakovcu plaćaju žirovinu ili da daju 107-108 svinja na ime žirovine, pa bilo žira u šumi ili ne, pošto su se na to obavezali prilikom svog naseljavanja, — Županija je odgovorila potvrdno, jer je žirovina kao takva ostala i nadalje isključivo spahisko pravo.¹³²

Upravnik vlastelinstva Prečec u pismu od 18 X konstatuje da je njegova objava seljacima o obaveznom plaćanju žirovine ostala bez učinka, jer »baš nitko svojih svinj niti zapisati ne pusti, jošter manje za plaću znati hoće«. Ako on dođe da broji svinje, pastiri se razbeže, a ako nekog i uhvati, taj neće da kaže ni svoje ime, pa on nije u stanju da bilo što postigne. Stoga traži da sudija objavi bansku odluku i postupi protiv nepokornih seljaka.¹³³

Početkom oktobra seljaci iz Vrbovca pitali su Bansko Vijeće da li moraju davati vinsku desetinu i po novim zakonima, a 20 X fiškal Bubanović se tužio da još uvek masa gornjaka i desetinjaka neće da se pokori ponovljenim odlukama županiskog Odbora o obaveznom davanju desetine. Sudija Koritić pozvao je ovih 96 gornjaka, ali jedni nisu došli, a drugi su »odperto izrekli« da desetinu »dati pod ništo nećeju«. Istog dana Koritić je javio podžupanu da neki seljaci iz Vrbovca žele da budu oslobođeni od desetine bez obzira gde im se nalaze vinogradi, tvrdeći da ih je banski list od nje oslobodio. Njegovo obja-

¹²⁹ Isto, 1557/1848, prilog 7.

¹³⁰ Isto, prilog 8.

¹³¹ Isto, prilog 10

¹³² Isto, prilog 6

¹³³ Isto, prilog 2

šnjenje da je ukinuta samo crkvena desetina nisu hteli da prime. Županija je na to odlučila da se kotarskom sudiji uputi asistencija za ubiranje desetine na ovim posedima, a vođe seljaka da budu kažnjene.¹³⁴

Tri dana kasnije, Mirko Farkaš podneo je spisak od 91 desetinjaka iz dvanaest sela njegovog vlastelinstva Lovrečine, koji su po ugovoru s njim umesto gornice davali desetinu, ali istu sad odbijaju dati. Jedni nisu ni došli u vinograde radi decimacije, a drugi su dozvolili da se vino popiše, ali su odbili da daju desetinu od njega. Njegov zahtjev za vojnom pomoći, da bi se vođe otpora prisilile na desetinu radi primera drugima, Županija je ocenila kao opravdan.¹³⁵

Molbu za pomoć protiv gornjaka koji uskraćuju vinsku desetinu uputio je Križevačkoj županiji vlastelin Mirko Bušić iz Đurdišta, da ova »zločesta pelda« ne bi pokvarila i druge desetinjake.¹³⁶ Sličnu optužbu protiv seljaka podneo je i Antun Lentulaj, fiškal dobara Vjerezakonskog fonda (spahiluk Prečec), tvrdeći da njih 94 pod raznim »ništetnim« izgovorima odbijaju davanje gornice, pa je i ovde predložena upotreba vojne sile protiv seljaka.¹³⁷

Pošto im je Toplički spahiluk zapretio da će u svaku kuću koja odbije da daje gornicu poslati deset vojnika, seljaci su se obratili podžupanu sa pitanjem: da li i pored ukidanja desetine po novim zakonima opet moraju davati vinsku desetinu.¹³⁸ Iz tužbe Zagrebačkog kaptola protiv seljaka sa ovog (Topličkog) spahiluka vidi se da su oni odbijali da daju desetinu, iako su im vinogradi zasađeni na alodijalnom zemljištu od koga podložničke dažbine nisu ukinute. Županiski fiškal Štriga naredio je upotrebu sile protiv seljaka.¹³⁹

Da se kazne »silnici« — odlučeno je povodom tužbe Moslavačkog vlastelinstva od 22 X 1848. Upravnik Ivan Žigrović izvestio je da je spahiluk svoju žirovinu izdao u zakup Jozefu Andričniku iz Osekova, ali 18 X kad je ovaj zakupac sa svojim podzakupcima pustio svoje svinje u šumu, neki seljaci iz Osekova, Gračana i Potoka, »duhom bune napunjeni«, silom u istu šumu naterale svoje svinje i žirovinu osvojiše za sebe. Njihovom primeru slediše i ostali sa nebrojenom stokom na štetu arendatora, kome prete ubistvom, ako pokuša da njihove svinje protera iz šume.¹⁴⁰

Ove brojne tužbe uticale su na Odbor Križevačke županije, kome je bio poznat »pokvareni duh puka što isti gospodski imetak sve malo po malo osvojivati namjerava«, da se obrati Banskom Vijeću 4 XI 1848 i da mu otkrije kako »bivši podložnici nezadovoljni s blagodatni novijeg vremena već ista prava gospodska kao prava žirovine i gornje desetine ma istu gornicu s najvećim predsudom i štetom gospodskih i onako jako umaljenih dohodakah zanekajuć, zakonitu dužnost svoju ispunjavati ne htiju«.

¹³⁴ Isto, prilog 4

¹³⁵ Isto, prilog 5

¹³⁶ Isto, prilog 3

¹³⁷ Isto, prilog 9

¹³⁸ Isto, prilog 11

¹³⁹ Isto, tužba od 7 XI 1848.

¹⁴⁰ Isto, prilog 1

»Zaman biše naše stroge više puta puku učinjene opomene, zaman sve pret-nje, puk pristaje sveudilj k upornosti i grešnoj neposlušnosti«. Pošto su blaga sredstva iscrpna, preostaje da se upotrebe strožija i tim putem povrati pokor-nost, pa Županija stoga moli sto graničarskih serežana koje bi zadržala sve dok se stanje ne povrati u granice zakonitog reda.¹⁴¹

Bansko Vijeće, međutim, uskratilo je traženu vojnu pomoć zbog opšte situ-acije u kojoj se zemlja nalazila¹⁴² i uputilo Županiju na sopstvene snage. Ali, te sopstvene snage bile su neznatne da bi se njima poduzelo bilo što ozbiljnije protiv seljaka. One su mogle biti upotrebljene tu i tamo kao pomoć u izvršenju neke sudske presude, ali su brzo morale biti povučene da bi se upotrebile na drugom mestu, što je opet imalo za posledicu da se otpor seljaka ponovo javi tamo gde se mislilo da je ugušen. Tek će svršetkom rata s Mađarima biti mogu-će energično istupiti protiv seljaštva, pa će i njegov otpor biti savladan tek 1850 godine.

U međuvremenu apeli vlastelina za akcijom protiv nemirnih bivših podlo-žnika nisu prestajali. Seljački zahtevi i tužbe u većini slučajeva ocenjivani su kao »neopravdani«, kao »drskost i nezahvalnost«. Tužbu seljaka iz Međe (vla-stelinstvo Bogačevo) da ih spahija Juraj Fodroci tera sa pašnjaka, iako je njihov, i traži gornicu, iako im je vinograde prošle godine oštetiio grad, a ove vojska,¹⁴³ isti Fodroci 7 XI proglašava kao nezahvalnost podanika kojima je bio »kao otac« i tvrdi da njihovi zahtevi idu na to da otmu njegovo imanje koje »z duhom komunizma«, koji je sad po svim državama zabranjen, »ubuduće potrebovati nameravaju«. Fodroci nastoji da dokaže kako seljaci mogu da podmire dugove u vinu, te traži pomoć da mu seljaci ne bi i treće leto »poleg čuta divjeg komunizma« uskratili dužne dažbine. Sudija Nemčić koji je vršio istragu stavio se na stranu Fodrocija i 10 XI izvestio podžupana da seljaci žele da poti-snu spahiju iz šume i paše, »jer šume i vse je njihovo«. Po njegovom mišljenju, ne radi se ovde o uklanjanju nekih nepravdi »nego da ljudi pobunjeni ono tražiju, kaj je ne patri«. Sličan stav je zauzela i Županija koja odbacuje tužbe seljaka i smatra da se tu radi samo »o pohlepi za tuđim imetkom«.¹⁴⁴

Sredinom novembra 1848 Bansko Vijeće uputilo je Varaždinskoj županiji pismo baronice Josipe Kulmer »o prestupljenju seljakah u Dolnjem Zagorju«, naloživši joj da stvar ispita i ako je potrebno da odmah od generala Dalena zatraži vojnu silu radi hvatanja buntovnika, a narodu da objasni u kakvom se stanju zemlja nalazi.¹⁴⁵ Iz izveštaja sudije Al. Bakšaja o »buni« od 12 XI 1848 u selu Komor saznajemo da je tog nedeljnog jutra 30 seljaka došlo knezu da pročitaju pisma koja se čuvaju u opštini, preteći mu »ako po dobrom išao ne bi, prisilili ga budu«. Knez se pokori i pred stotinom ljudi pročitao »banski list« koji seljaci protumače »da ništa dati dužni nisu, gornice (da) dali ne budu«.¹⁴⁶

¹⁴¹ Isto, 1481/1848.

¹⁴² Isto, 1556/1848.

¹⁴³ »Po goricah grozdje pobrali i dosta tersja (loze) posekli, kleti, vrata i ključnice zpoterli i oružje polsko i gorično zpobrali, vino nekaj popili, nekaj opustili i grozdje vre pobrano u posudah zprehitali i razlejali po zemli, tak da cele letine kvarni jesmo« — pišu Međani. (Isto, 399/1849.)

¹⁴⁴ Isto, 1578/1848.

¹⁴⁵ Isti, Varaždinska, 1663/1848.

¹⁴⁶ Isto, fasc. DI, Izveštaj A. Bakšaja podžupanu I. Čeglju od 13 XI 1848 nereg.

Da li se ovde radi o istom događaju (»buni«) o kojem piše baronica Kulmer, nisam uspeo utvrditi.

Tih dana deset opština sa spahiluka Vrbovec (Križevačka žup.) optužilo je vlastelina da bespravno drži tri njihove šume i u njih pušta svinje stranih ljudi, na što je ovaj preko advokata V. Bubanovića 18 XI odgovorio da je pozivanje seljaka na pismo iz 1460 zastarelo, a nikad nije ni stupilo u život da bi seljaci imali slobodnu žirovinu. List je izdat u vreme turske navale, a prilike su se od tada promenile, pa i vlasnici spahiluka nisu više isti. Seljaci se na ovaj list pozivali više puta, ali uvek bezuspešno, pa je isti pre 25 godina od njih oduzet i stavljen u županiski arhiv, da ne bi i dalje »netemeljitom i nezakonitom ovom molbom« dosađivali spahiji i Županiji. Seljaci su se obratili Banskom Vijeću, ali je ovo solidarišući se sa vlastelinstvom izjavilo da su njihovi zahtevi »neosnovani«. ¹⁴⁷

20 XI fiškal Moslavačkog vlastelinstva pisao je Križevačkoj županiji da je veći deo desetinjaka u Moslavini dao vinski desetak, ali da drugi, ne gledajući na ovu »dobru peldu« nisu pristali na desetak, nego su kleti pozaključavali ili vino preneli u druge kotareve. Neki Đuro Klarić iz Gušća (Zagrebačka županija) rekao je popisivačima »da se ne treba po berdah truditi zahman, jer desetinu nitko dal ne bude«. Činovnicima »smertjum grozili se jesu«, ako pokušaju ući u kleti. Sva sela ove oblasti puštaju svinje na spahiske livade »i tak sve prevernuti i neprecenljive kvare napraviti dali jesu«. Najuporniji su seljaci iz Donje Jelenske, koji napadaju vlastelinskog špana. Zbog svega toga zastupnik vlastelinstva molio je »potrebnu vojničku ruku priskerbiti« protiv seljaka. ¹⁴⁸

Istog dana Križevačka županija obratila se Banskom Vijeću očitujući da joj se sada, pošto se hrvatska vojska povratila iz Međimurja, lako može ustupiti jedna satnija vojnika, s kojom bi se služila umereno i samo u najkrajnijoj nuždi da bi povratila poremećeni poredak, jer svako oklevanje može doneti samo veću drskost seljaka i najteže posledice. ¹⁴⁹ U otpisu od 1 XII 1848 Bansko Vijeće je odgovorilo: pošto se narod uvek pozivao na bana i obećavao da će se pokoriti njegovoj volji, a ban je baš ovih dana očitovao svoju volju, »nadati se je, dakle, da će puk usljed toga od svoje tverdokornosti odustati i sam dobrovoljno na stazu zakonitosti stupiti«. Zato zasad treba odustati od oružane sile, a tek ako se mirnim putem ne uspe uvesti red i mir, onda da mu se Županija obrati radi potrebne vojne pomoći. ¹⁵⁰

2.

Nemiri u Hrvatskoj, a naročito u Zagrebačkoj županiji prisilili su bana Jelačića da 25 XI 1848 izda »Proglas na seljake naroda hrvatsko-slavonskoga« u kojem im je nedvosmisleno očitovao da su dužni i nadalje davati gornicu i druge dažbine za uživanje alodijalnog zemljišta. Na rečima umereni proglas seljacima bio je u okružnici upućenoj županiskim vlastima poštren i dopu-

¹⁴⁷ Isti, Križevačka, 1744/1848.

¹⁴⁸ Isto, 1551/1848.

¹⁴⁹ Isto, 1556/1848.

¹⁵⁰ Isto, 1653/1848.

štao je energičnu upotrebu vojne sile protiv seljaka.¹⁵¹ Pod uticajem ovog proglašenja kao da je došlo do trenutnog i mestimičnog smirenja, a i županije su kratko vreme bile sklonije da na seljake deluju više rečima nego vojnim pretnjama. No, sve to samo za vrlo kratko vreme, jer nikakvi proglašenja koji ni za dlaku nisu olakšali položaj seljaštva nisu mogli doneti trajnije smirivanje na selu. Štaviše, ugled Jelačića znatno opada baš posle ovog proglašenja, jer se sad razbila još jedna iluzija da će »njegov« ban nešto učiniti za njega, iako tih iluzija sve do kraja četrdesetosmaških zbivanja nije sasvim nestalo.

Jelačićev proglas, upućen ne samo opštinama nego i sveštenstvu da ga ono sa oltara pročita i rastumači narodu, razmatran je na sednici Odbora Križevačke županije od 2 XII 1848. Odbor je odlučio da upotrebi sve snage »da se puk ovaj, može biti zaslepljen od neprijateljah mira i reda, na legalnoj stazi uzderži«. ¹⁵² Ovom prilikom pročitane su tužbe sudije Skendera Barabaša protiv gornjaka iz Moslavine i Mirka Farkaša protiv njegovih gornjaka na vlastelinstvu Lovrećini, koji nisu dozvolili da im se izvrši popis desetine vinske, te za koje nema nade da će gornicu dati »dobrim načinom«. U oba slučaja Odbor je doneo odluku da ne preduzima odmah oštrije mere protiv seljaka, nego da se ograniči na izvođenje nekolicine njihovih vođa pred županiski sud.¹⁵³

Tih, zadnjih novembarskih dana čuli su se, najzad, i glasovi izvesnog razumevanja za teško stanje seljaka. U pismu Banskome Vijeću od 28 XI Varaždinska županija ukazuje na težak položaj seljaka zbog rata, poreza i drugih nevolja, ali istovremeno podvlači da iste nevolje podnosi i plemstvo. Naime, Zagrebački kaptol i drugi glavničari zahtevaju od Županije da sudskim i eksekutivnim putem istera dugove od spahija, koje spahije ne mogu da plate, jer nisu u stanju da od seljaka uheru njihova dugovanja. Pošto ni u koga nema novaca, a ni trgovci se ne pojavljuju, Županija se ne usuđuje da vrši eksekucije bilo protiv spahija bilo protiv seljaka, te moli da se isterivanje dugova ostavi za mirnija vremena.¹⁵⁴ Banskome Vijeću obratila se 29 XI i Križevačka županija, a povodom izveštaja sudije Pavla Gvozdanovića, u kojem se ukazuje na preveliku opterećenost seljaka u Podravini zbog podvoza i drugih obaveza prema vojsci. Županija je izjavila da i pored mira kojim je narod dosad snosio terete »ipak strah nas obuzima, pače nezadovoljnost obća u najnovije doba onaj stupanj postignula jest, da se bojati moramo da ne samo sva pokornost nam se ne odkaze, već i odkazati bude morala«. Seljaci su ostali bez stočne hrane, pa ih »propast marve i glad za nagradu tolikog žertvovanja pred vratima čeka«. ¹⁵⁵

Kao što se može razabrati iz ovih pretstavki, obe županije su teško stanje na selu nastojale da objasne isključivo ratnim okolnostima koje se zaista ne mogu ne uzeti u obzir, ali koje ipak nisu bile glavni uzrok nezadovoljstva seljaka. Pitanje šuma, paše, poreza, a naročito gornice i gorica bilo je i ostalo glavni motiv nemira i bede hrvatskog seljaštva. Stoga i pored svih trenutnih popu-

¹⁵¹ A. Jelačić, *Seljački pokret...*, 102-109.

¹⁵² DAZ, Križevačka, 1583/1848.

¹⁵³ Isto, 1609/1848.

¹⁵⁴ Isti, Varaždinska, 1676/1848.

¹⁵⁵ Isto, Križevačka, 1587, 1588/1848.

štanja, obećanja, pretnji i apelovanja nezadovoljstvo i nemiri neće biti odstranjeni ni kroz ceo naredni period — od banskog proglašenja o gornici do kraja 1849.

Naročito teško seljaci su pristajali na davanje gornice i na razne načine nastojali da je izbegnu. Tako su 12 XII 1848 Drenovčani i Sibovčani (spahiluk Toplica) priznali pred Odborom Križevačke županije da nisu hteli dati vinski desetak, ali sad, pošto im je sve objašnjeno, pristaju, no dati ga ne mogu jer su vino rasprodali, a mnogo štete im je nanela vojska i skakavci, tako da već sada gladuju. Ako plate desetak, neće moći platiti porez, a da im zbog toga prodaju imanja, ne bi služilo ni na korist države ni na čast spahiluka! Naravno, spahiluk je uporno poricao sve argumente seljaka, odbijajući njihovu zakletvu da će iduće godine platiti desetinske dugove. Ta, zar se nisu protivili popisu desetine i nisu li ih njihove vođe uveravale da im je podžupan rekao da uskrate desetinu — piše spahiluk. Pored toga, »u šumah strahovito harače«, krče, seku i otimaju već posećeno drvo, a na sve prigovore odgovaraju »da njima slobodnima sve učiniti jest slobodno«. I u ovom slučaju Županija je uvažila razloge vlastelinstva i odredila seljacima da do kraja decembra 1848 moraju izmiriti desetinu.¹⁵⁶

Sa državnog dobra Miljana upravnik Josip Čabrijan 21 XII pisao je kako su seljaci do zime potajno, a »sad pako odperto bez svakoga straha i reda s kvarom dominalnim derva sečeju i takova svakojako uživaju«. On nije u stanju da uvede red bez kakvog »nevugodnoga vekšega nereda«, pa traži pomoć od Varaždinske županije koja sa svoje strane naređuje istragu i okončanje nereda.¹⁵⁷ Nekako u isto vreme Kaptol iz Čazme obratio se istoj Županiji protiv gornjaka sa dobra Lepoglave, koji »gornicu odriču«,¹⁵⁸ dok su seljaci iz Veternice tužili ovaj Kaptol da zahteva gornicu u novcu umesto u naturi.¹⁵⁹ Seljaci iz Fodrovca žalili su se na vlastelina Drag. Bujanovića da hoće da im otmelivade, a on njih da »tverdokorno zaniječu« davanje vinske desetine, iako im je sudija Nemčić pročitao banov proglas i strogo opomenuo, te moli protiv njih eksekuciju.¹⁶⁰ Zadnjih dana 1848 vlastelin Eduard Zdenčaj tužio je seljake iz Doljanca, Kučara, Čanjeva i Radešića »radi samosilja koja ovi u gospodskoj šumi čine«, te zbog toga što neće ni da čuju o plaćanju duga od 500 forinti srebra od prošle godine.¹⁶¹ Kad se decembra 1848 i Josip Egersdorfer, fiškal ludbreški, potužio na nasilje seljaka, odlučila je Županija da ih pohapsi, a preko župnika iz Ludbrega da uznastoji da bi se narod »od preliberalnih naukah odvernuo«, jer ove »na zlo vode, kao valjda i na ova nasilja«. ¹⁶²

Ali, i pored svih odluka Županije protiv seljaka Ludbreško vlastelinstvo kneza Filipa Baćanija bilo je vrlo nezadovoljno stavom Križevačke županije prema njegovim bivšim podložnicima, smatrajući da se seljacima suviše popu-

¹⁵⁶ Isto, 18/1849.

¹⁵⁷ Isti, Varaždinska, 48/1849.

¹⁵⁸ Isto, 11/1849.

¹⁵⁹ Isto, 445/1849.

¹⁶⁰ Isti, Križevačka, 1676, 1678/1848.

¹⁶¹ Isto, 9, 10/1849.

¹⁶² Isto, 1637/1848.

šta. Još oktobra 1848 seljaci su optužili ovo vlastelinstvo što pušta svoje ovce na pašu u njihove vinograde. Podžupan je stao na stranu seljaka, jer se bojao da ne izazovu nove nemire. Spahijski fiškal u svojoj pretstavci Banskom Vijeću od 30 XII tvrdio je da spahiluk ima pravo na pašu u vinogradima svojih gornjaka od berbe do orezivanja. No, sada »buntovnici« seljaci to ne dozvoljavaju i tako opet krše jedno od spahijskih prava! Podžupan pomaže seljake, pa je ovu pašu zabranio, dok istovremeno spahiluku ne pruža zaštitu i naknadu štete od seljaka, a to samo zato što je vlasnik poseda — Mađar, iako veran caru i mada nije neprijatelj Hrvatske. Ali, baš u tome leži velika opasnost, jer ako se seljacima popušta »sigurno sa vremenom neće bit razlike med vlastelinima«, pa će uskoro činiti i na posedima Hrvata ono što ovde čine na posedu Mađara. A sve to može dovesti do propasti države »i vsi žertve najsirovijeg komunizma neobhodno pasti morali budemo«. ¹⁶³

3.

Kao što smo već videli u nekoliko slučajeva, tokom 1848 od potresa nisu bili pošteđeni ni brojni crkveni posedi u Hrvatskoj. Na njima su bili u pitanju odnosi i dažbine činženjaka, desetinjaka i predijalaca prema vlastelinstvima. Seljaci ovih kategorija borili su se da im se prizna urbarijalni status, što bi značilo da bi i oni postali potpuni vlasnici obrađivanih zemalja kao i ostali urbarijalci, a vlastelinstva su insistirala na privatno-pravnom karakteru njihovih odnosa koji kao takvi ne mogu biti podvedeni pod Saborske zakone o ukidanju tlake, desetine i drugih urbarijalnih obaveza.

Početkom decembra seljaci iz Botova (spahiluk Rasinja-Kuzminec) obratili su se Odboru Križevačke županije, tvrdeći da je zemlja koju oni drže urbarijalna, a ne činženo-alodijalna, kako to vlastelinstvo želi da prikaže, pa su zato po novim Saborskim zakonima slobodni od desetine. Ali, njihova gospoda nastojala su »nekakovu klanficu proiznaći« da bi dokazala da su podložni davanju desetine, pa su pridobila kotarskog sudiju koji je seljacima već zapretio eksekucijom. Međutim, oni su odlučili da se drže onog što im je u aprilu (»mijeseću spasenja«) objavljeno — da su sve urbarijalne dažbine prestale, pa stoga mole zaštitu protiv samovolje bivšeg vlastelinstva. ¹⁶⁴

Predijalci iz Gradeca u svojoj pretstavci Križevačkoj županiji priznaju da su po donaciji zagrebačkog biskupa morali davati martinski cenz (martinščinu) i druge terete. Cenz su i sad hteli platiti, ali ga spahiluk neće da primi

¹⁶³ Na ove optužbe spahiluka upravnik županije Ivan Zidarić odgovorio je Banskome Vijeću da su se seljaci i do 1848 tužili na štetu od spahiskog prava paše u vinogradima, jer su pri tom plotovi obarani, kolje vađeno, mladice kidane itd. Seljaci su ili prekopavali vinograde ili podmićivali spahiske čobane da ovce ne uđu u vinograde. Ovim postupkom spahiluk šteti i državi, jer gornjaci plaćaju porez, a sve ovo »može ljude napeljati na komunizam«. Govori se da je spahiluk ovo pravo paše dobio na nedozvoljen način — manjinom seljaka prisutnih kod regulacije! To pravo nema ni jedan spahiluk u Hrvatskoj. Seljaci su podneli velike ratne terete i štete... a to je moglo poroditi nereda koji se ne bi mogli ugušiti, jer vojske ovde nije bilo, pa je on doneo odluku o zabrani paše. (Isto, 549/1849).

¹⁶⁴ Isto, 1625/1848. Tužba od 4 XII 1848.

bez drugih dažbina. Ustvari, te zemlje su »štibrene«, a naziv »prediuma« dobile su nezakonito, iako su na njima ležali urbarijalni tereti, a ovi su od proleća 1848 prestali. Zato oni više neće da snose te terete niti da plaćaju cenz.¹⁶⁵ Advokat Zagrebačke biskupije, Josip Rober, u svojoj replici od 16 XII objašnjavao je da su predijalci dobili svoje posede (prediume) uz plaćanje cenza i vršenje vojne službe, a u vreme mira morali su vršiti »službu na konju«, što nije menjao ni terezijanski urbar koji ih nije podvrgao urbarijalnim teretima niti uneo u spiskove urbarijalaca. To znači da se sad ne mogu podvoditi pod Saborske zaključke o ukidanju urbarijalnih tereta. Stoga, sve dok se to pitanje načelno ne reši na Saboru, on protestuje protiv svake odluke kojom bi predijalci bili oslobođeni feudalnih dažbina.¹⁶⁶

Županiska komisija koja je ispitivala ovaj spor uverila se da su seljaci u Gradcu bili u urbarijalnom odnosu, da su pored novčanog cenza davali i robotu, jer su im zemljišta »posve kmetskim podobna« i štibrenom teretu podvrgnuta. Urbaru nisu bili podvrgnuti samo plemići-predijalci. Komisija se držala urbara i nije htela priznati izmene koje su mogle nastati pod pritiskom biskupa na seljake. Prema tome, seljaci-predijalci podležu Saborskim odlukama o ukidanju urbarijalnih dažbina. Na tužbu spahiluka protiv predijalaca i desetinjaka Miholjačkih zbog uskraćivanja vinske desetine, komisija je odgovorila da ni ovde spahiluk nije u pravu, jer seljaci poseduju isključivo »gruntnišne gorice«, pa su slobodni od desetka.¹⁶⁷

12 XII iz sela Bregi upućene su tužbe protiv vlastelinstva Prečec, u kojima seljaci izjavljuju kako su posle donošenja saborskih zaključaka o ukidanju urbarijalnih tereta verovali da su postali slobodni od dažbina prema spahiluku (i sveštenstvu)¹⁶⁸ »nu zalud, premo davanje kernjakah također na istom temelju sgrađeno vidi se, nas ipak negdašnja naša gospoština u Prečcu ne samo na to, već i druge dače novčane jednako naterava«. ¹⁶⁹ Šest nedelja kasnije »hižari i meštri« iz istog sela tužili su se zbog dače »martiščine« i oduzimanja prava na drvo i žir u opštinskim šumama.¹⁷⁰ I u ovom slučaju Županija i Biskupija zauzele su suprotan stav: prva je dokazivala da je zemljište ovih seljaka bilo pod urbarijalnim teretima, te da su pored cenza na osnovu biskupskih listina davali robote i desetinu od svinja (kernjake), a da su biskupi, naročito posle 1836, povećavali činžene dažbine, pa stoga seljaci nisu dužni da ove i dalje podnose; druga je insistirala na svojim argumentima i pretila da će se tužiti Banskom Vijeću i produžiti da traži dažbine od seljaka.¹⁷¹

¹⁶⁵ Isto, 1560/1848.

¹⁶⁶ Isto, 1725/1848.

¹⁶⁷ Isto, Izveštaj od 19 XII 1848.

¹⁶⁸ Župnik Mat. Tretinjak iz Prečca 13 XIII 1849 piše da je opomenuo seljake na davanje lukna (od žita, vina, sena, drva, svinja i novca) i lično došao u selo Bregi gde je čekao čitav dan, ali niko od seljaka nije htio doneti ni kap vina ni zrno žita, pa traži pomoć protiv njih (isto, 668/1849). — Interesantno je da je i jedan pravoslavni prota, Mihajlo Todorović poč. oktobra 1849 molio da bi mu sudije »pomoći dali« radi pobiranja »biskupski prihoda« u Plavšinačkom kotaru, koju je Županija odobrila u slučaju potrebe. (Isto, 2384/1849.)

¹⁶⁹ Isto, 1712, 1713/1848.

¹⁷⁰ Isto, 252/1849. Tužba od 24 I 1849.

¹⁷¹ Isto, 304/1849.

Sličan je slučaj bio i sa Začesanskim kaptolom koji je tužio svoje činženjake iz Botovinca zbog uskraćivanja činža počev od 1848, tvrdeći da su njihovi izgovori netačni, jer: 1) u stara vremena posed Botovinec bio je pust, dakle, bio je alodijalna svojina Kaptola; 2) naseljen je 1613, a svaki naseljenik je od cele sesije plaćao 5 forinti činža i ništa drugo, što opet dokazuje da je posed ostao alodijalan i nadalje; 3) u urbarski popis uneti su kao činženjaci, a ne kao kmetovi; 4) Kaptol nema nikakvog zemljišta u Botovincu, pa ipak je Županija na njegov razrezala porez, a to će reći da je i sama priznala da je selo alodijalni posed Kaptola, pa mu, dakle, i nadalje sleduje cens od seljaka, koji treba eksekucijom ubrati.¹⁷² Županiski fiškal, Eduard Štriga, međutim, proučio je spor i utvrdio da je dotično zemljište ipak postalo urbarijalno, pa stoga seljaci moraju biti oslobođeni od činža.¹⁷³

U polemiku o neurbarijalnim seljacima, prvenstveno predijalcima još krajem marta 1849 umešao se i nadbiskup Juraj Haulik. Obraćajući se Banskom Vijeću, Haulik je objašnjavao pravo i običaj Biskupije o davanju predija za zasluge i usluge uz zadržavanje prava dominium directum. Predijalci su padali pod njegov i njegovog dvornog župana sud, a predijum bez njegove privole nisu mogli ni prodati ni založiti ni deliti. Istina, to nije fiksirano urbarom, već biskupskim darovnicama i stoletnom praksom, pa i nadalje mora ostati na snazi — da predijalci i sad vrše svoje obaveze bez obzira na Saborske zaključke o ukidanju urbarijalnih dažbina. Stoga je molio da i dalje zadrži pravo sudišta nad predijalcima, da oni i dalje daju cens martevčinu (martinščinu) na ime priznanja biskupovog prava vlasništva nad prediumom, te da se bez njegove dozvole prediji ne mogu deliti.¹⁷⁴

Županija je opet zatražila mišljenje svog pravnika Štrige koji je avgusta 1849 konstatovao da postoje dve grupe predijalaca — *neplemeniti*, koji su pored cenza snosili i urbarijalne terete i državni porez, pa se bitno ne razlikuju od ostalih podložnika; *plemeniti*, koji su davali samo novac (martinščinu), a ništa drugo od urbarijalnih dažbina. Oni su i sami imali svoje kmetove i bili pravi, iako sitni, feudalni posednici. Prema tome, po Sab. zaključcima prvi su slobodni od tereta, drugi nisu od svoje daće — martinščine.¹⁷⁵ Konačno, Bansko vijeće je 7 septembra 1849 donelo rešenje da odluka o zabrani deobe prediuma ostaje na snazi. Biskupija i nadalje može tražiti martinščinu »poleg starodrevnog običaja«, jer nije urbarijalne prirode, te Županija treba da uznastoji da je predijalci uredno plaćaju.¹⁷⁶ Županija je morala da prihvati i u život sprovede ovu odluku, pa je propao njen pokušaj da martinščinu ograniči samo na »plemenite« predijalce.

¹⁷² Isto, 1548/1849.

¹⁷³ Isto, 1803/1849.

¹⁷⁴ Isto, 996/1849.

¹⁷⁵ Isto, 2002/1849.

¹⁷⁶ Isto, 2195/1849.

4.

Početak godine kao i celog proleća 1849 u Varaždinskoj županiji vladao je relativan mir. Ipak je neprekidno Županiji stizao veliki broj pojedinačnih i grupnih tužbi radi gornice, oduzetog zemljišta, nasilja i nepravdi učinjenih seljacima odnosno žalbi spahiluka zbog sličnih razloga protiv pojedinih seljaka. Veliki front klasne borbe kao da se rasuo na hiljadu pojedinačnih sektora i sitnih čarki. Kolektivnih tužbi u ovom periodu je sasvim malo. Pomenućemo žalbu gornjaka iz Kereškenjija protiv arendatora spahiluka da neće da primi gornicu bez globe od 5 for. c. m., iako je do zakašnjenja u davanju gornice došlo njegovom krivicom. Višnjica, Zamlaće i Nedeljanec tužili su se zbog šuma, a seljaci iz Strnca podneli su žalbu protiv vlastelina Josipa Galjufa, jer ih prisiljava na tlaku, kao i protiv kotarskog sudije koji ih je osudio na plaćanje robotnih dugova.¹⁷⁷

Ipak, u dva maha došlo je i do manjih nemira, u Lupinjaku i Gornjoj Voči. Podrobnijih vesti o događajima u Lupinjaku nemamo, ali se iz protokola Varaždinske županije vidi da je sudija Antun Labaš 29 I 1849 istraživao »opačinu« koju su učinili lupinjanski seljaci, oslobodivši nasilno nekog Stjepana Tepeša koji je predveden sudskom stolu zbog nekog prekršaja. Iz Labaševog izveštaja i izjave svedoka, županiska skupština »uvidela je, da zaista među žitelji Lupinskom, da i u istih ženah, neki duh opornosti zavladaše protiv poglavarstvu i njihovim naredbama se opirajući«, te da bi se ovom zlu doskočilo, jednoglasno je odlučeno da se stvori odbor na čelu s podžupanom Čegljom da stvar ispita na licu mesta i krivce kazni. U tom cilju zatražena je cela satnija vojnika od varaždinske graničarske posade.¹⁷⁸ Međutim, o upotrebi vojske i daljem postupanju prema Lupinjaku nismo našli bližih podataka. O slučaju Gornje Voče biće govora u daljem izlaganju, jer je povezan sa jesenskim događajima 1849 u ovom kraju.

U Križevačkoj županiji cela 1849 godina protekla je u stalnim sukobima seljaštva sa vlastelinstvima i vlastima. U nekoliko mahova dolazilo je do vojne intervencije protiv seljaka, iako su vrhovne vojne i državne vlasti nerado ovoj pribegavale.

Tokom januara 1849 Križevačkoj županiji najviše brige zadavao je otpor sela Ljubešćice. Na sednici od 12 I županski odbor odlučio je da protiv nepokornih seljaka primeni oštrije mere, jer oni i pored svih opomena i presuda uporno uskraćuju spahiji vinsku desetinu. Dva suca sa šest pandura dobili su zadatak da uberu desetinu od Ljubešćice.¹⁷⁹ Posle nekoliko dana sudije Nemčić i Ladanji izvestili su da je Ljubešćica već duže vremena »na zulum privikla i svakoverstno napadanje na imetak ondašnjeg vlastelinstva priljubila«. Ne samo što se Ljubešćani nisu pokorili svim županiskim i banskim odlukama, ne samo što se »izaslatoj proti tverdokornikom moći (od strane Županije) ni samo proti-

¹⁷⁷ Isti, Varaždinska, 554, 564, 701, 703 iz 1849.

¹⁷⁸ Isto, Prot. 463/1849.

¹⁷⁹ Isti, Križevačka, Prot. 44/1849.

vili se, već nju napasti i seosko poglavarstvo iz svoje časti svergnuti tako, da čin ovi samo najgore posledice tako glede zulumčarah kao i zli primer glede susjednih obćinah imati može«. Na osnovu ovog izveštaja Županija je odlučila da pozove vojsku i skrši otpor seljaka. Ljud. Vukotinoviću je naređeno da budno pazi na vojnike iz Ljubeščice i da ih u grupama ne pušta kući sa kordona, a one kod kuća da odmah pozove u četu.¹⁸⁰

20 I Županija se obratila Vrhovnom vojnom zapovjedništvu, napominjući da joj je Bansko Vijeće odobrilo da može upotrebiti vojnu pomoć kadgod joj ova ustreba. Pošto se ovih dana »veliki prekršaj zakona i županiske vlasti« dogodio u Ljubeščici, potrebno je oštro nastupiti i poslati dve satnije dobro naoružanih graničara »na troškove onih tverdokornikah«.¹⁸¹ Vojno zapovjedništvo odgovorilo je da ne može uputiti ni jednu satniju regularne vojske, nego topolovačke serežane ili tri satnije od neke druge narodne straže. Međutim, Županija je smatrala da se prema Ljubeščici mora »krepče« postupiti i uspeh osigurati u samom početku, a to se može »samo od urednih vojnika« nadati, pa moli da joj se upute dve satnije iz Križevačkog kordonskog bataljona.¹⁸²

Ali, ni ovog puta vojska nije došla, pa se uskoro arendator Ljubeščice ponovo tužio »proti dalnjem napastovanju ondašnjih seljanah«.¹⁸³ Na to je seljacima upućena nova pretnja, pa su oni izjavili da će do 19 III dati gornicu.¹⁸⁴ No, ni u tom roku seljaci ne dadoše gornicu, pa su ponovo optuženi ne samo zbog uskraćivanja gornice, nego i zbog »otimanja inih istomu vlastelinstvu pripadajućih pravah«. Na to je Županija konstatovala da će ipak morati pribeći upotrebi vojne sile protiv njih, iako je ovu bilo teško dobiti.¹⁸⁵ Međutim, za dovođenje vojske u tom trenutku Županija nije imala potreban novac, pa je Ljubeščici mogla da uputi samo pretnje i opomene.

Bez oružane pomoći ništa se ne može postići protiv seljaka, izvestio je 18 I 1849 sudija Gabor Koritić iz Vrbovca. Seoski knezovi radije napuštaju službu nego da teraju narod na podvoz i druge obaveze. Ima kratkovidih ljudi »koji pokornost poglavarstvu zlo tumačiju«, jer žele u mutnom ribu loviti i ne misleći na to »da pri svakom puka neredu oni također najprije podušeni biti mogu«.¹⁸⁶

Između nepokornih knezova naročito se isticao Janči Hedl iz Bukovice. Prema tužbi sudije Franje Kemenovića od 31 I, seljaci su nasilno zbacili starog kneza i nezakonito izabrali Hedla, a od kako je Hedl maja 1848 postao knezom, otpočeo je »zločestj neporedak« u Bukovici. Pod njegovim uticajem opština neće ponovo da primi notara Hugu Antolkovića, jer je Hedl za njega govorio: »Služio je naime već grofa, služio je nas, sad je služio cara, a nigdje doslužio«. Hedl je uspio kod naroda »koji je i onako živi neprijatelj od plaćanja i od pogla-

¹⁸⁰ Isto, 71/1849.

¹⁸¹ Isto, 72/1849.

¹⁸² Isto, 119/1849.

¹⁸³ Isto, Prot. 323/1849.

¹⁸⁴ Isto, 623/1849.

¹⁸⁵ Isto, 714/1849.

¹⁸⁶ Isto, 78/1849.

varstva« da ne primi Antolkovića za notara. »Pseudosudac« Hedl odbijao je da se povinuje sudijinim naređenjima, pa se samo stalnom prisustvu vojske u Bukovici ima zahvaliti što je mir očuvan.¹⁸⁷

»Od sviju strana čujem gospodštine govoriti da zadovolščinu dobivaju proti seljakima koji dohodke i daće izvan urbarijalske plaćati nećedu« — pisao je 1 II 1849 Josip Balaško, upravnik spahiluka Bukovac. On je tužio seljake iz Malog Bukovca i Županca, jer ne daju robote i naturalije odnosno novac prema ugovoru, zatim seljake iz Sv. Petra zbog krnjaka itd., te žitelje Kutnjaka i Antolovca zbog seče velikog kompleksa šume, ali sve bez uspeha, pa stoga moli da Županija pošalje neko lice koje će dokrajčiti ovu »anarhiju«, jer sudija Pavo Gvozdanović pokazuje da baš ništa neće da učini za zaštitu imanja grofa Draškovića.¹⁸⁸

Nezadovoljna stavom Križevačke županije prema seljacima vlastelinka Franciska Šug obratila se 6 III 1849 Banskom Vijeću za pomoć protiv svojih bivših podložnika-činženjaka sa spahiluka Velika, koji su joj u ime cenza od oranica, šuma i livada davali 586 robota, a koje sada uskraćuju, iako nisu urbarijalnog porekla da bi bile ukinute. Poziv da obnove ugovor o robotama seljaci su odbili, a županiska vlast već dve godine ništa ne preduzima da joj se naknadi pretrpljena šteta, pa stoga moli Bansko Vijeće da utiče na Županiju da joj seljaci daju robote za 1848 i 1849 godinu. Vijeće je naložilo strogu istragu i postupak i zatražilo od Županije »da odnošenja između vlastelinstva i seljakah već jedared jasno i tačno izrazi«. Seljacima, pak, treba da jasno izjavi koja su im prava i dužnosti, pa će nestati svih nereda, a »najsvetija prava čovjeka, svojina najme i život« biće osigurani.¹⁸⁹

Tokom marta 1849 učestali su zahtevi za pomoć protiv seljaka, a zabeleženo je dosta sporova i sukoba među samim seljacima oko zemljišta, stoke, krađe, deoba itd. Bogatiji seljaci u Ivanči, Dugoj Reki i Bolfanu, koji su dotad držali pusto spahisko zemljište, a koje je nedavno dato i nekim siromašnijim porodicama, napali su na ove i proterali ih sa zemlje, pa su čak »nekojem siromaškejim, jurve podignute na zemljištah pustoselni kuće silovitim načinom porušili«. ¹⁹⁰ Na to su se 2 III 1849 ti ugroženi seljaci obratili Križevačkoj županiji radi zaštite, izjavljujući da će se oni sili silom suprotstaviti. ¹⁹¹

Nastupila je već druga godina — pisao je grof Drag. Drašković 12 III 1849 Odboru Križevačke županije — otkako seljaci iz Županca, Novog Sela, Sv. Petra i Lunkovca napadaju njegovu šumu, nanevši mu otad »znamenitu štetu«. Pošto su sada »svi« pred zakonom jednaki, a on sam nije u stanju da odbrani svoju imovinu koju ugrožavaju hiljade seljaka, on u ime te »jednakosti« traži zaštitu i naknadu štete.¹⁹² Dve nedelje kasnije, 26 III, sudija Gvozdanović koji je vršio istragu protiv ovih sela izvestio je da su se seljaci »nanovo pobunili«, te ušli u spahisku šumu i masu drva nasekli i odvukli kućama. Odbili su da

¹⁸⁷ Isto, 1417/1849.

¹⁸⁸ Isto, 400/1849.

¹⁸⁹ Isto, 559/1849.

¹⁹⁰ Isto, 537/1849.

¹⁹¹ Isto, 538/1849.

¹⁹² Isto, 618/1849.

izađu pred njega, a njihove vođe, Blaž Horvat i Andrija Ivanić, su sudiji izjavili »da makar što se s njima pripetilo bude, oni iste šume ugibati se ne mogu niti se budu ugibali, ali čuvali«. »Vikači i kolovođi« već unapred su stavili do znanja »da ako hilada puta budu suditi i obsuditi, nikada što platiti noćedu«, pa stoga sudija predlaže da budu pohapšeni i kažnjeni.¹⁹³

Pomoć od Županije zatražio je i župnik Dragutin Pavčec, upravnik sekvestriranog Erdedijevog vlastelinstva u Moslavini, radi »pobiranja desetine vinske i žirovine kao i u pravljenju komputa sa bivšim podanicima«. ¹⁹⁴ 27 III 1849 sudija Skender Barabaš javio je da nisu tačne tužbe seljaka iz Osekova, Potoka, Popovače i Volodera protiv Moslavačkog spahiluka zbog šuma i žira, nego je on konstatovao baš suprotno: da su seljaci uništili ograde, oteli žir, upropastili spahiske livade i pretili vlastelinskim šumarima, pa ih je osudio na plaćanje štete.¹⁹⁵

Neumoran u optuživanju seljaka ostao je i nadalje spahiluk Ludbreg. Njegov pravozastupnik, Josip Egersdorfer u pismu od 21 IV tvrdio je da je u Križevačkoj županiji počev od 1848 bivšim podložnicima »vse što je pravo i nepravo dopušteno, gde seljaci se sa rečjum glave županije jačiju i dičiju u tom da oni vsa zemljišta po regulaciji zgublena natrag dobe«. Nasilno su osvojili spahiske pašnjake, uništili ograde i nasipe i stoku puštaju na spahiske njive, a prete da će spahisku stoku proterati sa pašnjaka. Ali, na sve to Županija ništa ne preduzima, pa Egersdorfer preti da će se tužiti Banskom Vijeću, što je uskoro i učinio.¹⁹⁶ Tih dana je i Nikola Zdenčaj podneo tužbu protiv seljaka iz Dubovca, jer su se tog proleća usudili »okleštriti i poseći« mladice u njegovoj šumi, pa traži naknadu štete.¹⁹⁷

5.

Proleće i leto 1849 proticalo je u znaku velike napetosti, naročito u Podravini. Seljaštvo je bilo preopterećeno vršenjem podvoza za vojsku, ukonačenjem iste, davanjem stoke, hrane, drva, te velikog broja robota za vojne potrebe (samo za kopanje rovova 1200 robota dnevno).¹⁹⁸ Pored toga stalan teret predstavljala je popravka i održavanje puteva, a slično je bilo sa gradnjom i održavanjem mostova. Seljaci se žale da vlastelinstva odbijaju da snose ove obaveze, iako svojim prevozom vina i drugih tereta kvare puteve.¹⁹⁹ A kako je nastupila era obrade polja i vinograda, to je »opertost« seljaka davanju podvoza ponovo pojačana. Prema izveštaju sudije Koritića od 22 III seljaci psuju i prete knezovima, izjavljujući da neće ići na podvoz sve dok ga ne budu vršili i spahiluci. Stoga sudija traži oružanu pomoć koja neće biti zavisna od seljaka

¹⁹³ Isto, 749/1849.

¹⁹⁴ Isto, Prot. 556/1849.

¹⁹⁵ Isto, 815/1849.

¹⁹⁶ Isto, 959, 1400/1849.

¹⁹⁷ Isto, 961/1849.

¹⁹⁸ Isto, 1410, 1529/1849.

¹⁹⁹ Isto, 1412/1849.

kao što su to knezovi koje narod sam bira, pa zato i biva »da proščak proščaku nikaj neće, nego se pasiv ima«. On je toliko izložen mržnji, grdnjama i pret-njama naroda, da će morati podneti ostavku na sudstvo i komesarstvo za pod-voz, jer je golim rukama narodu nemoguće zapovedati. To zna samo onaj koji je u narodu, pa produžuje: »A verujte gospodo, ako se po stranah red deržao ne bude i zapovedi vaše štovale, neće niti kod centruma dugo segurnosti biti«. Stoga moli četiri serežana, jer ako se kasnije bude morao upotrebiti brachium, biće daleko skuplje.²⁰⁰

Prema izjavi sudije Jurja Lendvaja od 14 VI preopterećeni narod Podra-vine »mermra, psuje na takove pravice i na takovu slobodu i već je tverdokoran odviš postao, jerbo mu je ovih teretah dosadelo«. ²⁰¹ Pored toga je baš ovo pod-ručje juna 1849 bilo ugroženo i najezdom skakavaca, što je opet zahtevalo organizovanje hajki na iste i mnogo robota.²⁰² Nekoliko dana kasnije, 17 VI isti Lendvaj tuži se da ništa ne može bez sile, jer se »nahađaju med ljudstvom tako-vi tverdokorniki koji nit težaka nit pretpregu nit štibru po dobrom ne dadu«. Ima ovde u Podravini još i raznih »sumnjivih« ljudi kojih bi se trebalo oslobo-diti. Županija mu je na to odobrila tražene serežane u pomoć.²⁰³

Otpor seljaka građenju i popravljanju puteva sudija Janko Nemčić 21 VI ovako je prikazao: »Puk, kao prije gospodštinam težake, tako sada popravek drumova preduzeti boji se, misleći, da ako ove godine za novac delal bude, buduća vremena kao prije bes vsake nagrade učiniti morali budu«. Seljaci pita-ju, zašto samo oni »pute delaju«, zašto plemići i gospoda u tom ne učestvuju, itd.²⁰⁴

Od juna 1849 ponovo se čuju optužbe protiv seljaka i u Varaždinskoj župa-niji. Tako vlastelin Ivan Vinković javlja da seljaci iz Jurketinca puštaju stoku na njegovu livadu sa koje su oterali i kolcem tukli njegove čuvare i kopače jarka oko livade, a otimaju mu i pašnjak.²⁰⁵ Nešto kasnije vlastelinstvo Klenov-

²⁰⁰ Isto, 710/1849.

²⁰¹ Isto, 465/1849. Na velike terete i ekonomsko propadanje tužili su se i bande-rijalni slobodnjaci, pa se Županija bojala nemira među njima. Učestale su njihove molbe za otpust iz vojske i za pomoć, pa kad je B. Vijeće 10 VI naredilo da se odmah svi zaostali banderijalci upute Bužanu, jer će inače biti putem brachiuma pohvatani, Županija je u oštrom tonu odgovorila Vijeću da u zemlji ne postoji ravnomerna podela tereta i da je ona u pogledu davanja vojske jače opterećena od drugih župa-nija. Stanje slobodnjaka je stoga postalo teže nego bivših kmetova. Križevački ban-derijalci su u Međimurju pretrpeli gubitke, zarobljavanje i rasulo, pa je trebalo nove mobilisati, što je Županija i učinila, ali je stalno tražila da im se konji i odeća nabave iz drž. kase, a ne na račun nje ili slobodnjaka. Neki od slobodnjaka ne mogu poći u vojsku o svom trošku »ma da im krov nad kućom prodamo«. No, Bansko Vijeće za sve to ne mari, a H. Bužan postupa jednostrano i stvara nezadovoljstvo u narodu. Vijeće je, piše Županija, uzelo »čudnovati pravac«, jer traži od njih nemo-guće (Isto, 1380/49.)

²⁰² Isto, 1452/1849.

²⁰³ Isto, 1510/1849. Još i krajem septembra 1849 pitanje podvoza bilo je aktuelno, o čemu je poverenik pretprega Ljud. Petković pisao: seljaci uvek imaju jake razloge i »na predprege s kolci suprotstavljaju se ili od kuće svi raziđu se« i tako uzrokuju mnoge neprilike vojski i carskim oficirima. Da bi se sve neprilike otklonile, radi »nemarnosti i ogluhe selakova«, molio je pomoć od nekoliko vojnika i serežana. (Isto, 2263/1849.)

²⁰⁴ Isto, 1532/1849.

²⁰⁵ Isti, Varaždinska, 961/1849.

nik istupilo je protiv »silovitom uživanju paše u alodijalskom lugu« od seljaka iz opštine Ferovac, koji se ponašaju kao »puntari i druge žitelje na silovito nasertanje i uživanje paše nukaju«. ²⁰⁶ U istom smislu 27 VI na Županiju se obratio i Stjepan Kovačić, arendator vlastelinstva Selo kako »prosti narod, akoprem od narave dobar, stečevine svoje ceniti ne znade, već misleći da od svega slobodan, nikome se pokoriti ne mora«. Tako njegovi gornjaci ustežu se da daju gornicu i pored pretnji eksekucijom. Ni činženjaci neće da izmire svoje dažbine od 1848 i ove godine, a svaka kuća slobodno toči vino bez obzira na spahiju i opštinu, te on moli za intervenciju protiv seljaka. ²⁰⁷ Zaštitu od Županije molila je i Ernestina Sermaž protiv sela Križ čiji su opštinari nasilno zapečatili njenu klet i krčmu, a u kojem seljaci slobodno toče piće, iako imaju opštinsku krčmu. ²⁰⁸ Od strane seljaka Banskog Vijeću je upućena žalba na spahiluk Dubravu, jer ih sili na »nepravedne daće«. ²⁰⁹ Gornjaci iz Martijanca izjavili su da njihovo (istoimeno) vlastelinstvo traži od njih »gorne težake«, iako je tlaka prestala i mada u njihovim gornim listinama o njima nema ni pomena. ²¹⁰

6.

Zbog »mногоstranih nasilja« koja su se desila u Ljubeščici, Svibovcu, a u najnovije vreme u Križovljanima (čiji su žitelji oteli pašnjak od sela Poljane na silovit i buntovan način), Križevačka je županija ponovo preko Banskog Vijeća zahtevala brachium od 200 vojnika. Molila je da se Vojnom zapovjedništvu ukaže da narodnu stražu za te svrhe »ma bilo to koje goder versti upotrijebiti ne možemo, inače bo dogoditi će se to, da će naše nastojanje zakoniti red povratiti opeta bez uspjeha ostati«, kao što se već desilo prošle godine kad za umirenje Ljubeščice Županija nije mogla dobiti drugu vojsku sem garde. Ako ovog puta ne dobije efikasnu pomoć, Županija se ograđuje od svake odgovornosti. ²¹¹

Bansko je Vijeće 9 VI prigovorilo Križevačkoj županiji da joj »krijepka volja manjka« u šticeњу privatne (vlastelinske) svojine, na što je Županija 30 VI odgovorila da se od primene sile prema Ljubeščici odustalo, jer su seljaci obećali da će desetinu dati u novcu ili u naturi, a Županija tada nije imala novca da plati brachium, pa je morala da pričeka. No sada, pošto seljaci ne održaše reč i pošto Ljubeščica »sve to većma na upropaštenje obstojećih zakonitih odnošenijah teži« i skoro u svemu se protivi županiskim naredbama — vojna pomoć je postala neophodna. ²¹² Mišljenje Križevačke županije potvrđivao je

²⁰⁶ Isto, 1261/1849.

²⁰⁷ Isto, 1342/1849.

²⁰⁸ Isto, 1038/1849.

²⁰⁹ Isto, Prot. 966/1849.

²¹⁰ Isto, 1075/1849.

²¹¹ Isti, Križevačka, 1467/1849.

²¹² Isto, 1522—1524/1849.

i Josip Kos, arendator u Ljubeščici, žaleći se da mu se »svjetina ustručava sajmovinu platiti«. Najzad, 7 VII banski namesnik zatražio je vojnu pomoć od Vrhovnog vojnog zapovjedništva.²¹³

Pre nego što je graničarska vojska kaznila Ljubeščicu, došlo je do daljeg pogoršanja situacije u Križevačkoj županiji,²¹⁴ a naročito u Podravini. O tom je sudija Lendvaj krajem juna i tokom jula slao alarmirajuće izveštaje. 27 VI u vezi plaćanja poreza javio je da mu je rasijski knez Hlebar rekao »da zvan g. župnika i čifutov ondašnjih nitko platiti neće«. Župnik tvrdi da je pozivao seljake da plate porez, a oni su mu odgovorili »da štibre više ne bude, da je to u Ludbregu i Bukovcu proglašeno, da Mađari nikakovu više ne plaćaju, pak da i oni pod mađarsku korunu spadaju«. Slično je javljano iz Kunovca, Subotice, Novog Sela, Kuzminca i Ivanca. Kad opštine traže porez, seljaci se razilaze »i tak očevidno norca delaju se« ili odgovoraju »da predi sebi kruha kupiti moraju«. Po selima su se proneli glasovi da je Zagrebačkoj županiji naređeno da vrati već sakupljeni porez seljacima. Ove glasove prenose spoljni i unutarnji neprijatelji iz Međimurja, a to je uzrok »da je puk vu vsemu preko mere tverdokoran«. I tako je u svakoj stvari: »Nitko nikoga ne sluša, nitko nikoga se ne boji, jedan drugomu čini najveće nasilje i kvare da čovjeku serdce boli«, a svi skupa »u gospodsku pako vlastitost navaljuju«. Podravina je postala »štala augijaša«, pa je ovde potrebno učiniti nekoliko »peldih strogosti«, da bi se kaznili »zločesti« i smirili ostali seljaci. U tom cilju Županija je naredila sudiji da najupornije seljake pohvata i pošalje pred njen sud, a ako se bude radilo o upornosti celih sela, onda će mu se poslati i vojna pomoć.²¹⁵

Istog dana župnik Janko Nemčić iz Imbrikovca tužio je seljake da ga »draže« i uskraćuju dužne dažbine, govoreći da je tlaka prestala. Ne daju mu ni lukno, tvrdeći »da s tlakom i podanki gospodskemi i drugi podanki prestali

²¹³ Isto, 1525, 1568/1849. Sajmovinu, mestovinu itd. nisu odbijali da plate samo Ljubeščičani nego »svikolici« seljaci i trgovci. Još krajem 1848 ili poč. 1849 grad Varaždin žalio se istoimenoj Županiji da su u Lepoglavi trgovci morali spahiji platiti mestovinu ili im je robu plenio. Grad preti da će zbog toga tražiti od plemića kad prolaze kroz Varaždin da plate taračevinu »budući jednakost ni plemiće ne izuzima«. Na to je Županija odgovorila da načelo jednakosti nije izrečeno za sve oblasti života, nego samo u pogledu poreza! (Isti, Varaždinska, 57/1849) Avgusta 1849 baron Franjo Otenfels tužio je seljake iz Sopota radi toga »što sajmovinu platiti ne htedoše«. (Isto, 1797/1849) Inače je Bansko Vijeće smatralo da mestovina pripada spahijama (Isti, Križevačka, 1446/1849).

²¹⁴ O tom svedoči i napis od 11 VII 1849 u Slavenskom Jugu (broj 86): »... Već je do toga došlo, da se bez vojničke sile gotovo ništa učiniti ne može. Gornicu, činž i sajmovinu uskraćuju na mnogim mjestima seljaci. Suce ne slušaju, serežane, kojim se naša gospoda rado služe, tjeraju, i naskorom će do toga doći, da će naši časnici sami sebi zapovijedati, jer ih nitko ne sluša. — Seljaci kažu: »dali smo naše čile momke u vojsku, našu marvu vojsci za hranu, sami smo šančeve kopali, vojsku u kućama hranimo, najbolje konje dali smo husarom, vjekovite pretprege dajemo bez računa, a kad za plaću pitamo, gospoda nam kažu, da na bolja i mirnija vremena čekamo, pa ipak od nas štibru veću nego ikada traže: otkuda da nasmažemo?!...« (Bogdanov, Hrvatska ljevica, 439.)

²¹⁵ DAZ, Križevačka, 1519/1849.

su«, te čim on nešto zatraži od njih, pitaju ga ima li on za to »pismo«, pa i tada odbijaju poslušnost.²¹⁶

5 jula sudija Juraj Lendvaj pisao je Županiji da smatra da će se teško dobiti regularna vojska protiv seljaka, pa se boji da će brachium i ovog puta biti odgođen. On je govorio sa majorom Šandorom od zagrebačke garde koji tvrdi da je njegova garda pouzdana koliko i regularna vojska. Jedna satnija je bila upotrebljena u Rečici i druge četiri najnepokornije opštine Zagrebačke županije, »pak je u red metnula i do 300 buntovnikah pohvatala«. Sudija smatra da ne treba čekati na regularnu vojsku, »jerbo mnogo u tom stoji, da se što skorije pelda nekakova dade«, a možda bi u načelu korisno bilo »mužem pokazati da ga (!) po istom mužu moći spokoriti«. To je potrebno učiniti što pre, jer »silovitost« stalno raste. Na vest spahiluka Ludbreg da će oko svojih poseda iskopati grabe radi sprečavanja šteta od seljačke stoke, seljaci su odgovorili »z velikim kričom i vikom, da oni dok ban ne dojde niti plotu niti grabe delati ne dadu«. Ako spahiluk pak pošalje »vraži Kranjci grabe kopat, mi ga vre pošteno odpravimo«. Lendvaju su otvoreno stavili do znanja »da oni takvoga zločestoga obersudca nečedu«, te neka on bude »gospodi sudac, a njihov ne!« Selničani su pretnje i ostvarili, pa kad su radnici počeli kopati kanal, oni su ih »silnom rukom protjerali i grabu na koliko zkopana biaše, zametati počeli«. Dok se red ne uvede, piše Lendvaj, on neće više ići u Ludbreg, Selnik i Križovljane, »centrum te nepokornosti«, niti bez vojne pomoći može izvršavati županiska naređenja. Stoga je Županija odlučila da primi Lendvajev predlog o upotrebi garde protiv seljaka, ukoliko uskoro ne dobije regularnu vojsku.²¹⁷

Deset dana kasnije, 16 VII javljajući o nekim razbojništvima, Lendvaj je uveravao Županiju da će se za vođe u Ljubeščici lako saznati, »jerbo se jako siguraju, drugi njim se pak groziju, ako onda zbegneju«. Stvari na selu krenuće na bolje kad se već jednom svrši sa seljacima iz Podravine, jer »kada budu videli strogost, hoće njim serdce klonuti... Jedna dešarža u zrak, jedna u kup ljudih sve obavi, kaj bog ne daj te sile«. ²¹⁸

Najzad, 3 VIII 1849 podžupan Dragutin Koritić na čelu 200 vojnika pošao je protiv seljaka u Ljubeščici. Neopaženo pred zoru stigli su u selo, opkolili crkvu da bi sprečili vođe da zvonom pozovu ostale seljake na uzbunu, a zatim je podžupan vojskom zauzeo svih dvanaest nezakonito otvorenih krčmi i pohvatao neke vođe. Vojsku je smestio po kućama, pa je otpočeo istragu protiv seljaka zbog njihovih »vnogoverstnih pogriješkah i krivnjah«. Neke vođe poslate su u županisku tamnicu, a manji krivci su odmah podvrgnuti telesnoj kazni. Vlastelinstvo je »u prava svoja najme najmovine i kerčmarenja upelja-

²¹⁶ Isto, 1542/1849. U vezi odnosa seljaka prema župnicima biće od interesa ukazati na molbu sela Ludine (za koju Ban. Vijeće 25 V 1849 tvrdi da ju je inspirisao veliki sudac Ljud. Vukotinović) »da im se upliv dade u izabiranju župnika«, a da se nad njihovom parohijom ukine patronat grofice Erdedi. Pošto ova molba »neka pobuniteljna teženja« otkriva, a iz njeg se mogu izleći »zle« posledice, Ban. Vijeće je naredilo istragu, a Vukotinovića je opomenulo da se okani takvih poslova i »buđenja kod puka takvih željah koje se nikad neće ostvariti!« (Isto, 1346/1849.)

²¹⁷ Isto, 1569/1849.

²¹⁸ Isto, 1743/1849.

no«, a svi seljaci zbog »desetine, zrokovanih kvarov i troškovah brahijalnih« osuđeni su da plate 3.567 for 38 kr. Kad je ova suma uplaćena, vojska se šesti dan od svog dolaska povratila u kasarne.²¹⁹

Tako je skršen otpor jednog od najupornijih sela u Križevačkoj županiji.

Istog dana, 3 VIII, grof Franjo Drašković obratio se Varaždinskoj županiji protiv svojih gornjaka i činjenjaka »što gornicu davati uzkraćuju se«, tražeći protiv njih oružanu silu.²²⁰ Prve sedmice septembra 1849 zatražen je brachium protiv gornjaka koji nisu hteli da napuste zauzeto zemljište vlastelinke Horvat-Kanotaj.²²¹ Deset dana kasnije, 17 IX, sudija Gabor Koritić tražio je »umjerenu domaću silu« protiv predijalista vlastelinstva Prečec zbog štete u šumama, jer su se »izveršitbi suda silovito suprotstavili«.²²²

19 IX 1849 Mirko Šandor sa drugom zagrebačkom četom vršio je brachium protiv sela Križovljana i oglobio opštinu sa 406 for. srebra. Prema sudiji Lendvaju bilo je to nužno, jer se bez vojne asistencije u narodu ništa više ne postiže.²²³ Samo tri dana posle toga Križevačka županija, na tužbu grofa Drag. Draškovića protiv seljaka iz Novog Sela, Županca, Lunkovca i Sv. Petra zbog dvogodišnje invazije na njegovu šumu, zatražila je od Banskog Vijeća satniju vojnika radi kažnjavanja ovih sela.²²⁴ Obraćajući se Vrh. vojnom zapovjedništvu, Odbor Križevačke županije tražio je redovnu graničarsku vojsku »za prouzročenje kod istih seljaka većeg utiska«.²²⁵ Brachium protiv »plemenitašov« iz Poljane zatražio je 24 IX sudija Lad. Šomodj, jer odbijaju da plate porez.²²⁶

Na ove zahteve za vojnom pomoći Vrhovno zapovjedništvo javilo je 18 X da ne može poslati dve graničarske satnije protiv seljaka, jer su za vreme rata »mnogo osakaćene bile«. Ali, ako baš bez vojske red ne može da se uvede, biće poslana vojska iz drugih krajeva. Županija je odgovorila Zapovjedništvu da ona nije tražila graničare invalide, već zdrave vojnike koji baš ne moraju biti graničari, ali je važno da to budu regulaši. Pomoć je tražena zbog »velike nužde«, jer su se podravske opštine tokom rata jako osilile, pošto se nikad protiv njih nije mogla uputiti vojska koja je sad slobodna i može se krenuti protiv seljaka.²²⁷ Vojna pomoć protiv seljaka u Podravini u jačini jedne satnije Križevačke regimente odobrena je tek novembra 1849, o čemu je Vrh. vojno zapovjedništvo 23 XI obavestilo Brigadu u Bjelovaru.²²⁸ Ali, o upotrebi iste nedostaju nam podaci.

²¹⁹ Isto, 2116/1849. — O izrečenim kaznama vidi detaljnije kod A. Jelačića, n. d. 120—121: Vođa seljaka Gašpar Žugac, zatim Kata Setec i četvorica drugih primili su 25 batina, ostali po 12.

O intervenciji u Ljubeščici kratku noticu doneo je Slav. Jug u broju 115 od 14 VII 1849, da se vojska od satnije Đurđevčana vratila sa eksekucije čiji se uzrok »svakoverstnima bojama risa«, te dodaje: »Svakako je žalostno, što upravo ono upotrijebiti morahu srijedstvo«.

²²⁰ Isti, Varaždinska, 1499/1849.

²²¹ Isto, 1651/1849.

²²² Isti, Križevačka, 2226/1849.

²²³ Isto, 2488/1849.

²²⁴ Isto, 2062, 2063/1849.

²²⁵ Isto, 2197/1849.

²²⁶ Isto, 2291/1849.

²²⁷ Isto, 2381, 2382/1849.

²²⁸ Isto, 2621/1849.

Od septembra pa do kraja 1849 Križevačka je županija na dnevnom redu stalno imala otpor i nemire među seljacima u Moslavini. Još u leto 1849 grof Juraž Erdedi tužio se Banskom Vijeću »na mnoga i razna nasilja« seljaka iz Gračana i Osekova, pa je poduzeta istraga protiv njih.²²⁹ Krajem septembra veliki sudac moslavački, Ljud. Vukotinović, pisao je podžupanu Drag. Koritiću da »mnogoverstnim iskustvom upućen sada sa žalostjom uviđam da se nesrijetnim razuzdanosti duhom napunjen puk moslavački ne daje više s dobrotom ravnati«. Knezove ne slušaju, a velike štete koje čine s dana u dan neće da naplate, iako ih je osudio zbog toga. Niti daju vinski desetak niti pružaju dokaze da su im vinogradi urbarijalni, »niti bez jače sile to kako vidjeti, izpuniti neće«. 25 IX Vukotinović je posebno pisao o nepokornosti opština Osekovo, Voloder, Miklouška, Potok i Gračenica, jer se protive vožnji »žagra« na puteve, davanju vinske desetine i njegovih naredbi. Pošto su sva mirna sredstva koja je dosad upotrebio ostala bez rezultata, Vukotinović je tražio pomoć od dve satnije da bi »oružanom silom postupiti i nje na obderžavanje zakonah prinukati« mogao. Županija je smatrala da je bolje da Vukotinović najpre upotrebi »umerenu domaću pomoć«, pa ako ne uspe da seljake pokori, onda će biti zatražena vojska preko Banskog Vijeća.²³⁰ 10 X Bansko Vijeće je izvestilo Županiju da je zamolilo Vrh. vojno zapovjedništvo za vojnu pomoć »za uvesti zakoniti red u kotaru Moslavačkom«, pa se Županija za vojsku može obratiti kad to zaželi.²³¹

Tih dana selo Voloder tužilo je Moslavački spahiluk da ga primorava na davanje vinske desetine od gornih i urbarijalnih vinograda.²³² Seljake u Voloderu, kako je 12 X izvestio Ljud. Vukotinović, podbunjivao je tamošnji župnik Mihalj Novosel koji je u crkvi javno govorio »da je sada sva desetina prestala«. Prema Vukotinoviću, ovakve reči, narodu koji i inače ne sluša naredbe vlasti, »još veoma bune glavu«, pa zlo treba odmah ugušiti. Posle istrage koju je izvršio podređeni mu sudija, Vukotinović je 24 X pisao da je jasno da župnikove reči »puk na krivo vode«. Sam župnik je ipak dao vinski desetak, kao što su učinili i opštinski poglavari u Voloderu, ali seljaci neće da plaćaju čekajući sigurno eksekuciju od koje će posle više meseci patiti. Preko Banskog Vijeća zatraženo je od biskupa Haulika da se župniku Novoselu zabrani mešanje u »državne« stvari.²³³

Sredinom novembra Vukotinović je podneo spisak od 112 seljaka koji nisu dali vinski desetak za 1848 i 1849 niti su dozvolili da se izvrši popis istog. Jasno se vidi, kaže Vukotinović, »da oni u tverdokornoj protuzakornosti nadalje ostaju«, pa traži pomoć, jer se inače »krivovođenj puk sve dublje u neprilike zakapa, kojim i poslije neće uteći«. Vojna pomoć najprije treba da dođe u Voloder, »jer rukom domaćom trajati će posao bog zna kako dugo«. Najzad, zaključuje Vukotinović, »bit će pako od veće koristi i za druge občine, kada budu vidjeli da poglavarstvo imade moć svoje pravedne naredbe izvršiti.«²³⁴

²²⁹ Isto, 1785/1849.

²³⁰ Isto, 2252/1849.

²³¹ Isto, 2351/1849.

²³² Isto, 2395/1849.

²³³ Isto, 2416/1849.

²³⁴ Isto, 2643/1849.

Međutim, ovog puta Bansko Vijeće nije prihvatilo razloge Županije i Vukotinovića, nego je svojom odlukom od 6 XII 1849 poništilo presudu suda u Moslavini od 27 VII t. g. pošto je izrečena »prerano«, jer se nije vodilo računa o razlici između gornih i urbarijalnih vinograda. Seljacima je dato pravo na produženje parnice i na dalju odbranu. Ova je odluka uvredila Županiju, pa se ona 15 XII obratila Vijeću, izlažući mu istorijat sukoba od proleća 1848 kad je narod »krivo« počeo tumačiti slobodu i svoja prava nastojao što dalje protegnuti. Pošto su seljaci tvrdili da su vinogradi urbarijalni, ostavljeno im je dosta vremena da to dokažu, a kad oni to nisu učinili, sudija (Vukotinović) odbacio je njihove žalbe kao nedokazane i osudio ih na davanje desetine i podmirenje sudskih troškova, pa prema tome on nije ništa učinio prebrzo. Zato poništenje ove presude od strane Banskog Vijeća nije zakonito. Dok je Vijeće protiv Ljubeščice odmah odobrilo vojnu pomoć, ono okleva da to učini u slučaju Moslavčana, pa će se parnica otegnuti u nedogled i ništa se neće svršiti. Pošto su seljaci i inače nepokorni prema sudiji i Županiji, poništenje presude nad njima imaće samo loše posledice i povećati njihovu upornost, a delovaće nepovoljno i na one koji su dali desetinu, jer je oni sad mogu natrag zatražiti od spahiluka i dovesti do otvorene bune, pa bi se opet morala upotrebiti vojna sila na njihovu štetu. Zato je Županija tražila da Vijeće ostavi na snazi presude protiv seljaka, oslobodi ih troškova eventualne eksekucije i podrži spahiluk u njegovim »zakonitim pravima«.²³⁵

Dakle, odbrana »zakonitih prava« gospodštija bila je glavna briga vlasti posle gušenja agrarne revolucije od 1848. Krajem 1849, pošto je rat s Mađarskom završen, moglo se odlučnije nastupiti protiv seljaka i oružanom silom slomiti njihov dvogodišnji otpor prema plemstvu i novoj buržoasko-plemičkoj vlasti. Građanski elementi te vlasti, ako su se u početku ustezali da idu protiv seljaštva, sad su već išli ruku pod ruku sa plemstvom u odbranu novostvorenog stanja kome je u ovo vreme seljaštvo glavni neprijatelj.

VII. Nemiri u Varaždinskoj županiji 1849-50

1.

Zabačena planinska sela na granici između Varaždinske županije i Slovenije tokom 1848 bila su relativno mirna. Pošto su ukinuta urbarijalna podavanja i prekinuti dotadašnji odnosi sa vlastelinstvima i vlastima, a uspostavljen tesan dodir sa seljacima u Štajerskoj, kod seljaka se stvorilo čvrsto uverenje da su zauvek ukinute sve vrste dažbina, pa da nikakav izuzetak ne može činiti ni gornica. Podalje od centra Županije i puteva, ovi borbeni seljaci pretnjama i otporom primali su svaki pokušaj da se neke dažbine zadrže i organizuje nova vlast koja će sprovoditi staru protuseljačku politiku. U tom su ih podržavali slovenački seljaci i neki činovnici sa štajerske strane, uveravajući ih da su slobode koje je vladar proklamovao mnogo veće od onih što su ih hrvatska

²³⁵ Isto, 2803/1849.

gospoda objavila svojim seljacima. Stoga nije bio redak slučaj da su hrvatski seljaci izjavljivali »da gospoda njima nisu hotela povedati nekakve pravice«. God. 1849 naporedo sa pokušajima nove vlasti da osigura pozicije plemstva na bazi zakona od proleća 1848 rastao je i otpor ovih sela.

Opština Gornja Voča u kojoj je u jesen 1849 došlo do ozbiljnih nemira bila je ranije u sastavu vlastelinstva Mihaila Konjarija. Kao i u drugim delovima Hrvatske, tako je i ovde gornica bila sporno pitanje u odnosima između bivšeg vlastelina i seljaka. Vlast je i ovde bila na strani vlastelina i nastojala da gornicu makar i silom ubere od seljaka. Ali, i sam pomen gorničke dažbine izazivao je bes seljaka, koji je u ovoj opštini još krajem 1848 osetio beležnik Mato Herčko (Hrčak). Njega su razjareni seljaci iz Voče napali »tukuć ga i podrapajuć mu odeću«. A to je bila samo »ključica« kasnijih nemira u ovoj opštini i ovom kraju. Veliki sudac Svet. Krajačić nerado je pribegavao sili protiv seljaka kojima je uputio samo prekor, pa je tako »obća pogreška kriminalna za malenkost smatrana« — kako je kasnije jurasor Anton Knezoci konstatovao u tužbi protiv Krajačića.²³⁶

Ekonomski položaj seljaka ovog kraja bio je vrlo težak: neplodno tlo i ratni tereti, a iznad svega gornica. Evo kako svoje stanje prikazuju sami seljaci u jednoj pretstavci Banskom Vijeću:

»Mi smo siromaki veliki na gornom stojeći, koji vu prošasnom letu sbok stražih i forspanov u veliko siromaštvo prepali smo, da niti lajnsku gornicu dati nismo mogli, za koju nam sada eksekuciju delaju. A kako mi z našum familium živeli bude-mo, ako mi naše siromaštvo ni prodati nego potepsti pustimo, onda smo pritrucani krasti i sve zlo činiti, ako hoćemo našu familiju i nas sderžati.«²³⁷

Da bi im se stvar u vezi gornice »rastolnačila«, voćanski seljaci na čelu sa Štefom (Stjepan Lazar) Lukačekom išli su štajerskim tridesetničarima Fridrihu i Franji Pajdačiću. Fridrih ih je hrabrio »da nikakove daće dužni nisu«, a obećao im je da napiše pretstavku na cara i savetovao da svakog činovnika koji bi pokušao da vrši eksekuciju radi gornice »nek izbiju i proteraju«. Lukaček i seljaci koji su se okupljali oko njega počeli su govoriti »da se dobro naj deržiju onoga koj njim je harmičar povedať i da se nikoga bojati nemaju.«²³⁸

5 III 1849 sudski pomoćnik Anton Knezoci sa jednim advokatom došao je u Gornju Voču radi sudske ovrhe, ali su se seljaci prema njemu »nesramno i nećedno« ponašali. Knezoci se tužio naročito na Štefovnu ženu Janu Lukaček koja je »okrutne, silne i nećedne čine« izvršila prema njemu.

Knezoci je tražio od Županije da se poduzmu kaznene mere, naročito protiv Jane Lukaček i njenih drugarica, jer su inače »bez pogibelji osobah naših« sudska ovrha i dražba neće moći izvršiti.²³⁹

Županiska skupština je odlučila da se Knezociju pruži puna zadovoljština, ali se veliki sudac Krajačić ustezao da opet bilo što poduzme protiv seljaka. Posledica ovog »pomanjkanja energije« u sudije Krajačića — kako je izjavio

²³⁶ Isti, Varaždinska, 2104/1849.

²³⁷ Isto, fasc. DVI, 1849 sa brojem Ban. Vijeća 1072/1122.

²³⁸ Isto, Saslušanje Jane Lukaček od 20 IX 1849.

²³⁹ Isto, Izveštaj A. Knezocija od 8 III 1849.

ambiciozni mladi Knezoci — bilo je »bezglavje (anarhija) i z njum skopčana ondašnjih žiteljah razvuzdanost«, što je pretilo da poremeti postojeći poredak stvari u tom kraju.²⁴⁰

Krajem avgusta 1849 sudija Krajačić uverio je Knezocija da mu se od seljaka u Voči neće ništa zlog desiti, pa može mirne duše ići u selo i vršiti dražbu zbog uskraćene gornice. Knezoci je zaista 31 VIII pošao u Voču na dražbu kod Štefa Lukačeka i drugih, ali se »verlo opekao... i kroz barikade voziti se morao«.²⁴¹

Knezoci u svom izveštaju kaže da je pred Lukačekomovom kućom zatekao pedeset seljaka iz Voče i dosta drugih »batinama providene i duhan kadeče«. Pretstavnici opštine nisu došli na dražbu, iako su bili pozvani. Prvi je istupio Štef Lukaček »da on rihtare i ostale občinah činovnike ne trebuje, te da dražbu deržati dao ne bude, da gornu daču nikada dati neće i ono što z gospodinom Konjari imade, nipošto na slavnu varmeđiju ne spada«. Zatim je izjavio da su sudija i pandur »kao tolvaji« došli, te da on Županiju »nikako priznati neće«. Sve to ostali potvrdiše i od Knezocija zatražiše da im preda parnicu, što on odbije. Tad su ga seljaci opkolili, »međusobno narivavali« prema opštini, a »pri hižni vrati mi Stepan Lazar suprugum svojim parnicu iz ruk, za koju i drugi pregali jesu, iztergnuli su«, a on se jedva nekako iščupao između njih. Knezoci je bio uporan, pa pođe kući drugog seljaka da vrši ovrhu, ali ga seljaci pratiše u stopu sa pretnjama, te ga najzad proteraše kroz barikadu koju su dan ranije podigli.²⁴²

Kasnije uhapšena, Jana Lukaček izjavila je pred sudom: »Štajerci, koji su poleg bili, napučevali su mene, da naj pisma uzmem«, što je ona i učinila. Drugi uhapšeni, Matija Ivančić-Sestajn pomenuo je od Slovenaca nekog Štefanka Levanića iz Drenovca koji »jako vikal je«, zajedno s drugim seljacima (na zahtev Knezocija da Lukaček plati gornicu i 18 robota) »da su težaki po svem svetu prestali«, pa kako ih sudije mogu sad od njih zahtevati.²⁴³

Vrativši se, Knezoci zatraži brachium protiv Vočana, ali sudija Krajačić ponovo ne preduzme nikakove mere.

Sudski pomoćnik Herman Barabaš nazvao je Knezocija »babom«, jer je dozvolio da mu seljaci otmu parnicu, ali su uskoro i njemu Vočani oteli spise i »žestoko ga stukli«.²⁴⁴

U izveštaju o svom udesu H. Barabaš navodi da je 14 IX 1849 sa svojom pratnjom vršeći eksekuciju protiv gornjaka došao u Gornju Voču gde je zatekao gomilu seljaka između kojih je skočila Kata Herega da mu otme spise, a kad joj to nije uspjelo, navalila je na njega sa »debelim ošćekom«. Na to seljaci zauraju i počnu ga napadati, grdeći Županiju, pa je sudija morao da obustavi ovrhu. Kad se Barabaš sa pratnjom vraćao, seljaci još u većem broju opkole ih i počnu tući (»s kolci i kamenjem sderkalo nas, ne samo sa ošćeki i kolci tuklo, nego također i kamenovalo«). Od Barabaša su oteli pušku, a od sudije Matačića »štab i halinu, a panduru dolamu sa ošćeki stergalo je«. Najzad, na livadi iza

²⁴⁰ Isto, Izveštaj A. Knezocija od 4 IX 1849.

²⁴¹ Isto, 2104/1849.

²⁴² Isto, fasc. DVI, 1849, izveštaj Knezocija od 4 IX 1849.

²⁴³ Isto, saslušanje Jane Lukaček i Matije Ivančić — Šestajna od 20 IX 1849.

²⁴⁴ Isto, 2104/1849. Knezocijeva tužba protiv Krajačića od 18 X 1849.

sela po drugi put ga napadnu, bace na tle i otmu mu torbu sa sudskim spisima. Posle toga su ih ceo sat i pol seljaci sprovodili, tukli, kamenovali, psovali, tako »da jedva život naš od okrutnog i buntovničkog napada spasili jesmo«. Vođe seljaka su bile Herega Valent i žena mu Kata, Brlić Židor-Janduka, Kukec Marko-Trepelan, te Marko i Juraj Smomtara. Barabaš tvrdi da su otvoreno govorili »da ako i vicekomeš i veliki sudac i sva gospoda županije sa svemi panduri njima na eksekuciju dođu, da će sve potući«. Od kneza i prisežnika Barabaš je doznao »da isti Štajerci njima ponudili su pomoć kako goder velika bude u tome dati«. Stoga sudija smatra da je jedini izlaz u upućivanju vojske u Voču protiv seljaka.²⁴⁵

Pre preuzimanja krajnjih mera, Varaždinska županija je nameravala da uhvati »glavnog poglavicu« Štefa Lukačeka, ali je ovaj uspeo da uteče. Sudija Krajačić nije uspeo da uhvati ni druge seljake umešane u bunu, pošto su se sklonili u Štajersku. A bez njih nije bilo moguće pokretanje procesa i kažnjavanje tridesetničara Fridriha i Pajdačića, koji Vočane stalno nagovaraju da ubiju svakog ko dođe u eksekuciju.²⁴⁶

U begstvu ispred županiske vlasti, vođe seljaka iz Voče — Štef Lukaček, Valent Herega (Herceg?) i Štef Šestanj — podneli su 20 IX žalbu Banskom Vijeću, tvrdeći da »nikomu nikaj zla učinili, na nikoga silovitum rukum išli, nego jedino siromaštvo naše branili«. Kad su Knezoci, Barabaš, Mihanović i drugi došli u njihovo selo radi eksekucije, oni su »na njihov posel protestirali«, a eksekutori su na to »z oružjem njihov posel zveršiti hoteli, na kaj ljudstvo skup sklopilo se je i ovi pobegli su i počeli od zdaleka po ljudstvu strelati. Na to ljudstvo navalilo je na nje i vzelo gosponu Knezociju 2 pištrole, gosponu Mihanoviću stilet«. Protest protiv eksekucije morali su učiniti zbog teških prilika u koje ih je doveo rat i način prikupljanja gorničkih dugova.²⁴⁷

²⁴⁵ Isto, fasc. DVI, 1849. Barabašev izveštaj od 16 IX 1849. — Pored Barabaša dobro su istučeni sudski ovršitelj, zatim spahiski zastupnik Ferd. Matačić i vojnik koji ih je pratio, o čemu su ovi podneli lekarska uverenja. (Isto, 1705/1849.)

U svojoj izjavi od 15 IX 1849 seljaci za sukob okrivljuju eksekutore. Vršeći ovrhu kod Valenta Rege, Barabaš je izvadio pištolj i hteo da mu ubije ženu, jer je bila najupornija. Na to se ljudi skupe, a eksekutori se dađu u begstvo, pucajući na seljake, pa ih ovi razoružaju. »Na ovo navalile su na ovu gospodu babe i nje počeli tući«, te su ih ljudi morali od njih braniti. Inače, oni su hteli dati gornicu na jesen, mnogi su već nudili polovinu, ali sudije nisu htele da prime nego sve odjednom. Stoga seljaci mole podršku i zaštitu protiv ovakve »razbojnosti« od strane županiske vlasti. Međutim, Županija je odlučila da ovu molbu ne uzme u obzir, nego da se sprovede istraga i kažnjavanje vojskom. (Isto, fasc. DVI, 1849, broj Ban. Vijeća 9866/1086.)

²⁴⁶ Isto, izveštaj sudije Sv. Krajačića od 17 IX 1849.

²⁴⁷ Isto, Tužba Lukačeka i drugova B. V. od 20 IX 1849. Pored ostalog pišu: »U našoj županiji gospoda zemelska još nikada za gornicu eksekuciju i ljudstvo na tulike stroške tirala nisu kako letos, kojemu plaćanju lanjske gornice (akoprem konstitucija ne dopušta) mi se suprot ne postavlam, naj gospoda poterpiju, dog bu vreme gornicu nutri pobirati.

Proglas našeg sv. otca Bana na herv. slav. narod van dan veli, da sva urbarialska su prestala, a naš orsag ima dva urbariuma, selskoga i gornoga, tak ova sva prestat bi imala. Vu istom proglasu sv. Ban u punktumu drugom veli, da daće gospodi od zemlišta koje selaki ne poseduju kao lastovitost svoju, od ovakovoga zemlišta gospodi, kako se je gdo pogodil, ali iz gornice, desetine, težakov ali u gotovom novcu plaćati mora. Ovoga punktuma mi razumimo, da od gospodske alodialne zemle, koja

Na osnovu svih ovih saopštenja županiska je skupština 22 IX uzela u razmatranje nemire u Gornjoj Voči i konstatovala da se tu ne radi samo o istupu nekih pojedinaca, nego o »cijele občine uzdignuću i uskraćenju poslušnosti«. Pošto je ovo selo na granici Štajerske i ratoborno, to bi njegova dalja upornost mogla imati rdavih posledica i uticati na druga sela, pa Županija smatra da ovaj duh mora »u svom početku ugasiti« i svim snagama uznastojati da tamo zavede red, a to se može samo vojničkom rukom. Zato je naimenovala jedan odbor na čelu sa podžupanom Samuilom Bužanom da uvede red uz pomoć jedne dobro naoružane satnije vojnika, koja će kao brachium ujedno izvršiti i sudsku ovrhu.²⁴⁸ U tom cilju obratila se Brigadi u Varaždinu radi satnije vojnika da uguši »toli pogibeljan duh koji smartonosnu anarkiju u svoj veličini predstavlja.²⁴⁹

Međutim, vojna pomoć nije stigla, što je seljacima skloni sudija Svet. Krajačić nastojao da iskoristi i umiri ih svojim autoritetom. 1 X on i Mato Herčo pozvali su Vočane da ih »kazne«, a ovi su »zdignjenim rukama i plaćeci molili za oprostjenje« — što su od obojice i dobili. Krajačić im je zapretio kaznama, ako učine još neki istup.²⁵⁰ No Županija se nije zadovoljila ovakvim postupkom i izjavama seljaka, nego se 2 X obratila Banskome Vijeću, tvrdeći da je Gornja Voča još uvijek pobunjena, da preti činovnicima i odbija sve dažbine. Vođe buntovnika se nisu odazvale pozivu na sud, a seoskim poglavarima prete da će ih odmah poubijati, ako se usude da ih predvedu sudu. Da bi se sprečilo da ovaj duh nemira ne zahvati celu državu, Županija je ponovo zatražila vojsku protiv seljaka.²⁵¹

Sa svoje strane seljaci iz Voče nastojali su preko Banskog Vijeća da izbegnu dalje progone, pa su mu 3 X uputili tužbu zbog »preganjanja« od strane županijskih činovnika. Tvrđili su da krivicu ne snose oni nego »gospoda zemalska i varmeđinska«, koja traže lanjsku gornicu ne gledajući na »staro pravo« po kojem se eksekucija za gornicu dozvoljava tek ako je podanik tri godine nije podmirio. Varmeđijaši ne gledaju »na novu konstituciju u kojoj svi narodi austrinski do previđenja budućeg slobodni učinjeni jesu« i ne mare za njihovo bedno stanje. Nisu oni protiv podmirenja gorničkog duga, nego protiv troškova koje im nanosi eksekucija i dražba, što ih na zlo tera. Stoga mole Bansko Vijeće da im jasno kaže moraju li davati gornicu kako zapovedaju spahiluci ili mogu živeti po novome ustavu!²⁵²

nije u urbariumu, koju tko iz činža najel je, bila ona gornica, senokoša, šuma, melin ali njiva, kako se gdo pogodil, onako plaćati mora ali ovo zemlište gosponu natrag pušćati, ar ako plaćal ne bi, kupil nije, gospon bi njemu ovo zemlište zabadava deržal.

Mi svi ponizno molimo Visoko sl. Bansko Veče, da bi ovoga punktuma, proti kojemu mi mirno, pokorno i dobro ljudstvo od zemelske gospode po gospodi fiškalih unemirujemo, na velike stroške mečemo i preganjamo se, nam milostivo rastolnačiti, međ nas pismeno dati i međ nami i gospodum zemalskum jedno pravo bi načiniti dostojalo. . . «

²⁴⁸ Isto, 1705/1849.

²⁴⁹ Isto, 1707/1849.

²⁵⁰ Isto, fasc. DVI, 1849. Izveštaj Krajačića od 1 X 1849.

²⁵¹ Isto, 1816/1849.

²⁵² Isto fasc. DVI, 1849. Tužba Gornje Voče B. Vijeću od 3 X 1849.

Kako se svršio slučaj seljaka iz Gornje Voče, zasad nisam mogao utvrditi. Jedan od njihovih prijatelja i savetnika, tridesetničar Franjo Pajdačić osuđen je na četiri godine zatvora,²⁵³ a verovatno je da i kazne ostalih nisu bile mnogo blaže. Krajem 1849 opširan izveštaj o buni u Gornjoj Voči Varaždinska županija je podnela Banskom Vijeću, a ovo ga je početkom 1850 prosledilo banu Jelačiću, čime je stvar konačno likvidirana.²⁵⁴

2.

Gušenjem seljačkog otpora u Gornjoj Voči nemiri u Gornjem Zagorju nisu potpuno prestali, pa će iz njih februara i marta 1850 doći do ozbiljne pobune kojom se uglavnom završava revolucionarno gibanje na hrvatskom selu, započeto aprilskih dana 1848.

Od kraja 1849 pojačan je pritisak bivših vlastelina i županiske vlasti na seljake Gornjeg Zagorja, prvenstveno u vezi gornice koju su oni već drugu godinu uskraćivali. Pored ostalih, o ovom se u dva maha tuže seljaci iz Vinagore. Oni su se 29 XI 1849 obratili caru zbog prisiljavanja na davanje gornice, zbog čega ih vlasti sad opominju i prete eksekucijom. Sudije, od kojih je najgori Mihalj Hohnjec, žele na svaki način da uhvate njihovog zemljaka i »pisača« da mu udare 50 batina, jer im je rastumačio pravicu da »robtvo i podaničtvo svake verste ukida se za uvijek«. Pošto su sudije neke seljake prisilile da daju gornicu, a drugima uputili presude i prete da je naplate ovrhom, oni mole što brže za odluku, da li moraju dati gornicu ili ne, »kajti susedi naši Štajerci ne davaju niti gospoštije štajerske ne siliju dati«. Štajerski činovnici im govore da ništa ne daju pre nego izađe kraljevski komesar, jer svi oni (Slovenci i Hrvati) spadaju pod c. k. pravice. Nedelju dana kasnije isti Vinagorci ponovo vapiju da im »gospoštije mira ne dadu«, te traže zaštitu od dvora i Banskog Vijeća.²⁵⁵

U međuvremenu su sudovi privodili kraju gorničke parnice podignute protiv seljaka i donosili presude na njihovu štetu. Rok za izvršenje obaveza po ovim presudama isticao je februara 1850 kad su organi vlasti prešli na izvođenje sudskih ovrha u selima Gornjeg Zagorja, što će biti povod bune u tom kraju. Vođa ove bune bio je Franjo Špoljar-Petanko iz Vinagore.

26 II 1850 sudija Nikola Halper izvestio je Varaždinsku županiju »o velikom prestupljenju« seljaka iz Hlevnice nad svojim opštinskim prisežnikom. Kad ih je prisežnik pozvao na sud, oni ga napadoše »željeznimi vilami i batinami i drugim oružjem tako da jedino begom svoj život spasiti mogaše«. Na Halperov poziv radi istrage ovog prestupa seljaci ne dođoše, nego izjaviše »da nikakovo više poglavarstvo ne priznaju, te čitave dane i noći oboružani straže derže«.²⁵⁶

Istog dana Halper je javio »da isto tako i žitelji občine Plemenščina pobunjeni jesu«, koji su toliko drski da županiskom činovništvu »dužnu pokornost i počitanje zanekaju i odriču«. 20 II kad je prisežnik Mihalj Augustić došao radi

²⁵³ Isto, 622-3 iz 1850.

²⁵⁴ Isto, 116-117 iz 1850.

²⁵⁵ Isti, Banska pisma, 953/1849.

²⁵⁶ Isti, Varaždinska, Prot. 608/1850.

izvršenja sudske ovrhe »njega na putu ober Pregrade mnoštvo ljudi s puškama pričekalo je, vikajući: Sad budete svi potučeni«. Pošto su ga skoro napali kad ih je počeo umirivati, Augustić se morao povući i slušati psovke i pretnje »da čedu svaku silu silom odbiti«. U to vreme u Gornjem Lupinjaku »herpa ljudih oboružanih na fučk pripravna stajala je« da pođe u pomoć seljacima u Plemenščini.²⁵⁷

Prema jednom izveštaju upućenom Banskom Vijeću 26 II 1850 na glas da će sudije doći na eksekuciju u Gornje Zagorje »svi žitelji se skupiše te u trenuću oka čitava občina se je dignula, vika se se je oda svijuh stranah čula: hajde, hajde, skupa«. Knez iz Hlebinca i Putkovca javlja da se u tim selima ljudi »oboružaju, kupiju i spravište deržiju i da se seoski suci ne ufaju žitelje pred sud pozvati, da se javno groziju, da u slučaju akcijah i eksekucije, glede dačah gornih i činženih sve što k njima dojde ubiti čedu«. Ovaj duh prodro je i u susedne opštine, pa se Plemenščina, Hlevnica, Putkovec, Lupinjak digle i drže patrole, preteći knezovima: »Vi sa gospodom deržite, zato ste huncuti kao i svi od kojih zapovedi primате. Ne bojimo se mi soldačke eksekucije, jer ne smiju vojniki dojtj, već znamo da čedu gospoda proti nami u soldačkoj odeći dojtj, ali ćemo je pozdraviti«. ²⁵⁸

Na osnovu ovih izveštaja i obaveštenja koja je primio podžupan, odlučeno je da sudbeni sto na čelu s podžupanom bez oklevanja izidje na licu mesta da »bezodvlačno postupa« protiv seljaka. Odlučeno je da se pozove vojska, ali kako su vojnici Leopoldove regimente bili zemljaci ovih seljaka, Županija se obratila Vrh. vojnom zapovjedništvu u Zagrebu za jednu ili dve satnije graničara. Istovremeno Županija se obratila i Banskom Vijeću, moleći da zbog opasnosti od »obće pobune« brachium ne uskrati.²⁵⁹

Bansko Vijeće nije bilo zadovoljno direktnim obraćanjem Županije Vojnom zapovjedništvu, jer je samo sebe smatralo nadležnim da ocenjuje da li treba tražiti vojnu pomoć. No, »za udušiti u klici veće nered« treba postupiti odlučno, ali ipak umereno, što će se postići sa dve satnije vojnika. Manje krivce sudski sto treba da kažnjava odmah, a veće da pošalje u tamnicu i na sud.²⁶⁰

U međuvremenu nemiri su se proširili i na druga zagorska sela na spahiluku Mali Tabor Vjekoslave Škornjak rođ. Jelačić. O njima opširno izveštava jurasor Mihajlo Hohnjec koji je došao u ta sela radi izvršenja ovrhe na osnovu presuda u pogledu gornice, izrečenih od 17 do 19 XII 1849.

2 III 1850 Hohnjec je došao u Hum, pa se sa knezom i prisežnikom uputio prema kući Martina Kučiša, ali ga pred kućom sačeka gomila seljaka sa toljagama i prepreči mu put, govoreći da on »nikakve eksekucije delal ne bude«, jer oni to neće nigde dozvoliti, te ako se ne vrati, može mu se svašta desiti pošto »vse je prestalo«. Oni će platiti na ime gornice samo ako im se pokaže »od bana ali cesara podpečaćeno pismo«. Hohnjec pokuša da pođe prema kući drugog seljaka, ali ga četrdesetak seljaka opet zaustavi, te on pođe prema kući Zorka Ivana gde mu prepreči put još veći broj seljaka sa toljagama, govoreći mu, ako želi da ostane zdrav i čitav, neka ide što pre kući. Jedan starac iz Ple-

²⁵⁷ Isto, Prot. 609/1850.

²⁵⁸ Isti, Bansko Vijeće, un. od. 523/1850.

²⁵⁹ Isti, Varaždinska, Prot. 609/1850.

²⁶⁰ Isto, 616/1850.

menščine iz nekog kalendara čitao mu je da su sve obaveze seljaka prestale, a čitava gomila počela je »s batinami u zemlju terkati«, grditi ga i vikati »da su sada svi jednaki za sekiru, motiku i plug — da budu vsu gospodu potukli«. Zorkova žena mu je dobacila da je »gospod jedan koji je fiškališ« govorio seljacima da uhvate i vežu sudiju, prisile ga da im izda pasoše za Beč i povedu ga tamo da čuje »pravice« koje su seljacima date. Videći sve to, Hohnjec se vrati praćen psovka i pretnjom toljagama.

4 III se uputi u opštinu Prišlin, ali ga i tu dočeka gomila od osamdeset seljaka sa batinama, koji mu rekoše što i seljaci u Humu, dodajući, »ako silom dalje bi išel, da oni mene silom nazad terati hote«. Pošto mu se ovde ni seoske starešine nisu htele pridružiti, morao je da napusti svaki pokušaj eksekucije, jer su seljaci zaposeli kovačnicu i spremni na najgore čekali sve dok se nije udaljio iz sela.

5 III pošao je u opštinu Druškovec, gde se knez i prisežnici i ne usudiše da ga prate, a gde ga dočeka 120 seljaka s batinama, a Špoljar-Petanko i Ivan Zorko sa puškama. Praćen psovkom i pretnjom, Hohnjec se i odavde morao povući neobavljena posla.

Najzad, 6. III pošao je u Brezno, ali je usput čuo da se tamošnji seljaci spremaju da ga ubiju, pa je odustao da pođe u to selo. Navodno, oko 60 ljudi s batinama i nekoliko žena »z gnojnemi železnimi vilami« čekali su na njega. Pridružilo im se dvadeset Štajeraca »s vsakojakem oružjem«, preteći da će ubiti i njega i njegovu pratnju. Od prisežnika iz sela Klenovca saznao je da ga i tamo čekaju spremni na ubistvo. Ta opština je, kako Hohnjec konstatuje, najnepokornija i najbuntovnijia.

Pošto se iz svega što mu se desilo uverio da se u ovim selima sprema buna, da se ovrhe ne mogu vršiti niti je činovništvo sigurno za svoje živote, Hohnjec je zatražio da sudbeni sto pređe u Mali Tabor, ali sa jakim vojnom pratnjom, pa onda »buduć da puške i pištole u rukah puka seljanskoga veliko zlo zrokovati, pogibeljno za vladu i drugu gospodu, oružje bi bilo, kod vsih seljanah pobrati dati«.²⁶¹

9 III Županija je pozvala dotad poznate joj vođe seljaka iz pobunjenog Gornjeg Zagorja da se jave pred sudbeni sto u Dubravi ali pozivu se odazovu samo dvojica, a ostali se spremahu na otpor. Pošto je stigla vojna pomoć od dve satnije, sudbeni sto se 13 III uputi prema pobunjenom selu Pregradi. Čim je vojska krenula iz Dubrave, »puče mužar ili verlo nabita puška« na brdu kod Pregrade, odakle se mogla pod okom držati cela okolina. Stigavši u Pregradu, sudbeni sto je saznao da je u njoj pre kratkog vremena bilo 200 seljaka koji su pretili i izjavili »da isti vojnici, buduć crno remenje imaju, jesu najamnici, a ne pravi carski vojnici«. Usput, pobunjenici su zaustavljali sve prolaznike »i na obci ustanak silili«. Posle pucnja sa pregradskog brda, otpočelo je puškaranje po svim okolnim brdima, a zatim i zvonjava zvona sa obližnje kapele. Sudije su ubrzo saznale da je iza jednog brda nedaleko Pregrade »vnožina istih buntovnikah sakupljena«, pa su odmah s vojskom pošle u tom pravcu. Na brdima videle su se gomile pobunjenih seljaka, posvuda je vladao metež i galama koja se povećavala ukoliko su se vojska i sudije s jedne, a seljaci s druge strane pribli-

²⁶¹ Isto, 1172/1850. Izveštaj jurasora M. Hohnjeca od 13 III 1850.

žavali glavnoj skupini pobunjenika iza pomenutog brda. Na dvesta metara od pobunjenika sudije zaustave vojsku i seljake naoružane sekirama i toljagama pozovu na mir i predlože im da slobodno priđu i iznesu svoje zahteve. Ali, seljaci »umesto da se pokore, počеше strašno vikati, vojnike, ne manje i nas, na svaki način ružno psovati i groziti se«. Satnik Mihalić naredi vojnicima da isukanim bajonetima napadnu seljake kojih je bilo već oko 2000. Seljaci opale iz puške po vojsci, na što vojnici odapnu nekoliko hitaca da uvere seljake da su prava vojska i da su im puške nabite. Na prve vojničke puške veći deo počne bežati, »dočim su se mnogi na mistu ostavši nečuvenom derzovitostju suprotstavili«. Vojska je uspela da opkoli brda i preseče otkupnicu jednoj grupi seljaka u begstvu, a ovi »buntovnici videći, da lahko pobeći ne mogu, počеше se sekirama, toljagama i nožovi braniti«. Natporučnik je dobio toljagom po ruci, jednom vojniku su remenje prerezali, a na poručnika Pupavca dva seljaka navališe sekirama od kojih se jedva spasao. Vojska je uhvatila 50 seljaka iz sedam opština i jednog Štajerca, pa je tim završen prvi sudar sa seljacima.

Situacija, međutim, nije bila jasna, jer se glavnina pobunjenika povukla i mogla je svakog časa navaliti. Sutradan je došao knez iz sela Plemenščine i obavestio ih da seljaci govore da vojnici »ne smedu nikoga ubiti, ar oni kuglah ne imadu«, jer su jučer pucali, a nikog ubili nisu. Sve je to uverilo sudbeni sto da je stvar ozbiljnija nego što se u početku mislilo, jer je buna zahvatila jedanaest opština, a seljaci iz Štajerske su im se pridružili. Kad su na tako odlučan otpor naišli već kod prve opštine, šta se može očekivati od svih jedanaest — pitali su se sudije. Sudbeni sto je saznao da je slovenački pop Vizjak iz Sv. Roka zagorskim seljacima »dao pismo pod imenom novih pravicah i u to ime svakojake dare od seljanah primio, pa je on zapravo uzročnik bune«. U tom pismu Vizjak je tvrdio da je zabranjena svaka eksekucija u urbarijalnim pitanjima. Slična pisma seljaci su dobili i od činovnika iz Štajerske. Stoga, ako bude protiv seljaka operisao samo jedan sudbeni sto, neće se stvar svršiti ni za mesec dana niti red uvesti, pa je Bansko Vijeće zamoljeno da se u pobunjeno Zagorje izašlje još jedan sudbeni sto sa dve satnije vojnika koji preko Malog Tabora treba da udare na seljake.²⁶²

Posle ovog izveštaja Bansko Vijeće nije oklevalo, nego se odmah obratilo Vrh. vojnom zapovjedništvu, izjavljujući da dve satnije već poslate protiv pobunjenika nisu dovoljne, jer je vojska morala da iskusi »oporu«, pa stoga treba da jedna satnija udari preko Jakovlja, Krapine i Malog Tabora. Njoj će se poslati u pomoć odred narodne straže da bi seljaci mogli biti umireni i razoružani. Vijeće je o celoj stvari izvestilo i bana Jelačića.²⁶³

Međutim, ubrzo se pokazalo da nova vojna pomoć više nije potrebna. Pobunjeni seljaci nisu uspjeli da se održe na okupu niti da poduzmu neku ozbiljniju akciju; njihove iluzije o vojsci koja neće pucati, o banu i caru koji će im pomoći, o Županiji koja će se uplašiti njihovih pretnji i bez oružane akcije se povući — razbile su se u prvom sudaru sa odlučnim neprijateljem koji je dobro poznao njihove slabosti.

²⁶² Isti, Bansko Vijeće, un. od. 553/1850. Izveštaj od 15 III 1850.

²⁶³ Isto, Ban. Vijeće Vrh. zapovjedništvu 18 III 1850.

Tako je već 18 III sudbeni sto iz Pregrade javio Županiji da se situacija bitno promijenila. Neke od vođa vojska je pohyatala, a ostali su pobjegli u Štajersku ili u planinu Macelj. U selima su ostali samo poneki starci i deca, pa nema izgleda da će seljaci uspeti da se organiziraju radi pružanja novog otpora. Stoga nije potrebno da dolazi drugi sudbeni sto s vojskom, ali neka bude sve u pripravnosti za svaku eventualnost.²⁶⁴ Za kažnjavanje seljaka i hvatanje preostalih vođa bile su dovoljne postojeće snage. Za seljačkim vođom Špoljar-Petankom, Ivanom Zorkom i ženom mu Marinkom i mnogim drugim izaslane su poternice, ali još do sredine maja 1850 niko od njih nije bio uhvaćen. Svi su se oni krili u Celjskom okrugu čija uprava nije želela da ih progoni.²⁶⁵

Apel zagorskih seljaka na bana Jelačića »u pogledu sudačkog ovaršenja poradi uzkracene... gorne daće« ostao je bez odjeka.²⁶⁶ Jedin glas koji se digao u zaštitu seljaka bio je onaj vlastelina od Monsberga, Franje Blauenštajnera, koji je dvoru pisao »o nečovečnom postupanju« prema seljacima Zagorja zbog uskraćivanja gornice. Na to je vlada »ganuta živahnim (nadam se preteranim — primetio je podban Lentulaj u pismu Županiji) predočenjem okrutništva, koja su zagorskim žiteljem po istraživajućoj komisiji nanešena« zatražila preko bana Jelačića da se podnese tačan izveštaj o radu ove komisije. Varaždinska županija odgovorila je kratko: da su tužbe seljaka i njihovih prijatelja »neistinite i netemeljite«.²⁶⁷

Zagorski seljaci i njihovi prijatelji iz Štajerske očekivali su da će na dvoru naći moćnu zaštitu, pa su se brojnim tužbama i molbama obratili caru, tražeći oslobođenje od svih preostalih feudalnih obaveza i dažbina. Ali, i ovde su doživeli teško razočaranje, jer se vladar uskoro obratio Banskom Vijeću da županijama prenese njegovo naređenje da odmah na selo izašalju naročite odbore koji će seljacima saopštiti sledeće njegovo rešenje:

»Budući su oni (seljaci; SG) samo takvih podanjaka, koji su s gruntom i posjedovanjem urbarskim skopčani, oslobođeni, — oni ne samo gornicu, nego i druge podanke koje su od alodijalskih zemljištah polag obstojećih između njih i gospoštinah ugovorah, ili kakvim drugim načinom učinotog i obstojećeg poražumljenja, budi u novcu ili u čem drugim do sada davali, u buduće također davati dužni ostaju.«²⁶⁸

Istina, ni posle ovog rešenja »s previšnjeg mesta«, seljaci nisu prestajali sa tužbama protiv gornice i drugih ostataka feudalnog ugnjetavanja; klasna borba na hrvatskom selu nije prestala, ali njen dalji tok izlazi iz okvira ovog našeg rada.

Z a k l j u č a k

Agrarni nemiri u Križevačkoj i Varaždinskoj županiji predstavljaju ne samo sastavni, nego u ponekim fazama i najsadržajniji deo seljačkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Ipak, iz manje-više razumljivih uzroka ovi nemiri su do danas ostali neobrađeni ili samo ovlaš, tu i tamo dodirnuti. U ovom radu uči-

²⁶⁴ Isti, Varaždinska, 933-4/1850.

²⁶⁵ Isto, 1885/1850.

²⁶⁶ Isto, 942/1850.

²⁶⁷ Isto, 1882/1850.

²⁶⁸ Isto, 1885/1850.

njen je pokušaj da se kronološki i tematski ocrtaju glavni problemi i događaji na osnovu sasvim oskudne literature, ali obilate građe, prvenstveno akata dveju Županija o kojima je reč. Iako u bitnom ne izlazeći iz okvira povučениh od Aleksija Jelačića, ipak je korišćenje bogate arhivske građe doprinelo osvetljavanju bezbrojnih nepoznatih pojedinosti i raznovrsnih oblika klasne borbe hrvatskog seljaštva u ovom prelomnom periodu njegove historije. Ova je građa omogućila da se prikaže puni kontinuitet seljačkog pokreta od marta 1848 do marta 1850, iako je određeniju periodizaciju (kronološku ili tematsku) teže utvrditi.

Treba istaći da su agrarni (urbarijalni i kontraktualni) odnosi i problemi u Hrvatskoj tog doba, pa i u ovim Županijama, veoma složeni, jer postoji desetak kategorija zavisnog i poluzavisnog seljaštva i velika raznolikost posedovnih odnosa sa mnogim rudimentima iz dubokog srednjeg veka. Stoga je samo radikalno revolucionarno rešenje (likvidacija svih oblika feudalnih odnosa, zavisnosti, obaveza i feudalne svojine) moglo raščistiti situaciju; polovične mere Ugarskog i Hrvatskog sabora su te odnose i zbrku još komplikovale i seljake nagnale da traže rešenja u skladu sa svojim životnim interesima putem raznih oblika otpora.

Početak pokreta bio je u znaku stihijnih bunтова, vrlo brojnih, ali nepovezanih, što će do kraja ostati osnovna karakteristika ovih nemira. Prvih dana (mart-april) nemiri su dobili vid početaka agrarne revolucije: obustava robota, povraćaj izgubljenih zemalja u vreme regulacija, proterivanje spahiskih arendatora, proširenje privatne i opštinske seljačke svojine napadom na alodijalni posed plemstva i crkve, a pod parolom »starih pravica — starine« i »duha novog vremena«. Svojim akcijama seljaštvo je pokazalo da ide za radikalnim ukidanjem svih oblika feudalne eksploatacije. Njegovo shvatanje slobode prevazilazi ne samo plemićko tumačenje »jednakosti«, nego i zakonske norme i shvatanja koje je građanska klasa (u savezu sa feudalnom) nastojala da izgradi i sprovede u život. Dok je feudalno-građanski vladajući sloj nastojao da društvene odnose organizuje na osnovi »novih zakona«, seljaštvo je u osnovi tačno prozrelo njihovu suštinu i celu svoju borbu, iako neorganizovano, usmerilo u smislu njihove izmene ili potpunog odbacivanja.

Prvi talas seljačkih nemira u Varaždinskoj županiji savladan je krajem aprila i početkom maja 1848; dakle, u vreme kad isti u Križevačkoj županiji tek počinju. Nemiri u Križevačkoj županiji bili su skoro neprekidni, a u Varaždinskoj posle prvog talasa izbijaće povremeno, ali će biti ozbiljniji, pa i energičnije gušeni od vladajućih krugova. Između seljaštva i građanstva nije došlo do saveza ni ozbiljnijih dodira, iako je tu i tamo bilo pojedinaca spremnih da se pridruže seljcima. Zadržavanje regalnih prava u rukama vlastelinstva (sajmovina, maltarina, krčmarenje) pogađalo je i seljake i građane i moglo služiti kao most zbliženja u borbi za dosledno likvidiranje svih ostataka feudalizma.

Tužbe seljaka i narodna zahtevanja usledili su posle, a ne pre početka agrarne revolucije. U njima su čisto seljački zahtevi oni socijalno-ekonomske prirode, dok su politički inspirisani, uglavnom, od pojedinih građanskih inteligentata. U njima je sadržana kritika prošlosti, nezadovoljstvo prema stanju stvorenom posle martovskih zakona i, najzad, izražene nade u Sabor i Jelačića da će njihove probleme rešiti u duhu novog vremena. Centralno mesto zauzima

pitanje gornice i regalija, ali su vrlo značajni i neki socijalno-politički zahtevi na izrazito klasnoj i borbenoj osnovi. Zahtev za povratkom graničara iz Italije plemstvo je postavljalo, pored ostalog i radi toga da bi se domoglo vojne sile radi gušenja agrarnih nemira, a seljaštvo — da graničari preuzmu na sebe teret rata na koji ono često gleda kao na svađu hrvatske i mađarske gospode.

U saborskim diskusijama dva bitna pitanja za hrvatsko selo — gornica i povraćaj oduzetih zemalja bila su zaobiđena, jer se plemstvo iz ekonomsko-socijalnih, a građanski pretstavnici iz nacionalno-političkih razloga bojali svakog daljeg koraka na putu agrarne reforme i revolucije.

Pošto Hrvatski sabor nije ispunio očekivanja seljaštva, agrarni nemiri su se produžili, naročito u Podravini, Moslavini i Gornjem Zagorju; u Podravini i pod uticajem mađarske propagande, a u Zagorju i pod uticajem iz Slovenije. Nemiri se izražavaju u vidu napada na spahiske livade, šume, pašnjake, da bi se tokom leta koncentrisali na regalna prava (točenje pića u prvom redu), a od jeseni glavni sadržaj borbi seljaštva davaće otpor prema gornici i činženim dažbinama. Manifestovaće se i opšta nepokornost prema lokalnim vlastima (knezovima, prisežnicima, kotarskim sudijama i župnicima); naredbe centralne vlasti seljaci su primali s manje—više pritajenim otporom, a njihovo sprovođenje u život složno su sabotirali ili tumačili u duhu svojih interesa i »nove slobode«.

U prvoj fazi četrdesetosmaških zbivanja stav Križevačke i Varaždinske županije prema agrarnom pitanju znatno se razlikovao, iako su obe, u krajnjoj liniji, bile složne u pogledu gušenja agrarne revolucije. Varaždinski konzer-vativci oklevali su da prime i polovične martovske zakone, a križevački liberali koji su oscilirali između plemstva i seljaštva (bore se za ukidanje robota i regalija, a kasnije pojedinačno i sporadično istupaju u korist seljaštva) nisu bili ni dovoljno snažni ni odlučni da plemićku većinu u Županiji prisile na dalje ustupke seljaštvu. Kao činovnici, iako ne uvek rado, oni će provoditi u delo antiseljačke odluke županskih skupština i Banskog Vijeća. Mislim da se njima ipak mora pripisati da Križevačka županija nije protiv seljaštva istupala onako energično na delu koliko na rečima i da je više pretila vojnom silom nego što ju je stvarno upotrebljavala, naročito tokom 1848.

Plemstvo ovih županija zauzima podjednak stav: ne popuštati seljacima preko martovskih zakona, a i njih restriktivno tumačiti i još restriktivnije spro-voditi. Kao i dotad plemstvo je sve terete rata i poreza nastojalo da svali na pleća seljaštva, tužeći se stalno na »privilegovan« položaj seljaka i na »popu-stljivost« županiskih vlasti prema njihovim bivšim podložnicima. Optužujući ih zbog nepatriotskog držanja, plemstvo je neprekidno tražilo vojnu intervenciju protiv seljaka čak i u naivnim i bezopasnim slučajevima, te da su vrhovne vlasti bile voljne da uvek intervenišu na svaki zahtev plemstva, sigurno je da mnogi bataljoni ne bi prešli Dravu.

Bansko Vijeće i ban Jelačić zbog ratnih okolnosti izbegavali su vojnu inter-venciju protiv seljaka, ali samo do izvesne granice, pa je ovih ipak bilo u više slučajeva. Narodna vojska (narodna straža, banderijalci) bila je nesigurna, a snage samih Županija nedovoljne za očuvanje novostvorenog poretka.

Najozbiljniji nemiri dogodili su se u Varaždinskoj županiji u jesen 1849 i februara-marta 1850 u Gornjem Zagorju, a pod jakim uticajem slovenačkih seljaka i, meni nedovoljno jasne agitacije činovništva iz Štajerske. Ovi su nemiri energično ugušeni, a tim je i seljački pokret u Hrvatskoj priveden kraju. Pobjeda nad Mađarskom bila je odlučujuća i za pokret hrvatskog seljaštva, jer se sad hrvatsko plemstvo moglo energično suprotstaviti seljacima i vojnom silom slomiti njihov otpor.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Agrar-Unruhen in den Komitaten Križevci und Varaždin 1848-50 stellen nicht nur einen Bestandteil sondern auch in einigen Phasen den inhaltsvollsten Teil der damaligen Bauernbewegung in Kroatien und Slavonien dar. In dieser Abhandlung wird versucht, die Hauptprobleme und Geschehnisse dieser Bewegung vornehmlich auf Grund der Akten aus den zwei erwähnten Komitaten zu schildern. Dieses Material ermöglicht die Darstellung der Bauernbewegung von März 1848 bis März 1850 in ihrer vollen Kontinuität, obwohl es schwer ist eine bestimmtere Periodisierung, chronologisch oder thematisch, zu fixieren.

Es muss hervorgehoben werden, dass die Agrar-Verhältnisse und Probleme (im urbariallem und kontraktuellem Sinne) im damaligen Kroatien, wegen des Bestehens von etwa zehn Kategorien abhängiger und halbabhängiger Bauernschaft, sowie auch wegen der grossen Verschiedenheit der Besitz-Verhältnisse sehr kompliziert waren. Deshalb könnte nur eine radikal-revolutionäre Lösung die Situation vollständig klären; die halben Massregeln des ungarischen und kroatischen Landtages haben diese Verhältnisse und den Wirrarr noch mehr kompliziert, und die Bauern zu Versuchen einer Lösung genötigt, welche im Einklang mit ihren Lebensinteressen stand.

Am Anfang stand die Bewegung im Zeichen elementarer Revolten, die sehr zahlreich aber unzusammenhängend waren, und das wird bis zu ihrem Ende für sie charakteristisch bleiben. Im März-April 1848 schienen diese Unruhen in eine Agrar-Revolution sich zu entwickeln (Einstellen der Robott, Zurücknahme der Ländereien, welche in den Regulations-Prozessen verloren gegangen waren, Vertreibung der grundherrlichen Arendatoren, Erweiterung des privaten und kommunalen Bauernbesitzes durch Bemächtigung des adeligen und kirchlichen Allodial-Besitzes). Durch diese Aktionen bezeugte die Bauernschaft ihr Streben zur Abschaffung aller Formen feudaler Exploitation. Ihr Freiheitsbegriff überschreitet nicht nur die adelige Auffassung der »Gleichheit«, sondern auch die Gesetznormen und die Begriffe, welche die bürgerliche Klasse (im Bunde mit den Adeligen) durchzusetzen bestrebt war.

Die erste Welle der Bauern-Unruhen im Komitate Varaždin wurde schon Ende April und Anfang Mai 1848 bewältigt, also damals, als sie im Komitate Križevci erst zum Vorschein kamen. Die Unruhen im Komitate Križevci dauerten zur Zeit ihres Bestehens fast ununterbrochen. Im Komitate Varaždin brachen sie nach dem Versie-

gen der ersten Welle wieder zeitweise aus; sie waren ernster als im Komitate Križevci und von den regierenden Kreisen auch energischer unterdrückt. Zwischen dem Bürgertum und der Bauernschaft kam es weder zu einem Bunde noch zu ernstern Kontakten, obwohl hie und da einige Leute bereit waren sich den Bauern anzuschliessen. Das weitere Behalten der Regalien-Rechte seitens der Gutsbesitzer (die Markt-, Maut- und Schankgebühren) trafen ebenso die Bauern wie die Bürger und dies konnte als Bindeglied zwischen ihnen im Kampfe für die konsequente Liquidierung aller Überbleibsel des Feudalismus in Betracht kommen.

Die Beschwerden der Bauern und die Forderungen des Volkes kommen nicht vor der Agrar-Revolution, sondern nach ihr zum Vorschein. Die rein bäuerlichen Forderungen sind sozial-wirtschaftlicher Natur. Die politisch inspirierten aber rühren hauptsächlich von einzelnen bürgerlichen Intelligenzen her. Sie drücken die Unzufriedenheit mit der nach den März-Gesetzen entstandenen Situation aus, hegen aber die Hoffnung, dass der Sabor und der Banus Jelačić ihre Probleme im Geiste der neuen Zeit lösen werden. Die zentrale Stelle nehmen in ihnen die Fragen des »Jus Montanum« und der Regalien ein, doch sind auch einige sozial-politische Forderungen ausgesprochen klassen-politischen Charakters sehr wichtig.

In den Landtags-Diskussionen wurden zwei hauptsächliche Fragen für das kroatische Dorf: die des »Jus Montanum« und der Zurückgabe der weggenommenen Ländereien übergangen, weil der Adel aus wirtschaftlich-sozialen und die Vertreter des Bürgertums aus national-politischen Gründen jeden weiteren Schritt auf dem Wege der Agrar-Reform und der Revolution fürchteten.

Die Agrar-Unruhen dauerten in der Podravina, Moslavina und in dem oberen Zagorien weiter, weil der Landtag die Erwartungen des Bauerntums nicht erfüllte, in der Podravina auch unter dem Einflusse der ungarischen Propaganda und in Zagorien unter dem moralischen Drucke aus Slowenien. Die Unruhen kamen in den Anfällen auf die Wiesen, Wälder und Weidegründe der Grossbesitzer zum Ausdruck, um sich während des Sommers auf die Regalienrechte (vornehmlich den Weinausschank) auszudehnen, und vom Herbst ab hauptsächlich im Widerstande gegen das »Jus Montanum« und die Zins-Gebühren zu manifestieren.

In der ersten Phase war die Stellungnahme der Komitate Križevci und Varaždin beträchtlich verschieden, wenn auch beide in letzter Linie in der Frage der Liquidierung der Agrar-Revolution übereinstimmten. Zum Unterschiede von dem konservativen Adel im Varaždiner Komitat, waren die Liberalen aus Križevci, welche zwischen dem Adel und den Bauern oszillierten (sie kämpften für die Abschaffung der Robott und der Regalien) und auch später sporadisch und einzelweise für die Bauern eintraten, weder genug stark noch entschlossen die adelige Mehrheit zu weiteren Konzessionen im Interesse der Bauernschaft zu zwingen.

Der Adel war in den beiden Komitaten einheitlich in dem Bestreben, den Bauern nicht über die Grenzen der März-Gesetze nachzugeben, ja diese selbst restriktiv zu interpretieren und noch restriktiver durchzuführen. Der Banus Jelačić und der Banal-Rat waren jedoch der Militär-Intervention gegen die Bauern wegen der kriegerischen Zustände im Grossen und Ganzen abgeneigt, obgleich zu solcher in mehreren Fällen doch gekommen ist.

Ernstere Unruhen entstanden in dem Komitate Varaždin im Herbst 1849 und im Februar-März 1850 in Ober-Zagorien. Diese Unruhen wurden energisch unterdrückt und damit die Bauernbewegung ihrem Ende zugeführt. Der Sieg über Ungarn war entscheidend auch für die Bewegung der kroatischen Bauern, weil er dem kroatischen Adel die Möglichkeit gab, sich ihnen energisch zu widersetzen und mit militärischer Kraft ihren Widerstand endlich zu brechen.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB